

ÜZLET

NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1974. DECEMBER 1.

IV. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4.
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

IV. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM — 1974. DECEMBER

- 883 FEHÉR FERENC: Antitézisek; Alkotói háborítatlanság; Igazolás; Holt meder; Egy pacsirtához; Számtan (versek)
885 GULYÁS JÓZSEF: Ahogy megláttam; Csak az elsőt nehéz (versek)
887 DUDÁS KÁLMÁN: Szépia és guash (vers)
889 SZIMIN BOSÁN MAGDA: Mire a meggyfa kivirágzik (hangjáték)

KÉZFOGÁSOK

- 903 HASAN MEKULI: Áttekintés a jugoszláviai albánok lírájáról — Kovács János és Kovács T. Ilona fordítása

ÖRÖKSÉG

- 910 DÉR ZOLTÁN: Többszólamú epika (a kötetekből kimaradt Csáth-novellákról)

ÉGTÁJ

- 916 MATIJEVICS LAJOS: Egy Vajdaságba került Bottyán-levél
925 KASZA BÁLINT: A szabadkai iskolai színjátszás története

SZEMPONT

- 933 VIRÁG GÁBOR: Mit jelenthet a Szabadka helynév? (hozzászólás Györe Kornél *A Szabadka településnév földrajzi eredetéről* c. írásához)

ALKOTÓMŰHELY

- 937 CSUKA ZOLTÁN: Három jugoszláv költő életművéről (Desanka Maksimović, Gustav Krklec, Matej Bor)
942 GUBÁS ÁGOTA: Igény az aktualitás (Bogdánfi Sándor *Bűnösök* c. drámájáról)

OLVASÓNAPLÓ

- 945 BODROGVÁRI FERENC: »Lázár, bizony mondom neked, kelj fel!« (Hermann István: Lukács György gondolatvilága)
947 CSORDÁS MIHÁLY: Szintetikus szempontok (Szelei István: Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom)
949 VARGA ISTVÁN: Egy kis közösség krónikája (Bogdánfi Sándor: Angyalok játszanak)
952 VARGA ISTVÁN: Egy nyár története (Pintér Lajos: Mélyvíz)
953 SZEKERES LÁSZLÓ: Fölfedezésszámba menő önéletrajz (Iványi István: Visszaemlékezéseim életem folyására)
954 MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Gyermeknyelv és bilingvizmus (Melanija Mikeš: Glasovni razvoj govora dvojezične dece)
957 VIRÁG GÁBOR: Irodalmi útikönyv (Péter László: Szeged irodalmi emlékhelyei)

A rajzok Kisgyörgy Tamás, Tóth Béla és Ürmös Mihály munkái.

FEHÉR FERENC

ANTITÉZISEK

*Mennyi félreértés! egyik a másikat éri...
A költő is ember, s ha ennyivel nem éri,
gyérülnek álmai, verssorai.*

*A bizonyosság a bajt bajjal tetézi:
A költő is ember, s ha ennyivel beéri,
gyérülnek álmai, verssorai.*

*A költő is ember, s amíg ezt eléri,
indáznak álmai, verssorai!*

ALKOTÓI HÁBORÍTATLANSÁG

*Mint akit az Olümposz istenei cibálnak
elő szoba-barlangjából —
de láthattak vörösszakállnak,
gyermekfaló orángutánnak,
amint kivágtam a lépcsőházban az ajtót:
„Ezt már nem lehet, ezt a lármát!...”
— Mit nem adnék, ha most
betűim sivatagát járnák!*

IGAZOLÁS

*Mikor legjobban igazad van,
akkor igazolj magadban.
Mikor látsz megtörtnek, riadtnak,
akkor tartsál meg magadnak.*

*Mikor legjobban igazam van,
akkor kételkedj szavamban.
Ha látsz — így lássál erősnek,
hitelemben így előzz meg.*

HOLT MEDER

Tripolszky Gézának, szeretettel

Ez itt már holt ág.
Se gát, se töltés.
Le sem csapolták:
ez még örökség.

Holt meder. Szerte
semmit se valló,
napláng verdeste
tiszai kagyló.

Kicsit köröz meg.
Más úgyse ment meg.
Strásó szöcskék
ássák a csendet.

Amit langy csönd vert,
és ami harc volt:
iszapba öklelt
szarvasagancsok.

Itt velük lenghetsz:
szélverten száll a
görcsükbe dermedt
fűzfák szakállá.

Fénybe temetve,
ők hunyorognak;
arcukon lenge,
szőke aranyzab...

Honnan e sóhaj?
Túl, valahonnét,
ősi hahóval
moccan-e komp még?

Holt meder. Szerte
semmit se valló,
napláng verdeste
testvéri kagyló.

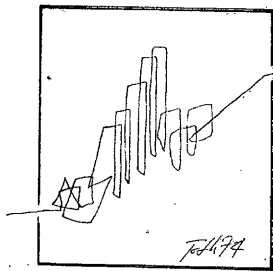
EGY PACSIRTÁHOZ

Úgy csalogass az égbe:
Taníts szabadadásra!

SZÁMTAN

zuzmarás
göröngy
zörög rád
egy
meg
egy

téged is
szeretett
egyszer
egy

AHOGY MEGLÁTTAM

Ahogy megláttam
az üres pezsgősüvegeket,
egyszerre
vörös lett előttem minden.
És láttam, ahogy
fordulnak ki ruháim
szekrényeiből,
bordó ingem vágyam sejtve
indult, de én
utánanyúltam,
hogy lássa,
föllebbezek ítélete ellen.

Ki hoz vizet, könyörgök,
a kerekas kútról
és fejes virágot,
ha elmegyek és fejbe lövöm magam?
Gondoljuk meg,
ki olvassa könyveidet?
Az egerek megeszik
Balzac összes műveit
és hasat eresztve a kultúrától
(tanult egerek)
lábad közt hűvös bársonyként
rémíszteve átosonnak.
Ki olvassa könyveidet,
szeplődöt kicsoda, Anna,
ha elmegyek és fejbe lövöm magam?

Ó, ne ne vess.

Könyörgök az ásitásodért,
vele úgy el tudod választani
az éjt a naptól,
a tejért sivalkodok,
mint egy kismalac,
öntsd kis kobaltvályúmba,
természetesen, ahogy szoktad,
meglágyítva előbb,
könyörgök a Balatonért,

a Klári nővér mosolyáért,
melyet a szél,
az sem tud lerúgni arcáról,
a férje sem szétroncsolni,
az Aranylábú Bika se.
Mi lesz veled,
nem vagy már szép s fiatal,
vagy nem is voltál. Ígérem,
adok inni kaktuszaidnak,
melyek csupa szimbólumok,
szomjukat oltom,
amíg te az irodában görnyedsz,
mint egy rubensi angyal,
megtanulom a tévéjavítás
fortélyait,
csak vond vissza ítéleted.

Ó, ki üti agyon a pókot,
ki szeret ebben az aszályban,
mondd, kicsoda,
hogya elmegyek? stb. stb.

Ó, ne kívánd, hogy mindent
[kiteregessenek,
megalázzam, kifordítsam magam,
[mint egy
piócát, elárulva nekik ebben a
[versben.

Meghalok a slágereidért.
S ha elküldesz,
bosszúból ellopoim azt a drága
bécsi manzsettagombot,
a cseh borotvakészletet.

És ne ne vess,
ó, ne ne vess,
széttörlek, te aranyjárom,
te szigorú mennyei ablak.

CSAK AZ ELSŐT NEHÉZ

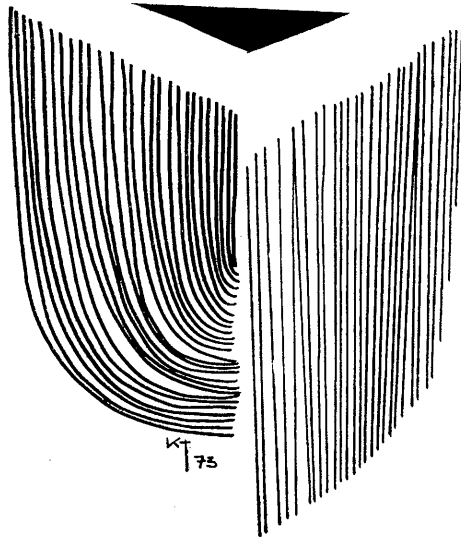
*Csak az elsőt, a legelsőt
nehéz kidobni.*

*Hagyd még nyugton,
engedd egy kicsit élni ezt a
fölsleges világot.*

*Idejük múltán konzervnyitók,
dobozok, tollak,
gyújtók, amelyek sose égtek,
kis fényes,
titkos eredetű és rendeltetésű
tárgyak, üres,
csak forma s csillogás,
dolgozók kívül-belül,
egy selyemmel bélelt ünnepi meghívó,*

*jó asztalokról,
finom kezekből aláhullva:
mennyi fontos,
jaj, mennyi érett szemét
halmazódott fel itt,
nem lehet kiszórni, elveszteni...
Uram, a víz
a párkányra emeli fejét.
Hagyd még nyugton,
engedd egy kicsit élni,
először belül törd össze
ezt a vérré vált liliumot,
belülről engedd el.*

*Csak az elsőt nehéz kidobni
hajódból,
az elsőt a legnehezebb.*

DUDÁS KÁLMÁN

SZÉPIA ÉS GUASH

Felkel a hűlt lapály felől
fordul a szél és délre tör
de mire itt a fákra ront —
gyökérbe küldi dér elől
takarva vörhenyesbe dől
hogy mentse nyárzöldjét a lomb

Mit ér, hogy értőn észleled?
kit nem gyökerek évelő
ösztöne hajt, de vér s velő
szerint követsz törvényeket
s a szellem más nedv, más verő
kötése folytán képletet

rendhagyó évgyűrűiden
a görcsbe forrt esélyeket
És módosítva sem igen
javítana a rétegek
alakzatán: ez van: ilyen
ki maga ellen méretett

az őszök rakta kaptatón —
zuhan hatvanon túl az út
gyérül a fény, ocsúja jut
legkivált hogyha vallatón
vizslatod — megdézsmált batyud
mint vádak idiült súlya nyom

És gyűl az árny, a zord, a rossz
s ki tudja, még mi másokat.
tetézne rád fuvarosod
a balfasz, orv Idő, pedig
elégelhetné maga is
hisz tetejést a szekere

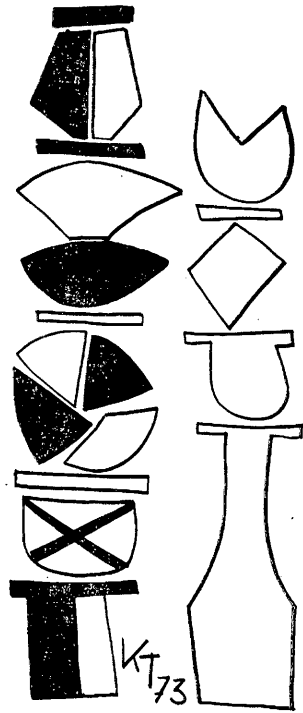
Valami gyilkos granginyolt
sámáni cselet nem ártana
ha rögtönöznél ellene —
igézd, hisz nem szégyentelen
apokaliptikus jele-
nítéssel vedd körül, itasd

heveny varázsú szépeid
örvénylő combok, hajlatok
idomok lángborával és
fullaszt a szikrázó korom
és kék és kéjlila selyem
ticiánrőt és platina
hajak zuhatagában úgy

ahogyan ő tette veled
marasztalást csalétkeként
megannyi ajándék gyanánt
ezekkel halmozott el ő
s milyen fondorul szórta szét
utad során mellőled és

valóban észrevétlenül
még akkor is e szépeket
mikor már menedék-közön
fogadtam őket, mert okot
erre is ő szolgáltatott
a szédelgő, a nagy csaló!

E feltolult tömény csalás
ragadja tán oly granginyol
kacajra, hogy kiejti únt
gyeplűjét és a fuvara
szekerestül kiborul a
bukó magánytól hirtelen
sötétülő meredeken — —

SZIMIN BOSÁN MAGDA

MIRE A MEGGYFA KIVIRÁGZIK

Hangjáték

MESÉLŐ	I. FÉRFIHANG
FELOLVASÓ	II. FÉRFIHANG
SZERZŐ	III. FÉRFIHANG
I. ŐR	IV. FÉRFIHANG
II. ŐR	I. NŐI HANG
ANYA	II. NŐI HANG
APA	III. NŐI HANG
	GYERMEKHANG
	CSENDŐR

MESÉLŐ: 1942 februárja. A szabadkai fogház szürke épületének földszintjén, közvetlenül a bejáratnál, van egy kisebb helyiség, a látogatószoba. Rácsok itt nincsenek. Középpütt hosszú asztal.

SZERZŐ: *(echóban)* Állok az asztal mellett a foglyok sorában. A túloldalon szabad, de lényegében szintén fogoly emberek sora: a látogatók. Kosaras öregasszonyok a kendőjük csücskével a szemüket törölgetik, a férfiak zavartan topognak. Úgy tűnik, csak a foglyok nyugodtak itt. Kartávolságnyira csak, mégis végtelenül messze tőlem, áll az anyám. Mindkét kezével erősen az asztal lapjába fogódzik. Arcán még látszanak rendkívüli büszke szépségének nyomai. De a dereka már nem egyenes. Mosolyog. De ez nem is mosoly. Már évek óta nem nevetett igazán, mintha attól tartana, hogy valaki rossz néven veszi tőle. Alsó ajkát kissé beharapja. Látszólag nyugodt. Még sejteni se engedi, milyen bátorságra, lelki erőre van szüksége, hogy itt álljon előttem és mosolyogjon.

(A terem moraja hallatszik)

I. ŐR: A csomagot kibontani! Siessünk!

ANYA: *(zizeg a csomagolópapír)* Tessék! Egy kis sajt meg sütemény.

I. ŐR: *(türelmetlenül)* Ezt tessék kibontani!

ANYA: *(Ismét zizeg a papír)* Szalonna.

I. ŐR: *(továbbhalad)* Csomagokat kibontani. Siessünk kérem! Az idő nem vár! Nem korzózunk!

(A terem moraja)

SZERZŐ: (*echóban*) Anya ügyes, biztos mozdulatokkal tárta fel a kartondoboz tartalmát s most ugyanígy csomagolja vissza az ételmet, semmi kárba ne vesszen. Ilyen egyszerű, biztos mozdulatokkal szokott varrni délelőttönként, így foltozza a már foltozhatatlan fehérneműket, így öntözte a virágokat a kertben, ha volt kertünk, télen pedig a cserepekben.

ANYA: Egészséges vagy?

SZERZŐ: Igen. (*Echóban*) Mit is mondhatnék mást? Miért bánkódjon?

ANYA: Fűtenek a zárkában?

SZERZŐ: Ne aggódj. Nem fázom. És Ti?

ANYA: Átköltöztünk nagypapáékhoz Moravicára. Azok után nem volt tanácsos Csúrogon maradni.

SZERZŐ: (*echóban*) Azok után? Anya a razziáról beszél? Igen! A csúrogi, zsablyai, újvidéki razziáról, aminek híre tűzvészként terjedt itt a börtönben is. Meg se kérdeztem, hogyan vészelték át a razziát! Megőrültem? Eszembe se jutott hogy valami bajuk történhetne, hiszen ártatlanok! Ártatlanok? Mi ez? Gyerekes optimizmus?

SZERZŐ: Átköltöztek Moravicára?

ANYA: Igen. A csomagot a nagymamáék küldik. Mindenki üdvözlöl.

SZERZŐ: (*echóban*) Miért csak a nagymamáék? Hát anyámnak már nincsen mit hoznia?

SZERZŐ: Hogyan helyezkedtek el mindannyian? Nem lett szűk a ház?

ANYA: A holmink nagyobb részét még Csúrogon eladtuk. A bútort mind. Minek az már nekünk?

SZERZŐ: (*echóban*) Minek az már nekünk? Hát ez mit jelent? Kiáltani szeretnék.

SZERZŐ: Apa hol van?

ANYA: El van foglalva... dolgozik...

SZERZŐ: Mit dolgozik?

ANYA: Dolgozik... a községházán...

SZERZŐ: A községházán?

ANYA: Semmi különöset... Írástudó emberek mindig kellenek.

SZERZŐ: De anyám! Ő a községházán?

ANYA: Ne félj, tudja ő mit és hogyan kell.

SZERZŐ: Jó. De eljön hozzám?

ANYA: Nem tudom...

SZERZŐ: Még nem volt nálam látogatóban.

ANYA: Azért ő szeret téged. Nem haragszik.

SZERZŐ: Valaki azt üzenté, hogy apa engem az ősszel a temetőben keresett... Beteg talán?

ANYA: Nem tudtuk hol vagy?

SZERZŐ: Most tudjátok. Mondd meg neki, hogy jöjjön el a következő látogatóra. Várom. Megmondod?

ANYA: Meg. Biztosan eljön, de később...

SZERZŐ: Később?

I. ŐR: Vége a látogatónak. Tessék elhagyni a termet. Gyorsan kérem! *(Zaj, kulcscsörgés, moraj, üdvözlések: Isten veled! Szervusz! Viszontlátásra!)*

ANYA: *(távolodva)* Oszd be az ennivalót! Vigyázz magadra!

SZERZŐ: Szervusz, anyám!

(Kongó léptek a folyosón)

II. ŐR: No, ki volt nálad?

SZERZŐ: *(echóban)* Hogy vigyorog ez az őr azokkal a csúnya, megfeketedett fogaival! Eladták a bútorokat!

ANYA: *(echóban)* Minek az már nekünk? Biztosan eljön... de később...

SZERZŐ: *(echóban)* Később... később...

II. ŐR: Süket vagy? Azt kérdeztem ki volt nálad. Szépen kérdezem?

SZERZŐ: Az anyám.

II. ŐR: És az apád? Az apád nem jött?

SZERZŐ: Nem.

II. ŐR: Nem is jön az! Nem jöhet, mert etetni kell a halakat... *(halkan, vihogva)* a Tiszában...

SZERZŐ: *(echóban)* A Tiszában? Azt mondta?

II. ŐR: No, no, hiszen csak tréfáltam! Mit bámulsz rám? Befelé! Lódulj már, mert megbánod!

(Nehéz kulcsok csörgése. Az őr bevágja és bezárja az ajtót)

MESÉLŐ: Ki tudná leírni a rabok álmatlan éjszakáit? A börtönég valóságérőtlen árnyakkal, szörnyű gondolatokkal, kísértésekkel és örülettel van teli.

SZERZŐ: *(echóban)* Megölték a razziában! Igen, ez most már bizonyos! Rajtam kívül mindenki tudta ezt. Tudták a parasztok az újvidéki hírhedt Armijában, ahova nemrégén vittek el, hogy még egyszer megkínózzanak, tudták az elvtársnők itt a zárkában, most értem csak lesütött szemük, zavart tekintetük, tudták az örök, csak éppen én nem tudtam. Megölték a magyar királyi honvédek és csendőrök. Miért? 1941 áprilisában amikor nagy pompával, zengzetes jelszavakkal bevonultak Bácskába, apa gyötrő gondolatokkal figyelte őket.

APA: Szóval igazad volt. Itt a háború. De hol van a hadsereg, amely legyőzi majd Hitlert meg csatlósait?

SZERZŐ: Tudod jól. A Vörös Hadsereg, apám. Meg mi.

APA: (*dühöngve, fojtottan*) Sztálin szerződést kötött Hitlerrel! Mi magunk, vagy ti magatok meg mit tehettek? Egy csoport megszállott csak a vesztibe rohanhat.

SZERZŐ: (*echóban*) Tudtam nagyon jól, miért gyötrődik ennyire. Nemcsak az életünket féltette. Fájdalmat és csalódottságot érzett Sztálin sakkhúzása miatt, meg a magyar honvédek miatt is, mert ilyen szerepben látja őket. Pesten járt egyetemre. Ügyvédi irodában kereste közben a kegyerét, szakadozott cipőben ismerte meg ezt a szép, nagy várost és szenvedélyesen beleszeretett. Szerette zajos utcáit, híres operáját és színházait, virágos szigetét a Dunán, a budai hegyeket, a hangos újságszerkesztőségeket, az írók és költők társaságát, mindazt, amiről Adán, a Tisza menti poros kis faluban, ahonnan elindult, álmodni sem lehetett. Az a város nem adta kezébe az annyira áhított orvosi diplomát — ki tartotta volna el a stúdium alatt? —, nem adott neki gazdagságot, nem nyitotta meg előtte az előkelők kapuit, de szépségével és derűjével elbűvölte. Jogot végzett úgy, hogy mindvégig dolgozott. Sokáig álmodozott Pestről. Igérgette, hogy egyszer mégis elvezet bennünket oda, hogy Budáról nézzünk le a folyóra a karcsú hidakra és a városra, mely hatalmas, ritka drágagyöngyként ragyog az éjszakában.

APA: Nunc ibis liber sine me in Urbem,

Hol én csak álmaimban járhatok.
Köszönts a Várost, mely valaha engem
Diáknak látott, s a kék folyamot,
Melynek partján hajdan annyit merengtem.
Ezer fényben csillogtak a habok,
Míg álomba ringatott a varázs...
Nos, menj utadra, könyvem, bon voyage!

SZERZŐ: (*echóban*) Ez a könyv, amit ilyen szépen kísérne útjára, soha meg nem jelent, csak kéziratban olvasta fel nekünk, játszva a könnyed strófiákkal és ravaszkas mosollyal lesve a hatást. Byron művét szánta befejezni ezzel a költeménnyel. Az íróasztala fiókjában fekszik, barna papírosba csomagolva, cukorspárgával átkötve a nagy poéma Don Juan utolsó hőstetteiről és sebesüléséről. A javított példányra ezt írta és ki is hangsúlyozta, hogy emlékezzünk.

APA: Ha valaha kiadják, ez a jó példány.

SZERZŐ: (*echóban*) Nem aqták ki, mert mire elkészült vele, olyan szegények lettünk, nem jutott nyomdaköltségre, de már hitelező se akadt.

APA: ... Hol én csak álmaimban járhatok,
Köszönts a Várost, mely valaha engem
Diáknak látott, s a kék folyamot,
Melynek partján hajdan annyit merengtem.
Ezer fényben csillogtak a habok...

SZERZŐ: (*echóban*) De később, amikor a harmincas évek közepe táján nyilas, horogkeresztes és antiszemita eszmék kezdtek sugározni onnan, apa többé nem beszélt Budáról. Nem esküdözött anyának, hogy elmennek egyszer a Lánchídig, ha mindjárt gyalog is, mint a zarándokok. Helyette egy fehér villáról álmodozott a Duna parton, szemben Újvidékkel, ahol majd egyszer kipihenheti a mindennapos utazásokat járásbíró-

ságról járásbíróásra. Akkor majd megírja, amit eddigi életében nem sikerült megírnia, életművét, a nagy poémát! Most megölték a honvédek meg a csendőrök, megölték ítélet és kihallgatás nélkül, megölték, hogy öljenek.

MESELO: Nyugtalan árnyak rezegnek a zárka csupasz falain. Mint-ha odakünn valaki reflektorral játszana. Hideg embertelen fény ugrál végig a fal mellett sorakozó ágyakon, az álmok tarka lámpásait gyújtogatva és oltva ki a félig zárt szemekben. Nyugtalanul forgolódnak az aszonyok, lélegzetük egyenetlen, az ajkak kinyílnak, hogy levegőt szippantsanak.

SZERZO: (*echóban*) Anna mozgolódik mellettem az ágyon, együtt vagyunk, arcán titokzatos fény ragyog. Vagy talán csak a fekete haj övezte bőr fehérsége világít? A szemöldökei fájdalmasan megremegnek, lehunyt pillái megrezzenek, a remegő ajkak pedig hol mosolyra, hol fintorra nyílnak.

Anna félrebeszél. Anna gyakran beszél álmában.

MESELO: Az egyik cigányasszony felemelkedik vackáról. Fél. A fának támaszkodik és sokáig veti magára a keresztet.

SZERZO: (*echóban*) Íme, apám, itt van a te Cigányasszonyod is velem. Milyen furcsa, hogy életre kelt első verses elbeszélésed hősnője és itt van bezárva, hogy jó tizedmagával elkísérjen. Sohasem kérdeztem meg tőled, hol ismerted meg a cigányokat. Talán bizony tizenkilencben, amikor letartóztattak épp itt Szabadkán, és megbotozva egy cellába löktek, te is cigányokat kaptál társul? Talán éppen ebben a börtönépületben, vagy éppen ebben a tömegzárkában feküdtél és álmatlanul hallgattad a meséiket? Jó társak a cigányok. Elszórakoztatnak, felvidítanak és meg is segítenek a bajban. Ezt még a kikindai börtönben megtanultam mint nyolcadikos diák. Ezek az asszonyok is mindent megtennének értünk, ami módjukban áll. Még a tudományukat is ránk ruháznák. Ki tudja, mondják, mikor lesz szükségük rá? És már mutatják, hogyan kell lopni nagykendő, bősapkya, kosár segítségével. Kosár... Mintha a versedből lépne ki...

MESELO: A cigányasszony muzsikusfia elesik a háborúban.

FELOLVASO: Négy hete már, hogy híre eljutott

A cigányasszony gyatra hajlékába,

Azóta már a könny is elfogyott,

Meg az aprópénz a ládafiába.

Se liszt, se pénz, se posztó nincsen ott,

Valami után nézni kell, hiába

Ráérünk sírni, kosztoljunk előbb,

A bánat is így elviselhetőbb.

A cigányasszony karján kosara,

Hogy mit vesz bele, éppoly homályos még,

mint hogy miből. Leikiállapota

hogy milyen, arról írni alig tudnék,

Hol sokan állnak, furakszik oda,

Majd mintha várni ideje nem telnék,

Elsiet onnan, ránkban homloka...

Egy darab vajjal menekül tova.

Hanghatáron kívüj van zsákmányával,
Nagyot lélegzik, majd megfúlt idáig.
Sokat próbált, s most napja áldozatával
Követi el, mire a szükség csábít,
Vérébe van, származására rávall
mégszem tudja, melege van vagy fázik.
Könnyes szemmel szólítja istenit,
Rezignáltan csóválja a fejit.

SZERZŐ: *(echóban)* Az életrekelt cigányasszony, ki most babonásan veti magára a keresztet, s aki még a minap hunyorogva mutatta, hogyan kell a cuccot gyorsan a kosárba lökni, aztán hirtelen kendővel letakarni és továbbbálni, ott fog feküdni purdjával a német lágér fagyos földjén, holtan. Nem túri meg őt az „übermensch” elmélet. Össze fogják szédni 1944 nyarán a cigányokat, hiányos öltözékben, pucéran, hogy mind elpusztuljon az utolsó tél fagyán.

APA: Nem igaz az, hogy a cigánypurdé ellenállóbb, mint a mi gyerekeink! Nézzétek meg, mennyi pusztul el belőlük!

SZERZŐ: *(echóban)* Mindig dühös volt, amikor a cigányokról romantikus elméleteket hangoztattak, hogy nekik nem is kell a ház, meg a meleg, ők mindent kibírnak. Pedig hol voltak akkor még a német lágerek? Anyám behozott a házba egy ilyen purdét. Kivette a cigányasszony kezéből a már-már erőtlennül síró kisbabát, az ágyra tette, kibontotta.

ANYA: *(sóhaj)* Istenem! Nézd meg, kislányom, mi a szegénység!

SZERZŐ: *(echóban)* A baba bőre piros volt és sebes. Liszttel szórták be a pici hajlékokat a combon, a liszt enyves péppé vált, és a húsig marta a gyenge bőrt. Anyám rendbe hozta, meggondozta. Hiába. Ezt is hiába.

SZERZŐ: Aludni szeretnék.

APA: Aludni, kislányom, most aludni fogunk!

SZERZŐ: *(echóban)* Tisztán hallom a hangját gyerekkoromból.

APA: A mesét majd holnap folytatjuk.

SZERZŐ: *(echóban)* Nem vagyok álmos! — mondom gyerekként. — Mi lett a szegény pásztorlánnyal?

APA: Csend legyen, ez még titok. Holnapra talán megtudjuk és akkor elmondom.

SZERZŐ: *(echóban)* Nyisd ki, apám, a spalettát! — mondom, mert félek a sötétől, mintha már akkor is ettől a nagy éjszakától féltem volna, ami most rám borult. Az utcai világítás árnyakat vetett gyerekágyam csipkés falvédőjére és én az ujjammal követtem rajta a remegő, mesebeli árnyalakokat.

APA: Ennek a gyereknek nem kell az álom?

SZERZŐ: *(echóban)* Ijed fej apám éjnek idején és én gyorsan behunyom a szemem.

APA: Csak még ezt az egyetlen verset engedélyezem!

SZERZŐ: (*echóban*) Jön felém a hang már későbbi indőkből, mikor olvasni tudtam, és téli estéken hőskölteményeket olvastam fel anyámnak, aki varrt. Két öcsém közben mélyen elaludt.

APA: Csalsz, kislányom, ez már másik költemény!

SZERZŐ: (*echóban*) Szólint meg ismét a szomszéd szobából, ahová pihenni tért. Anyám összehajtogatta a varrást és sohajtott.

ANYA: Feküdjünk le, kislányom, apa fáradt, így nem tud elaludni.

SZERZŐ: (*echóban*) Honnan tudja apa a csukott ajtó mögött, hogy másik versbe kezdtem? — kérdeztem álmétkodva.

ANYA: Onnan, gyerelem, hogy más a ritmusa.

SZERZŐ: (*echóban*) Persze, a ritmus! Micsoda hallása van apának! —értettem meg az összefüggést. Ha fals éneket hall, betömi a fülét. Azt meséli, hogy Pesten az Operában, már az előadás utolsó perceiben rohant le a karzatról, ki az utcára, mert nem bírta elviselni a ráérő, kivonuló, falsul füttyürésző közönséget. A dallamok tisztán maradtak meg benne. Még a recsegő rádiót is elcsavarja és mérges a technikára, hogy elpusztítja a muzsikát.

APA: Ha megveszik a scenáriót, elmegyünk Pestre, megnézzük a Hattyúk tavát!

SZERZŐ: (*echóban*) S már füttyüli a gyönyörű dallamokat.

APA: A balerinának a karjai, de még az ujjai is remegnek, amikor a fehér madár haldoklását játssza. H szerencsénk lesz, eljutunk még Moszkvába is a Bolysoj Teatarba. Az orosz balettnek nincsen párja. Mikor a híres balerina... először táncolta a Hattyúk tavát a cár előtt...

SZERZŐ: (*echóban*) És mondta, mondta a mesét...

APA: Ha a scenáriót megveszik...

SZERZŐ: (*echóban*) Ez a filmscenárió a keresztes hadjáratokról szolt. Európából, pápai áldással, fellobogozott hadak indulnak, hogy a pogányoktól, pogány módra, visszaszerezzék Krisztus sírját. A kéziratot egy volt barátjának, már híres filmrendezőnek küldte Amerikába. A választ együtt böngészjük. Nem tudtunk angolul. Hiába biztatott apám, nem volt kitől még tanulnom se.

APA: Világos. Negatív a válasz.

SZERZŐ: (*echóban*) Szórakozottan forgatta a levelet.

SZERZŐ: Honnan veszed?

APA: Nem ő írja a választ, a kedves barátom, hanem a vállalat. Meg aztán, nézd csak. Latinul te is tanultál meg németül: Ouor program for the next year is complete. Program... complete... Betöltve. A jövő évi program, mondják, be van töltve. És még valami .Costumes... cost s... Sokba kerül. Nyilván azt magyarázzák, hogy sokba kerülne a forgatás. Drága filmet írtam. Vagy füttyülnek a történelemre, a tanulásaira, meg rám.

SZERZŐ: (*echóban*) S mi maradtunk. Hogyan ölték, meg? Ha aludni tudnék? De nem!

APA: Micsoda dolog az ilyen későn fennmaradni? Tanulsz, olvasol? Majd holnap folytatod.

SZERZŐ: (*echóban*) A, hang már diákkoromból jön felém.

APA: A nappal elég hosszú minden munka elvégzésére. Az éjszaka pihenésre van.

SZERZŐ: (*echóban*) Másnap felkel hajnalban, friss tejet, kenyeret hoz a házba, nagy halat vesz, ezt kerek tálba, vízbe teszi, hogy reggel, ha felkeltünk, megcsodálhassuk.

GYEREKHANG: Nem krampusz, halacska!

SZERZŐ: (*echóban*) Ismételteti boldogan apám szavait beteg kisöcsém, Palika, és ujjacskájával a vízbe bök. A hal nagyot csap farkával, halszáját kitátja, levegő után kap.

II. ŐR: Nem is jön az. Nem jöhet mert etetni kell a halakat... a Tiszában!

SZERZŐ: (*echóban*) A halakat a Tiszában... A Tiszában... Mindig tudta, hogy nem ágyban párnák közt, de nem is csatatéren fog meghalni. Jogász volt, okos, reális. Képzletében mindig szigorú bírák ítélkeztek felette eszméi miatt. Mert az ellenség nemcsak a csatatéren van. Sőt! Néhányszor leírta az elítéltek utolsó óráját. A Cigányasszonyban két muzsikus fiú elesik a világháborúban. A kisebbiket, az esztelen öldökléstől menekült, halálra ítélik mint katonaszökevényt. Megvető bátorságot sugall neki apám:

FELOLVASÓ: Ott áll a négyszög már az udvaron,
Komoly képu, megdöbönt katonák,
Oda vezették, sápadt volt nagyon,
Hogy nagy bűnét fejére olvasták.
Látta, hogy szép napja fogytán vagyon,
S belátta a felsőbbség jogát,
Bűnös volt, mert gyilkolni semmi kedve,
Pedig isten evégre teremtette.

Egy pillantást vet fej az ég felé,
Leírhatlan esdő tekintetet,
Mint jó baráthoz, hozzá emelné
Szavát most, hogy hozzá közeledett.
Ott Isten van! Ha az sem értené!
Ha az is sötét, mint az emberek!
De im, az ég magas, csodálatos
Mosolya derús és titokzatos.

Na jó, gyerünk, ti szegény katonák,
Kik oly szorongva álltatok elem,
A képetek ne legyen halovány.
Derús nyugodtan lőjetek belém,
Én haza megyek, tudjátok, kutyák?
Míg titeket itt fojtogat a rém,
Haza megyek, a magasba, a fénybe,
Nincs reglama, amely odáig érne.

SZERZŐ: (*echóban*) Így bátorította önmagát 1919-ben, a kommunbukása és letartóztatása után, mert a Cigányasszony akkor jelent meg.

És nemsokára, szintén Szabadkán, megjelent a Phaeton három napja című prózai elbeszélés. A fogoly, kit röpiratok, új eszmék terjesztéséért tartóztattak le, hogyan készül a bitó alá? Utolsó éjszakáján megjelenik álmában Phaeton, a napisten fia, ki háromszor jött le a földre, az emberek közé, hogy jobb életre tanítsa őket, s akit végül is tanaiért kivégeznek, vagyis kivégeznének, ha Artemis istennő meg nem mentené...

FELOLVASÓ: Az elítélt fölébredt. A hajnal pírja már beszűrődött börtöne rácsán, látta, hogy körülötte állnak elvesztői, az ügyész, a tömlőtartó, a bakó, a pribékek. És sajátságos! Szívéből eltűnt a szorongás, félelem nélkül tekintett a végső pillanat elé... Szánakozva nézett öntelt hőhéaira, kik nem ülhetnek az ő szárnyaira, amint az eszme útjára indul. Úgy lépett az akasztófa alá, mint aki a dicsőség útjára lép.

SZERZŐ: (*echóban*) Jogász volt, Reális. De hogy megölik kihallgatás és ítélet nélkül, hogy nem lesz védője, se ügyésze, csak bakója és pribékjei, ezt nem tudta előrelátni. A fasiszta örület új térhódítása, új metódusa volt ez.

MESÉLŐ: Árnyak táncolnak az éjszakában. Az éjjeli folyosóórség léptei az agyon dobolnak. Fel-le, fel-le.

SZERZŐ: (*echóban*) Az én apám a börtönj félhomályában, a csürogi razzia száz halálával haldoklik előttem. Katonapuska sújtotta volna le a kifosztott ház küszöbén? Mit is sugdostak a parasztok az újvidéki Armijában?

I. FÉRFIHANG: Öltek, kit hol értek, volt, akit a házban, volt, akit az udvaron a család szeme láttára.

II. FÉRFIHANG: Akit otthon meg nem öltek, férfiakat, még azon a karácsonyéjen elhajtották a községházára, vagy az iskolába. Két magtárt is kiürítettek a faluban, a főutcán, oda zsúfolták be az embereket, és két teljes napig tartották, étlen, szomjan.

SZERZŐ: (*echóban*) Látom, amint ott áll felemelt kézzel a fal mentén, a hosszú sorban, miközben puskatusok, gumibotok és katonacsizmák táncolnak a lemeztelenített testeken. Vajon menekvést hoztak-e neki a géppuskák?

I. FÉRFIHANG: A géppuskát a magtár ajtajában helyezték el, kívülről, be se mentek, onnan lőttek. Nem merték megnézni, mi lett az emberekkel odabenn két nap alatt.

SZERZŐ: (*echóban*) Látom, hogy holtan feldobják a teherautóra. Vagy csak megsebesült? Megbújt a raktár sarkában, a golyó nem érte? Ott a Tiszán talán még küzdeni fog az életéért? Látom, hogy mindkét kezével belekapaszkodik a felhasított jég szélébe — meglapul. De az éj nem elég sötét! Ezer szeme van ennek az éjszakának, és valamennyi azokra mered, akiknek meg kell halniok. Katona lopózik felé a jégre fektetett deszkán, óvatosan küszik, mint a macska, és fejre sújtó egyetlen ütéssel befejezi művét. A kezek elernyednek és a test lassan, himbálózva, mintha egy pillanatig még tétovázna, lesiklik a mélybe. Vagy talán... Egy börtönéjszakának sohasem akar vége szakadni. Az én apám a csürogi parasztok, orvosok, papok ezernyi halálával halódik ezen az éjszakán.

Pedig mennyire szerettem volna megmenteni őt. Elvonul előttem az utolsó búcsú minden részlete. 1941. szeptember 27-e. Bejött a konyhába. Anyámék nem voltak otthon.

APA: Két csendőr keres.

SZERZŐ: Mondtad, hogy itthon vagyok?

APA: Igen.

SZERZŐ: (*echóban*) Megszökni! — volt az első gondolatom. Kinéztem az udvarra, — üresnek tűnt. De ha most megszököm, őt fogják el! Néztam ezt a kedves, már elkínzott arcot. Elviselhetetlennek tűnt a gondolat, hogy őt, öregkorára kinezni fogják.

APA: Várj! Hozom a koffert.

SZERZŐ: (*echóban*) Mintha készült volna rá, hihetetlen gyorsasággal előteremtette a koffert és teletöltötte almával. A betegségemre gondolt, pedig én már elfelejtettem. A rendetlen és talán egészségtelen étkezéstől az utóbbi hetekben, míg Szabadkán bújkáltam, sárgaságot kaptam. Egy kis meleg télirevaló holmiért jöttem haza Csúrogra, hiszen itt volt az ősz. Nem tudtam, hogy már köröznek, és hogy a csúrogi csendőrségnek is akadnak ilyen jó besúgói és azonnal értesítik, hogy megérkeztem. Mit mondhatok apámnak? Ő szólalt meg.

APA: Semmit sem szabad bevallani!

SZERZŐ: (*echóban*) Nem lephetett meg jobban búcsúzáskor. Haladó szellemű embernek nevelt, de megijedt, amikor bekapcsolódtam a mozgalomba. Végtelen gond és fájdalom forrása lettem számára. Alig néhány hete, amikor kikisért a falu főutcáján a vasútállomásra, hirtelen megállt — hiszen tudta, hogy nem szórakozni megyek Szabadkára — földhöz csapta a poggyászatot és majdnem kiáltott:

APA: Miattad akasztanak fej mindnyájunkat!

SZERZŐ: (*echóban*) A járókelők elképedve fordultak vissza. Szerencsére kevesen voltak az utcán. Ez a falu már csak ilyennek látta, betegesen idegesnek. Én is kezdem elfelejteni a fiatal, szellemes, vidám embert. Fülemben cseng fogcsikorgatása, szememből nem tudom kitorölni görcsbe ránduló ajkainak képét. Keserű büntudat égett bennem akkor is Csúrog főutcáján iránta, aki, lám, miattunk, gyerekek miatt faluról falura vándorolt, akit a miattam való félelem még betegébbé, idegesébbé tett és nem éri meg... semmit sem ér meg.

APA: Semmit sem szabad bevallani!

SZERZŐ: (*echóban*) Ekkor láttam meg benne először azt az embert, akiről a körötte keringő legendák szóltak. Az 1919-es szabadkai forrongásoknak résztvevőjét. Erről ő maga sohasem beszélt. Rokonoknál, ismerősöknél kellett kutatni.

I. NŐI HANG: Amikor felhúzták a vörös zászlót a városháza tornyára, apád, a Kakasikola előtt egy nagygyűlésen beszédet mondott. Ezért le is tartóztatták. Hozzám jutott az inge. Tudja ő, mitől félt téged, lányom.

II. NŐI HANG: Egy lapot is szerkesztettek abban az időben, ketten az öccsével, a csillagással.

SZERZŐ: (*echóban*) Mi is lehet most, Kikindán a nagybátyámmal, a csillagással?

III. FÉRFIHANG: A kommün bukása után bíró volt Szabadkán. De nem túrték meg a bíróságon. Egyre-másra felszabadította a kommunistákat, a kommün résztvevőit. Leváltották, kénytelen volt ügyvédnek menni.

SZERZŐ: (echóban) Hogy ügyvédnek milyen volt, azt az egész család, de mindenki tudta. Szenvedélyesen, minden szellemi erejét latba véve védte a szegényeket, meg a bajba jutott elvtársakat. Egyre szegényebbek lettünk. Már adósai voltunk minden boltosnak Zentán. De ha szegény parasztasszony jött a zentai tanyavilágból, hogy az adóbeszedőktől, vagy kegyetlen hitelezőktől megvédje szegénységét, apám vonatjegyrevalót adott a kezébe, ne keljen gyalog hazamennie. S ha némely boldogtalan szomszédját jött perelni, ő meg látta, milyen hiábavaló a pereskedés, rávette, hogy kibéküljön, ne költse kevéske pénzét ügyvédre, bíróságra. Aztán vagy meghallgatták, vagy nem.

APA: Kibékítettem őket!

SZERZŐ: (echóban) Jött újságolni és ragyogott, mintha milliók ütöték volna a markát.

APA: Csak úgy tettek, mintha kibékültek volna, aztán hallom, átmentek a legközelebbi ügyvédhez. Az egész város rajtom mulat.

SZERZŐ: (echóban) Mondta máskor, szomorkás mosollyal.

ANYA: Ne törődj vele most már!

SZERZŐ: (echóban) Vont vállat anyám, mert tudta, hogy ezzel megnyugtattja és mert a késői bánat tényleg hiábavaló.

ANYA: Most ne menj be hozzám! Dolgozik.

SZERZŐ: (echóban) Szólt anya, hogy egyszer megjöttem a vonatról.

ÉN: Ir?

ANYA: Igen.

ÉN: Honnan veszed?

ANYA: Hallod, milyen szép csendesen kopog a gép?

ÉN: Te mindig tudod, milyen kedvében van apa?

ANYA: Nem nehéz tudni.

SZERZŐ: (echóban) Az irodából áthallatszott a lakásba az írógép kopogása. Hol dühösen, hol kedélyesen, hol egykedvűen kopogott. Aztán sehogy. Az adóbeszedők nemcsak az ügyfelekhez, hozzánk is el-eljártak. Hol elvitték, hol csak lefoglalták az írógépet, a zongorát. Más értéket nem is találtak a kétszobás lakásban.

APA: Megsúgták, hogy holnap jönnek foglalni. Én elutazom. Te jobban tudsz hallgatni.

SZERZŐ: (echóban) Mondta anyámnak este. Ő csak összeszorította a száját, nem szólt.

APA: Tényleg elvitték a gépet?

SZERZŐ: (echóban) Kérdezte hitetlenül, amint délután megérkezett a vonatról.

APA: Az embernek elviszik a szerszámát. Tessék dolgozni és pénzt keresni gép nélkül! Hol szerzek pénzt, hogy kiváltsam?

SZERZŐ: (echóban) Szíve szerint hagyta volna veszni az írógépet meg az egész ügyvédséget is. Volt egy novellája, a Berill király. Berill

király, Berill király! — játszottunk mi gyerekek a játékos névvel. Az Árnayak című kötetben jelent meg 1929-ben. Apám nagyon szerette ezt a novellát. Egyik mellékfigurában saját álmairól szól:

MESÉLŐ: Egy szegény parasztcsalád tragédiáján elkeseredve a fiatal jogász otthagyja az ügyvédi irodát. Anyjától búcsúzik:

FELOLVASÓ: ...Miből akarsz akkor élni? — kérdi az anya. — Megélni? Nem fontos. Öt éve ügyvédkedem, elvonult előttem minden sötétség, gonosz emberek, hamis tanúk, akik az üdvösségüket adják el 30 ezüst pénzért. Kegyetlen vádlók, akik a nyomorultra, mint valami vérebet uszítják a bíróságot, kérlelhetetlen uzsorások, akikből minden jobb érzés hiányzik, és az üldözött, vízbe nyomott adósok végtelen nyomora... Vágyódom el innen, hideg tiszta vidékre, ahol eldobhatom a foglalkozásom, mert éget.

MESÉLŐ: A fiatal jogász beáll Berill király hadseregébe, mert úgy tudja róla, hogy az igazságért küzd, de mire a király megtudja, hogy ott van a seregében és megbízná, hogy nagyszerű igazságos törvényeket alkotson, ez elesik az utolsó csatában.

SZERZŐ: (echóban) Így a novella. Egyszer a zongaránkat elárve-rezték. Micsoda szegény és micsoda meglepetés! Kár volt apámnak aznap elutaznia, mert mire visszatért, a zongora a régi helyén állt. Valaki tisztelői, vagy barátai közül megvette és hazaküldette. Sokáig melegített bennünket a város szeretetének ez a kis szikrája. Egy zongora! És mégis. És jöttek ismét a mozgalom, a szakszervezet ügyei, Zentán, Adán. Talán másutt is. Barátkozás Resocki Andrással, Cseh Károly tanítóval. Jött a világválság is, már nemcsak ő, mindenki a csőd szélén állott, a jól fizető ügyfelek sem fizettek már. Aztán jött a német fasizmus elől menekülő emberek hada. Adni kellett, ebédet, vacsorát, öltönyt, kabátot. Már sohasem ültünk egyedül az asztalnál. Fáradt, szakállas emberek néztek ránk, gyerekekre. Apám régi hévvel igyekezett vidám társalgást folytatni. Nem volt vallásos, de ekkor kiszegezte a kapunkra, a tóra apró tekercsét, hogy mindenki tudja, aki bajban van: a házban menedéket talál.

APA: Megint leoltottátok a villanyt a kapu alatt! Ezen akartok meggazdagodni? Ha keres valaki, be se mer jönni! Mit tudja az az idegen nyomorult, hogy tartunk-e például kutyát!

SZERZŐ: (echóban) Hogy idegességét ne fokozzuk, már senki sem merte eloltani a villanyt. Helyzetünk már kilátástalannak látszott, 1934-ben elköltöztünk Zentáról. A második gimnáziumot még be se fejeztem, még folyt a tanév. Ott kellett hagyni a szülővárost, a népkertet, a töltést, a vadgesztenyét a Tisza-parton és a Tiszát magát.

IV. FÉRFIHANG: Falun jobb sorod lesz, meglátod. Olcsóbb az élet és meg lehet élni az adásvételi szerződésekből is.

SZERZŐ: (echóban) Így csalta el Zsablyára egy barátja, vagy ismerőse csak. Vesztünkre. Mert Zentán lebalább ismerték és szerették.

APA: ...Ha engem a sors visszasegítene Zentára, ahonnan távol mindig csak száműzetésben érzem magam...

SZERZŐ: (echóban) Írja már egy év múlva egy zentai barátjának.

APA: Nagy tévedés volt Zentáról eljönni.

SZERZŐ: (*echóban*) Hallom nem egyszer. Nem változott. De türelmetlenebb lett. Elkeseredett becsületessége nem hozott jövedelmet, csak meg nem értést és egy kevéske népszerűséget. Meg a gyerekei, a mi rajongásunkat. Minél mélyebbre zuhant, annál jobban rajongtunk érte. De így is, sőt úgy lünt, csak így lehet megélni. Hazátlan kóborlók lettünk, néha egy évben kétszer is költöztünk, mint a vándormadarak. Zsabya, Bajmók, Újvidék, Sztanisics, Ada, végül Csúrog. S eközben iskoláim színhelye: Szabadka, Kikinda, Újvidék, Zombor, Kikinda... De mire Csúrogra költöztünk volna, anyám olyan szótlan lett, úgy tűnt, hogy beteg.

APA: Majd te becsamogolsz!

SZERZŐ: (*echóban*) Biztattott apám hunyorítva, cinkosként. De látam hogy vonaglik minden arcizma. Sírni szerettem volna, de nem mertem.

APA: Majd én segítek!

ÉN: Nem kell, apám, minden rendben lesz! (*echóban*) Szóltam, mert egyedül akartam maradni. Nagyobbik öcsém, Gyuri, felhozta a ládákat a pincéből, és megkezdődött a napokig tartó, kínos munka. Pakoltunk öcsémel, úgy, hogy azt anyám előbbi költözködések idején kitalálta, hogy semmi össze ne törjön, semmi meg ne rongálódjon: ide a porcelán, oda az ágynemű, a könyvek, a képek, no meg az ügyvédi iroda sok ezer aktája.

APA: Egy papírszeletnek sem szabad hiányoznia!

SZERZŐ: (*echóban*) Hallom, ki tudja hányadszor, mert az aktákat mindig rám bízta.

APA: Egész vagyonok, sőt emberéletek függhetnek egy papirostól. Ilyen világban élünk!

SZERZŐ: (*echóban*) Hallom intését. Ha már vállalta az ügyvédséget, akkor csinálta a legjobban, ahogyan csak tudta! Milyen büszke volt rá, hogy a pert, ha már elvállalta, sohasem vesztette el. Én pedig milyen büszke voltam arra, hogy az aktákból soha semmi nem hiányzott. S mégis, ennél az utolsó költözködésnél milyen keserűség fogott el szegény anyám elveszett tekintetét látva. Először sajnáltam meg őt. Kezét ölébe ejtve, szomorúan ült és nézte a feldúlt lakást. Aztán vonatra szállt velünk, ölébe vette féltett, ritka szépségű, virágba borult kaktuszát és hallgatott. Még Csúrogon is, amikor a fiáker végigbaktatott velünk a falun, csak hallgatott és fogta a kaktuszt. Ez lett az utolsó állomás. Apám utolsó állomása. 1941. szeptember 27. Megöleljük egymást a csendőrök előtt.

APA: Hova vezetik?

CSENDŐR: Szabadkára.

APA: Vonatindulás előtt ott leszek.

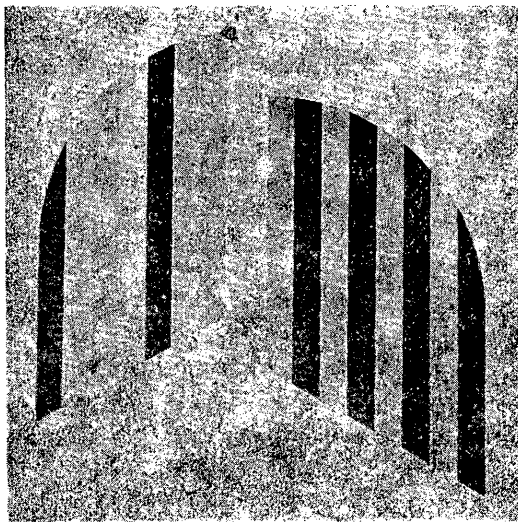
SZERZŐ: (*echóban*) Nem láttam soha többé. Megszöktem az állomásról, mielőtt odaért volna. Hogy ne őt bántsák. Mind ez semmit se használt. Engem újra elfogtak. Őt megölték. Annának sem sikerült megszöknie. Rókusnak sem. Wohl Lolának sem. Felakasztották. Tizenhat elvtárral együtt akasztották alig két-három hónapja, egy esős, lucskos, novemberi napon. Az örök, a jó örök mesélik, hogy Lola szép tiszta cipőben lépett ki a veszőhely udvarára és kikerülte a tócsákat. Mosolygott. Lola már a Sárga Házban is szüntelenül mosolygott, mikor az utolsók között

öt is elfogták. Bennünket mintha meg se látott volna a Sárga Ház bűzös szalmáján! Nem is érttem. Azt hiszem, haragudtam rá, és most eget ez a tudat. Ő már csak Ottmárra gondolhatott, akivel együtt fog meghalni, az elvégzett munkára és szerelmükre. Szép szerelmükre, hogy erőt gyűjtson magának az utolsó órára. Kísérője, egy csendőrruhás, fekete fiatal-emeber rosszullett az embertelen gyilkosságok láttán. Lola pedig feltúrte ruhája ujját, lemeztelenítette csuklóját és kezét nyújtva így szólt:

III. NŐI HANG: Maga miért fél, ha én nem félek?

APA: ...Na jó, gyerünk, ti szegény katonák,
kik oly szorongva állatok elém,
A képetek ne legyen halovány,
Derűs nyugodtan löjtek belém!...

FELOLVASÓ: Az elítélt fölébredt. A hajnal pírja már beszűrődött börtöne rácsán, látta, hogy körülötte állnak elvesztői, az ügyész, a tömlőctartó, a bakó, a pribékek. És sajátságos! Szívéből eltűnt a szorongás, félelem nélkül tekintett a végső pillanat elé... Szánakozva nézett öntelt hóhéraitra, kik nem ülhetnek az ő szárnyaira, amint az eszme útjára indul. Úgy lépett az akasztófa alá, mint ki a dicsőség útjára lép...

KÉZFOGÁSOK

HASAN MEKULI

ÁTTEKINTÉS A JUGOSZLÁVIAI ALBÁNOK LÍRÁJÁRÓL

A kosovói albán nemzetiség irodalma nem oly régi keletű. Létezett már hazánk felszabadulása előtt is, de legnagyobbbrészt a Jugoszlávia felszabadulása utáni időszakhoz kötődik, vagyis az utóbbi két és fél évtizedhez. Történelmileg is, művészileg is szorosan összefügg annak a nemzetiségnek a sorsával és érdekeivel, amelynek íródott, s amelyből sarjadt, akár csak hazánk nemzetéinek történéseivel és haladó törekvéseivel.

Viszonylag rövid idő alatt — hiszen egy irodalom számára és egy irodalmi korszak szempontjából két és fél évtized valójában nem oly nagy időszak — ebben az irodalomban meglehetősen nagyszámú költő, elbeszélő, regényíró, drámaíró, kritikus és több, egyéb irodalmi műfajban és válfajban jártas alkotó jelentkezett és bontakozott ki. Egyeseket közülük fordítanak, ismernek és becsülnék más nyelvterületeken is, hazánk minden nemzetének és nemzetiségének körében, sőt országhatárainkon túl is. Mindenesetre igen jelentős és jellemző, hogy ma csak a Kosovói Íróegyesületnek mintegy negyven tevékeny tagja van, olyan, aki több könyvének megjelenésével érdemelte ki ezt az elismerést.

Kosovo Szocialista Autonóm Tartományban többféle nemzetiségű lakosság él; élnek itt albánok, szerbek, Crna Gora-iak, törökök, cigányok, muzulmánok és kisebb számban más nemzetiségűek is. Természetes tehát, hogy ilyen környezetben az irodalmi és általában a művészeti tevékenység is több nyelven bontakozik ki. Az írásművészet nagyjából három nyelven fejlődik: albán, szerbhorvát, illetve horvátszerb és török nyelven. A szerzők és a közölt művek számát, akárcsak a megjelent alkotások terjedelmét tekintve a leggazdagabb az albán nyelvű irodalom. Ezért szólunk most róla, ezúttal nagy általánosságban, szem előtt tartva kezdeti viszontagságait és a fejlődése során felmerült nehézségeket is.

Az albán irodalom kezdete és keletkezése nagyjából összefügg az országnak a fasiszmus alól való felszabadításával, a szocialista Jugoszlávia létrejöttével, mert népi forradalmunk tényleges és teljes fordulatot jelentett a Jugoszláviában élő albánok egész életében, tehát irodalmi életük fejlődésében is. Az irodalmi alkotók nagy többsége 1949-től kezdődőleg jelentkezett, és az alkotások túlnyomó része is ebben az időszakban látott napvilágot. Mégsem kell figyelmen kívül hagyni, hogy albán nyelvű irodalom előbb is létezett Kosovóban, annak ellenére, hogy az albánok a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság idején jogfosztottak voltak, és igen nehéz körülmények között éltek. Nem volt joguk olyan társadalmi és kulturális fejlődésre, mint az ország többi polgárának. Nem volt lehetőségük arra, hogy saját anyanyelvükön tanuljanak és fejlesszék kultúrájukat. Veszélyes kihágásnak számított már maga az a tény is, ha valaki akár ti-

tokban is kezébe merészelté venni az albán ábécéskönyvet. Ezért ez az időszak igen sajátos volt mind társadalmi és történelmi, mind irodalmi szempontból. Irodalom létezett, mert a szerzők különféle módszerekkel mindent elkövettek, hogy anyanyelvükön írhasanak, alkothasanak, és műveiket a nép számára hozzáférhetővé tegyék. Mindenekelőtt gazdag volt az ősrégi hagyományú és szabadelvű szóbeli irodalom. Létezett és jelentős eredményeket mutatott fel azonban az úgynevezett legális irodalom is, jóllehet idegen nyelveken és idegen írással, vagy pedig anyanyelven, de idegen, kevésbé hozzáférhető írással jött létre, mert a kedvezőtlen társadalmi-politikai helyzetben, annak következményeként, hogy a jugoszláviai albánok el voltak szigetelve anyanemzetüktől, a szó szoros értelmében törvény tiltotta az albán nyelv és írás használatát. A művek túlnyomó része ara írással készült, de albán nyelven, kisebb részük pedig cirillbetűs írással, de török és arab nyelven, vagy latin betűs írással albán nyelven. A nyelvnek és írásnak ez a tarkasága, ami a sajátos társadalmi-politikai körülmények szüleménye volt, ma kivételesen jelentős történelmi és irodalmi bizonyítóanyaga az akkori időknek. Ez érthető is, hiszen e nagy nehézségek időszakában és később is a kosovói albán irodalom a korabeli horvát, szerb, szlovén, boszniai és hercegovinai népi írók szocialista tárgyú alkotásaiból vagy más irodalmakból, különösen a perzsa és arab írók műveiből táplálkozott.

A szóbeli népi irodalom rendkívül értékes művészeti örökség, amelyben különösen a líra, a meseirodalom és az egészen sajátos, igen eredeti gyermekköltészet alkotásai olykor elérik az igazi műalkotás szépségének magas fokát. E hagyományirodalom a maga időszzerűségével a szellem és a művészi gazdagság igazi kincstára volt, és mindmáig az is marad. Téma-gazdagságával, motívumbőségével és formai változatosságával a jelenkori alkotónemzedékek ihletforrása is. Mégpedig nem véletlenszerűen, hanem teljesen megérdemelten, mert bölcsesség és tapasztalat hatja át, tele van ötletes formákkal, hiteles korjellemező tényanyaggal, szellemes közmondásokkal, szólásokkal, allegóriával és sajátos ironiával — olyan jellegzetességekkel, amelyek arra szolgáltak, hogy a nép rendkívül okosan, mélyen és megfontoltan kifejezésre juttassa a maga lényét és szabadságvágyát, gondját-baját és szenvedését, lelki gazdagságát, történelmi és lélektani, de különösen művészi érzékét. Ennek az alkotásmódnak az etikai és esztétikai értékei ma is eleven erővel hatnak, mégpedig olyannyira intenzíven, hogy jellegüknél és színvonaluknál fogva tényleges alapjául szolgálhatnak a jelenkori irodalmi törekvéseknek, erőfeszítéseeknek és teljesítményeknek. E szóbeli irodalom szinte tartósította és nagy mértékben megőrizte a nyelv és a forma hiteles szépségét és varázsát, évszázadokon át éltette és továbbította a népköltészet megannyi motívumát: a szerelmet, a szenvedést, a rabszolgaságot, a gyűlöletet és hősiességet, a reményt, a társadalmi-politikai felszabadulásra való áhítózást stb., ezért érthető, hogy formálóreje ma is jelentős hatással van az idősebb, a középkorú, sőt a legfiatalabb írónemzedék alkotóinak meglehetősen nagy részére.

A kosovói albánok irodalmi örökségének és hagyományának másik fontos összetevője azoknak az íróknak az alkotása, akik titokban, magányukban és nagyobbára illegálisan, az istenimádat sívár és nyirkos-dohos csöndjében, a zárandokhelyek, dzsámik, templomok és kolostorok sejtéimes légkörében formailag is, ténylegesen is elsőként láttak hozzá a művészet alapjainak megszilárdításához, a hagyományirodalom továbbfejlesztéséhez. Ezek közül való a tetovói Tahir Efendi Luka, az orahováci Hümlü Malici, a prizreni Imer Ljutvi Pacarizi, Lazar Lumezi és mások. Mindezeket a szerzőket bizonyos sajátosság jellemzi. Alkotásuk nagyobbára a misztikumra és a figyelmük központjában levő vallási kérdésekre támaszkodik, de kiterjed a világi témákra is, arra is, ami az élet realitásának tartozéka, ami kívül áll a valláson és egyházon. Művüket áthatja a nemzeti kultúra igénye is; alkotásaikban szólnak a nemzet kérdéseiről is, keresik a bízakodás és a küzdelem útjait, rámutatnak annak szükségességére, hogy a kosovói albánok fogjanak össze a többi békeszerető balkáni néppel, első-sorban a politikai és társadalmi felszabadulásukért vívott küzdelemben. Ilyen irányú törekvéseiket legjobban úgy érzékeltethetjük, ha verseik va-

lamilyikét összevetjük például a népköltészet egyik alkotásával. Lássunk hát egy olyan jellegzetes népköltészeti alkotást, amely szorosan összefügg ezzel az időszakkal!

A BETEG VÁNDORMUNKÁS ÜZENETE

Fülemülék, szálljatok az égnek,
Szülőházam el ne kerüljétek,
Mandjátok meg anyámnak, szegénynek:
Hogy a fia megnősült, van párja...
„Milyen leány vetett szemet rája?”
— Édesanyám, a szívbeli bánat...
„Mit ad neked gazdag hozománynak?”
— Föld az ágya, kő a feje alja,
Szár az deszka a takaró rajta.

Ebben és a hasonló népköltészeti alkotásokban a nép világosan kifejezte fájalmát és szenvedését, a nincstelenség és nyomor fölötti bánatát, a nehéz életkörülményeket, amelyek miatt vándormunkára kényszerült, távoli idegen országokba vándorolt, ahonnan a fiatal emberek többsége vissza sem tért, vagy ha visszatért, akkor beteg, tehetetlen és továbbra is szegény volt, akárcsak Ivan Cankar neves szlovén író *Házam, te olyan vagy, mint az egészség című elbeszélésének* ismert hőse, aki összetörten és meggyöbörten tért haza idegenből, csak azért, hogy szülőföldjén haljon meg. Összehasonlítás végett azonban ismertethetünk egy másik albán népköltészeti alkotást is, amely a művészet szípkázó és gyönyörködtető eszközeivel juttatja kifejezésre a nép életének másik oldalát, bölcsességét, sőt humorát is. Ilyen például az alábbi népköltészeti alkotás:

Madár füttyül,
Madár füttyül, rigó meg fűrj,
Hej, madár füttyül,
Madár füttyül, rigó meg fűrj!

Virág körül,
Virág körül, rózsák közül,
Hej, virág körül,
Virág körül, rózsák közül!

— Nyisd ki szemed, ifjú legény,
Ne házassd hozományért,
Mert elhagyon ám a vagyton,
De a sárkány a nyakadon.
Nehogy elvégy öregecskét!
Ifjú asszony hoz gyümölcsöt,
Öregasszony csak szemölcsöt!

Az ilyen és hasonló versek vagy verssorok hozzávetőleges összehasonlításából is kideríthető, milyen közeli a rokonság a szóbeli hagyományirodalom és a helöle táplálkozó, általa isletett korai írásos költészet között. Így például Hilmi Malici, aki népművelőként és felvilágosult költőként ismert, a népköltészet, valamint a perzsa és arab költészet erős hatása alatt állt, mert — hodzsa, majd sejk és mufti lévén — az albán és szerbhorvát nyelven kívül igen jól ismerte a keleti nyelveket: a perzsát, az arabot és a törököt. Idézzük fel e korabeli népoktató, költő és elbeszélő egyik versét:

Fülemüle, mondd, mi kín gyötör,
Zokogsz vagy énekelsz-e,
Röptöd föl, égi magasba tör —
Zokogsz vagy énekelsz-e?

Szíved senkinek meg nem nyitod,
Bár vihar lángol benne,
El van zárva a súlyos titok —
Zokogsz vagy énekelsz-e?

Mikor felkéklik a virradat,
Részeg bolond — légy csendbe.
Ha a hajnal pirja szétszalad —
Zokogsz vagy énekelsz-e?

Himli Malici költészetében könnyedén egymásba szövődik a búskomorság és a szomorúság; verselése gyakran a misztikumba, a korán és a biblia vallásos világába, bizonyos zárkózottságba merül, de sohasem csap át a költő kétségbeesésébe és kiábrándultságába, a kilátástalanságba.

Mind eszmei, mind esztétikai szempontból ennek az időszaknak a legérdekesebb egyénisége Hadzsi Imer Ljutvi Pacarizi, aki egyszersmind költő és forradalmár volt, s igen jelentős szerepet töltött be e vidék albán lakosságának politikai és kulturális történetében. Műve költői kifejezésforma és mondanivaló tekintetében egyaránt igen változatos. Bensőséges érzellemmel énekel a természetről, de mindarról is, ami az emberi életben történik. Kezdetben lelkesedik a fiatalos forradalomért, mert reméli, hogy az meg fogja szüntetni a feudális uralmat és a sötétséget, később azonban nincs vele megelégedve, s más utakat keres. Csakhamar meg is találja őket, mégpedig a lenini októberi szocialista forradalom eszméiben, amelyek világszerte terjedni kezdtek, s leninistává, a lenini eszmék és a szocializmus hirdetőjévé, internacionalistává lesz, első és legfőbb eszményjévé a balkáni népek egysége, egyenjogúsága és együttműködése válik. A szocializmusban látja a balkáni népek társadalmi felszabadításának és megmentésének lehetőségét. Ez a gondolat hatja át költészetét is. Több kötetnyi alkalmi, elmélkedő és oktató politikai, illetve lírai verset írt, amelyek nem éppen magas művészi színvonalúak, de irodalomtörténeti szempontból igen jelentősek és érdekesek. Versei nagyobbára oktató jellegűek, mert felvilágosultság híve lévén így is értelmezte a költészet szerepét. Íme egy kétütemű tizenkettese:

*A sötétség halál — mi adhat mentséget?
Mindenki lekókad, kit a nap nem érhet.*

*Atyáink nem hagytak tudást örökségbe,
A szemünkön hályog, nem látunk a fénybe.*

*Bevettük magunkat vakon a hegyekbe,
Mint az állatsorda, sűrű rengetegbe.*

*Zord szikláink között legfőbb úr a puska,
Mint a vadak, egymást gyilkoljuk halomra.*

*A világ népei döbbenettel nézik,
Hogy az albán nemzet önkéntől vérzik!*

Mind szűkebb, mind tágabb értelemben a költő elítéli a civakodást, a gyűlölködést, az elmaradottságot és a tudatlanságot, megveti a törzsek és a testvérek közötti vérengzést. Felszólítja törzstársait, hogy hagyjanak fel a szörnű cselekedetekkel, amelyeket rossz hagyományként örököltek. A tudást és az iskolát, a könyvet és a forradalmat hirdeti:

*Tanuljunk hát, jussunk ki a napvilágra,
Bele ne pusztuljunk ősi babonákba.*

*Ó, iskolát nekünk, tanulhassunk végre,
Tudásra szomjazunk, tudásra, napfényre!*

Politikai és elmélkedő verseiben nyíltan hirdeti a szocialista eszméket, élteti a szocializmust és az októberi forradalmat. Mi a szocializmus? — veti fel a kérdést a költő, majd így válaszol rá: „A szociális igazságot és egyenlőséget áhító összes emberek eszménye. Az emberek közötti megértés, szolidaritás és szeretet rendszere, a lelkiismeretesség, a munka és az igazság rendje.”

Ezek a költők és költészetük, ez az irodalom egészében véve természetesen csak előfutára volt annak az igazi és hiteles kosovói albán irodalomnak, amely a harmincas években, a két világháború között fejlődni kezdett, s amely jelentős mértékben magán viselte a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek korabeli írásművészetének tartalmi és egyéb jegyeit, különösen társadalmi elkötelezettségét: a nyomor, az egyenlőtlenység és a kizsákmányolás elleni tiltakozást.

A harmincas években, az egyenlőtlenység és jogfosztottság változatlan feltételei között, Aleksandar király hírhedt január hatodiki díktatúrájának

körülményei közepette a belgrádi, zágrábi, ljubljanoi és más egyetemeken végzett fiatal albán értelmiségiek — bármennyire is kevesen voltak — egészen új hangot adtak a kosovói albán irodalomnak, ami tartalmilag, formailag egyaránt lényegesen megváltoztatta fejlődésének menetét. Ebből az időszakból hadd említsünk csak két kiemelkedő nevet, azokét az írókét, akik a népfelszabadító háború folyamán is folytatták elkötelezett tevékenységüket, mégpedig nemcsak az irodalomban, hanem a harcok mezéjén is. Az egyik Esad Mekuli, a másik Hivzi Sulejmani volt: az előbbi kifejezetten költő és a háború utáni irodalom rangidős alkotója, az utóbbi elbeszélő és regényíró. Őket követte Mark Krasnić, Mehmet Hodzsa és még néhány író. Ezek már az alkotás új útjait egyengették, új írónemzedéket toboroztak maguk köré, olyan költőket és prózaírókat, akik lényegesen megváltozott körülmények között fejlődtek, s akik az elmúlt két évtized folyamán mennyiségileg is, minőségileg is gyorsan gazdagították a kosovói albán irodalmat.

Ennek az irodalomnak a legkiemelkedőbb egyénisége Esad Mekuli volt, aki a háború előtt kezdte, aztán a partizánháború idején a felszabadított területeken, majd a háború után is folytatta irodalmi munkásságát úgy is, mint költő, úgy is, mint a *Jete e re* című folyóirat főszerkesztője. A kosovói albán irodalom úgy tartja számon, mint az új idők, a forradalom és a forradalmi vívmányokba vetett hit következetes hírnökét. Mint az emberi szolidaritás, egyenlőség és igazság hirdetőjét. Lírája túlnyomórészt szociális tartalmú, forradalmi elkötelezettséggel áthatott gondolati líra, amelyben végigvonul az albán irodalmi hagyományaival való összefonódottság, de ugyanakkor kimutatható a világirodalom szociális és gondolati költészetének hatása is. Első, nagyjából szociális tartalmú neoszimbolikus verseiben vihart sejtet, lázadásra szólít, mert abban reménykedik, hogy a vihar után megszűnik a sötétség, kiderül szülőföldjének ége, s akkor majd albán és más nemeztiszegű földjei, a meggyötört, sápadt arcú, puffadt kezű, feltört tenyerű favágók, akik fáradtan és éhesen kóborolnak vagy pusztulnak a nagyvárosok aszfaltos utcáin és síkatoraiban, a betevő falatért és a pusztá létért küzdő utcaseprők, napszámok és vándormunkások más helyzetbe kerülnek, a többi emberrel egyenjogúak lesznek. Mekuli ezeknek az embereknek a szenvedéséről, fájdalomról és bizakodásáról, ezeknek a kismizett szegényeknek a kirepedezett tenyeréről énekel, melyet — Silvije Kranjčevičhez hasonlóan — „remegő ajkkal megcsókolna”, hogy így módon fejezze ki szenvedésük iránti tiszteletét és megértését. Ezért a két háború között írt verseinek mindegyike az emberi és költői tiltakozás kiáltása, amely kis létszámú népcsoportjának lelkiismeret- és tudatébresztését szolgálja, így keres kiutat a nyomorból és sötétségből, a népellenes királyi rendszer okozta bizonytalanságból. S a megmentés felé vezető út egyenetlőségét a kommunisták pártjában, a felszabadulás esélyét a népharag kirobbantásában, a proletariátus zászlaja alatt egyesülő összes forradalmi erők mozgósításában és összefogásában és — hadd idézzük egyik verséből — „az egész világ testvéri közösségében” látja. De Mikuli költészete ezen a témakörön belül is változatos. Abban az időben is, később is nemcsak szülőföldjéről és népcsoportjáról énekel, hanem Spanyolországról is, a spanyol polgárháborúban küzdő néppel való szolidaritásról, a spanyol forradalom nemzetközi brigádjáról, amelyben hazánk fiai, köztük a költő albán barátai is nem kis számban harcoltak. S amikor a természetéről, a szerelemről, a hegyi patakokról vagy a fülemüléről énekel, akkor is minden versében, szinte minden verssorában érezhető e néptöredék sorskérdései és szenvedései iránt tanúsított fogékonysága. Így van ez intím hangvételű versében is, amelyben arról énekel, hogy a leányszépség Várnától Stockholmig gyönyörkedtető, de legszebb szavakkal a szőke hajú albán lány iránti szerelmét érzékelteti, akinek hajfürtjei úgy hullámoznak, akár az Ohridi-tó vize. *Neked, Új napok vagy Avsa Ada* című versesköteteiben az olvasó egyaránt könnyen megfigyelheti a költői kifejezés hangvételének és színgazdagságának élő spektrumát, a motívumok és kifejezőeszközök gazdagságát, a költői látomás és álmodozás szépségét. Meglehet az ugyanúgy *Ábrándozás az elérhetetlenért* című költeményében, amelyben „a vágy szíve kong” és „a nyugtalanság a lélekben szétárad”, mint *Metohija* című

versében, amelyben e vidéket véres karmok mardossák, s a vércsöppek könnyként hullanak a költő tenyerébe, mert Metohija szíve és a költő szíve „szerelem és gyűlölet közé van kényszerítve”:

Testedet szétdarabolták:

Az első barázdával, amit az idegen hús-vér-mezőbe szántott;

Az első balta sikolyával, ami sűrű cserjéd csendjébe vágott;

Az első számozott karóval, amit beledőfték a húsodba...

Metohija!

Miádon az albánok ősi szerelme dalba fogja szenvedésedet,

Sebeid láttán szikrát vet a szem, lángot lövell a tekintet,

Nápfényed ragyog reánk... te drága szülőházánk!

De hasanló érzés hatja át *Favágók* című versét és más jellegzetes költeményeit is, amelyekben a költő elmerül a zilált munkásalmok mélységeiben, a külnegyedek nyomorúságában, abban a szomorú valóságban, hogy honfitársai idegen városokban fecsérelnek az erejüket egy falat fekete kenyérért, ott pusztulnak a városi járdákon, mint megalázott és jogfosztott emberek, akik reménytelenül reménykednek, keserű segélykiáltást hallatnak, „akár szakadozott párnájuk fölött a hajnal”, vagy „a kenyérről látott véres álm”. S ezeket az embereket szüntelenül maga előtt látja a költő: „hónalj alá dugott fagyos kézzel, vállra akasztott fafűrészszel, övükben éles szekercével”, amint várnak, várakoznak, hogy valakinek dolgozhassanak.

S aztán a népfelkelés idején — ahogy azt *Köszöntő* című erős sodrású versében megénekelte, „felsikoltott a véres hajnal utáni reggel újszülött napja”, s a hősi harc, a „lángoló lázadás”, a partizánok harca meggátolta, hogy „az ember ne legyen ember”, hogy „eltűnjön a világból a nevünk” — megvirradt a szabadság. A robotolók és rabszolgák letépték rabláncukat, kezükbe vették sorsuk irányítását, új közös életük építőivé lettek. De szólaljon meg ismét a költő:

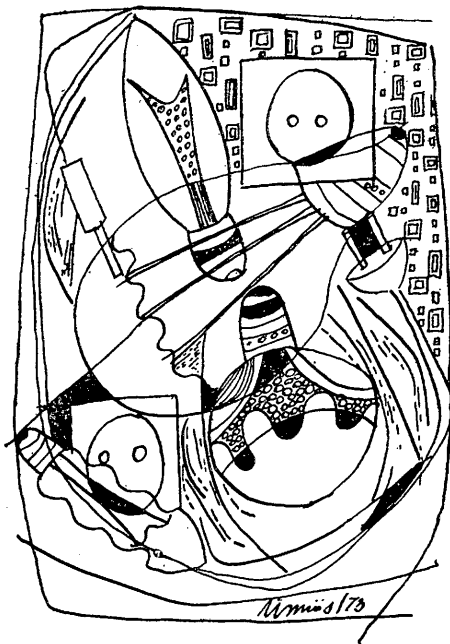
... Az idő — küzdelem
beheged minden sebünk:
Vége századok
sötétjének,
új napnak nő ki szárnya...
Igen, élünk!
Mindenünk éled!
Látja, hogy lelkesedünk...
Eltűrsak!
Emberek!
Szabadság, te drága!
Élünk!
Es az időnk is érik
lengő lobogók alatt.
Harcosainkkal
szavaink és tetteink
nyomán...
Fény derül az ember homlokán
s szívében —
múltunk mögöttünk marad...
... Az albán —
ki szolga volt nemrégén —
győzelem felé halad...

Esad Mekuli mint költő, akárcsak írótlársai: a kosovói albán lírikusok, elbeszélők, drámaírók, kritikusok és mások — név szerint: Hivzi Sulejmani, Mark Krasnici, Tajar Hatipi, Sitki Imani, Mehmet Hodzsa és a háború utáni első írónemzedék egyéb tagjai — csakugyan egész sor színvonalas művet alkottak a szabad alkotás megváltozott feltételelei között, saját anyanyelvükön és saját hagyományaikra támaszkodva. Ez ma megannyi kiadott kötettel bizonyítható, egész sor olyan alkotással, amelynek révén az albán irodalom felküzdötte magát az igazi, hiteles írott szó magasabb szféráiba. Fellépésük szerény volt, de munkásságukat nagy szorgalom és teremtőkészség jellemezte, s meg voltak róla győződve, hogy hamarosan új írónemzedék fogja őket követni, fiatalabb írók veszik át tőlük az alkotás stafétáját, akik egyre jelentősebb művekkel és gazdagabb színekkel fogják kifejezni gondolatvilágukat és a nép törekvéseit. S ez a nemzedék meg is érkezett, elfoglalta a maga helyét, hozzálátott a rá váró feladatok teljesítéséhez. Ezt a generációt pedig újabb, még fiatalabb alkotók soka-

sága követte. Igaza volt tehát a költőnek, aki egy adag melankóliával ugyan, amiért a régi nemzedék távozik, ám derűlátóan és szerényen, büszkeséggel és örömmel, amiért az ifjú tehetségek népes tábora követi egymást, ilyenképen énekelt:

*Követni fognak bennünket fiaink s fiaiknak fiat,
Es szólnak majd rólunk, ítélkeznek fölöttünk
(Nemzedékek ítélnek meg a tetteket — mondta egy nagy Valaki.)
De tudom, nem ítélnek el bennünket dadogásunkért, a vajúadás kinjaiért,
Kisebb vagy nagyobb vétségeinkért, botladozó lépteinkért.
Mert ki kárhóztatható, hogy elődeink csak a botorság sötétjét hagyták ránk!
Követni fognak bennünket fiaink s fiaiknak fiat, a nemzedékek,
Tudni fognak rólunk, s a csodálat hangján mondják el gyermekeiknek,
Hogyan hódítottuk meg a fényre vezető utat — százaadokon át a puskacső rettenetében,
Hogyan építettünk városokat...
Hogyan írtuk dalainkat...*

Az ismertetést KOVÁCS JÁNOS,
a verseket KOVÁCS T. ILONA
fordította

ÖRÖKSÉG

DÉR ZOLTÁN

TÖBBSZÓLAMŰ EPIKA

Az *Apa és fiú* című Csáth Géza-kötet, mint a róla szóló bírálatomban írtam (*Dermesztő érzékletesség*. Üzenet, 1974. 4. sz. 370—374.), a szelektálással, az értékeléssel, a súlypontképzéssel keltett figyelmet. Olvasása során azon töprengtem, hogy milyen gyöngeségek miatt maradt ki belőle egyik vagy másik novella, s azt, amelyet sajnálunk, mivel lehetne helyettesíteni. Egy ilyen vizsgálódás óhatatlanul a legértékesebbnek hitt anyag körülhatárolását eredményezi, s eközben folyton arra kellett gondolnom, mennyi részleges érték, mennyi fakóbb, de ismerni érdemes szépség került így perifériára.

Hogy magam megnyugtassam, s az olvasót kárpótolhassam, most ellenkező irányba is megkísérlem a fölmérést, vagyis áttekintem azokat a novellákat, amelyek az eddigi kötetekből kimaradtak, s amelyekről a szakmabeliek is alig tudnak.

Nagy meglepetéssel nemigen szolgálhat ez a fölmérés, hiszen *A varázsló halála* olyan gazdag gyűjtemény, hogy benne a novellák minden típusára, a tehetség minden adottságára található példa. A hajlamok és tendenciák erejét és szivósságát az ismeretlen anyag révén azonban sokkal pontosabban láthatjuk. Szembeötlő, hogy arra a novellatípusra, amelyik révén írónk a brutalitás, az iszonyat modern fölfedezőjévé vált, a kiadatlan írások egyetlen példát kínálnak, *Az első párbajt*. (Bácsország. 1905. április 23.) Mint a cím is mutatja, egy párbaj áll a novella középpontjában, s nem maga az esemény, hanem a szorongás, amely megelőzi. A záró sorokban, akár *A kis Emmában* vagy az *Anyagyilkosságban*, szintén sor kerül a gyilkosságra, de a kifejlés okszerűbb és emberibb, s a perverzitás motívuma csak villanásnyira tűnik föl, amíg a győztes „Élvezettel nézi a vér pirosságát, nagyot lélegzik. És elmosolyodik.” Hogy ez a szadista figura úriember, annak is lehet jelentősége, mert embertelen mosolya riasztóan leplezi le a párbajra kényszerítő becsületkódex tiszteletének sötét tartalmát. A férfiasság mögött lapuló állati ösztönt. Fontosabb azonban, hogy ez a vérélvező öröm az előbbi félelem föloldása, s már a halálos döfésben is

nem a vítézség, hanem ez a megalázó félelem volt az igazi hajtóerő. Félelem és gyilkolás tehát egymással összekapcsoltan, okozati viszonyban működik itt, leplezetlen alakban példázván, hogy a gyöngeség a brutalitás gyökere. Ám hogy ez a gyöngeség megnevezhető társadalmi kór lenne, arról ez a novella sem beszél nyíltabban, mint a már nevezetes írások. A figyelem itt is inkább a lélektani mozzanatokra irányul, s ezzel jelentésben is összezsugorodik a társadalmiság.

Jóval beszédeesebbek azok a novellák, amelyek az életérzés fő áramát, a teljesség vágyát, a nem mindennapi mámor, a magasrendű szenvedély szomjúságát tárgyasítják. Legerőteljesebben és legtanulságosabban a *Mester meséinek Olvadás* című darabja (Bácskai Hírlap. 1905. február 19.), mert ebben a tavasszal való nagy találkozás láza és a találkozás akadályai együtt vannak jelen. Hogy a hős eljusson a szabadságot, az élet részegítő és mégis könnyed és tündöklő mámorát jelentő tavaszhoz, zajongó tömegen át, hétköznapi ügyeikbe merült munkások, diákok, asszonyok vele szembe haladó sodrásán kell átvergődnie. S amilyen lázas ez a szomjúság és a semmivel nem törődő rahanás a tavasz felé, olyan mértéktelen, túlfűtött a találkozás gyönyöre is:

„Hullámzott a mellkasa, az a kicsiny, görnyedt munkában elcsenevé-szedett mellkosár és szította a tüdejébe a tavaszt — telhetetlenül. Többet, többet! A tüdő megtelt. Még többet!

... Összeesett.

Ott találták meg harmadnap a sárban, az olvadt hóban. A napsugár és a szél végigsimogatta, a sár körülcsókolta, a melegedő, alul dübörgő, megfiatalodó föld magához szorította kihűlt testét.”

Gyönyör a megsemmisülésig, de nem az adott világban, hanem valahol messze, sosem látott, egzotikus tájakon, vagy a szűzi természet ölen, de mindenképpen a társadalmon kívül. A szecesszió jellegzetes emberi attitűdje ez. És az is, hogy a szomjúság végleteiben, a láz forróságában a lehetetlenség sejtelve, a megvalósulás iránti kétség, a betölthetlenség érzése is mindig ott kísért. Ám így is fölfelé sodró, emelő árama ez ugyanannak a nyugtalanságnak, amely — értelmes cselekvés híján — az *Anyagyilkosság* gyermekeit perverz kegyetlenségre sarkallja. Fölfelé sodró áram, mely a társadalom haladó mozgalmában jó irányú mederre található, s a Nyugat-nemzedék legjobb képviselői rá is találtak erre a mederre. Közük Csáth Géza is, de addigra megemésztette egészségét a morfium. A szóban forgó novellák még azt a helyzetet tükrözik, amelyben a teljességvágy kifutási pálya nélkül forr, s a beteljesülés csak tragikus ellobbanásban képzelhető el. A „görnyedt munkában elcsenevé-szedett mellkosár” nem bírhatja el a testi-lelki gyönyörűség teljességét, s ebben nemcsak a gazdagság és pompa előszobáiban tengődő nagyra hivatott értelmiségi tehetetlenségérzése fejeződik ki, de az a szakadéktudat is, mely az üzlet érdekei szerint alakuló nagyvárosi életforma természetellenes vonásai látán támadt a fővárosba került ifjú emberben, aki a teljesség álmával érkezett.

Kitörni a gépiesség, a hétköznapiság, a sivárság közegeből — fölfelé emelő, patetikus, mámoros, de jellegzetesen lírai ihletű típus ez. Nem véletlen, hogy Adynál, Babitsnál, Kosztolányinál bizonyult igazán termékenynek. Az epikus azonban nehezen boldogul, ha vágyai tárgyasításában a

valóság nem jár a kezére, ha mindent neki kell kitalálnia. A *varázsló halálában* közölt *Egyiptomi József* című novella tanúsága szerint Csáth Géza kifogott ezen a nehézségen is. Azt az állapotot, amelyben a halál nem félelmetes, az élet nem tobzódó részegség, hanem kiegyenlített, jóleső gyönyörűség, megejtő tisztasággal tudja tárgyasítani. A példa azonban elszigetelt, s a még kiadatlan novellák közül is azok, amelyek e típust képviselik, inkább a szédület lírikusi gesztusaival hatnak, mint epikai erejükkel. Legtöbb értéket és eredetiséget a *Tavaszkok* című, 1906-ban írt hangulatos írás (Bácsmegeyeri Napló. 1923. december 25.) lírai futamaiban találhatunk. A zenei avatottság az életérzés rétegeit kifejező szimbolikát teremti, s ha kísért is benne a céhbeliék külön jelrendszerének extremitása, a személyiség gazdagságát differenciáltan tudja érzékeltetni. A zene ad erőt és formát sugalló ihletet ahhoz, amihez a nyers valóság anyagot nem kínál, amit az ember az élettől magának kicsikarni nem tud.

Hogy mennyire nem, *A magány történeteiben* (Budapesti Napló. 1906. október 19.) pontosan mérhető. Ezek is a szabadságért való küzdelem novellái, de tömören, már-már szimplán példázzák, hogy a küzdelem reménytelen. A kudarcban rejlő tragikum, az embert bekerítő félelemmel való mérkőzés, az ismeretlen, hideg sötétségnek nekivágó magányos elszántság indulata a szimplaság ellenére is fontossá tudja tenni ezeket az írásokat, de a mitikus jelleg csak az események árnyékát növeli, nem gazdagítja a jelképet.

Pedig a misztikus novellának nem a titokzatosság és nem az extremitás az igazi értelme, hanem a határtágítás. És Csáth Géza nemzedéke — mint Kosztolányi írja a misztikus novellák divatját magyarázva —, az öt övező valóság sivárságában titkot nem találván, a határokat befelé, a lélek rejtelméi felé tágitotta. (*Ábécé*. Budapest, 1957. 43.) Ezt a novellatípust több írás is képviseli. A *fekete kutya* (Bácskai Hírlap. 1904. november 6.) az E. T. A. Hoffmann történeteiből ismert hideglelés fantasztikum változatát teremti újjá. A fiatalon eltemetett fiú lényé a jegyző kutyájának alakjában él tovább. Az apa és a kutya érzi a kapcsolatot, a jegyzőt idegesíti a különös vonzalom, lelövi a kutyát, az apa pedig megöli a jegyzőt. Minthogy az öreg az örültek házában haj meg, sejtethető, hogy a kutyában csak az abnormalis fájdalom, az embertelen ráutaltság érzése miatt érezhette fia jelenlétét, tehát a képtelen kapcsolat a képtelen ragaszkodás érzékeltetésének ad epikai alakot, kifutási teret. A novella attól lesz misztikus, hogy a kutya valóban úgy viselkedik, mintha a fiú élne benne, s hogy ezt nem az öreg tébolyának prizmaín át láttatja az író, hanem maga meséli így. A téboly lélektani drámájába a mese rejtelmességét oltja, s ezzel a szánalmas betegséget a titok izgalmával szövöi át. Része van ebben a divatnak is, a hatáskeltés szándékának is, de leginkább mégis annak a szándéknak, hogy az emberi kapcsolatok hatalmának és erejének borzongató mélységeit is megsejtethesse. S ezeket a mélységeket a kutya—ember kapcsolat elemei révén könnyebben tudja epikai közeghez juttatni: történetre, figurákra váltani, mint előbb tárgyalt írásaiban a félelmet és vakmerőséget.

Van aztán ennek a mitizáló hajlamlaknak egy kézenfekvőbb és személyesebb ága is: a gyermekkor emlékkincseit szokatlan világitásban, fantasztikus mozzanatok beszövésével földidő emlékezés. A *varázsló halálában* a *Találkoztam anyámmal* és az *Elfeledett álom* című darabok képviselik

ezt a novellatípust, a kiadatlan anyagban pedig a *Mese a kávéházból* című novella. (Bácsországi. 1904. november 20.) Félve nevezzük novellának, mert eseménye mindössze annyi, hogy egy gyerekkori este családias idillje közepette a tizenkét éves gyermeknek, aki azonos az íróval, eszébe jut valami fontos, amit az anyjának szeretne mondani. De közben az apja beszélni kezd, s ezalatt a fiú elfelejti a nagyon fontos gondolatot. Fölzaklatja, meggyötri ez a veszteség. Aztán múlnak az évek, a fiú felnő, s fölkerül az akadémiaára. A harmadik hónap végén táviratot kap: anyja nagybeteg. Hazautazik, s ott a holttest előtt, a torokszorító fájdalom közepette egy pillanatra elfogja az egykori idill hangulata — és eszébe jut, amit akkor mondani akart.

Az olvasót, aki most ismerkedik Csáth Gézával, zavarba hozhatja ez a kiélezett megoldás, bár abban, hogy az anyának meg kellett halnia, hogy az elveszett gondolat megkerüljön, bárki megsejtheti a példázatot. Azt a jelentést, hogy a gondolat elvesztése nem egyetlen gondolat, hanem valami nagyobb érték elvesztését jelképezi. S ha tudjuk, hogy Csáth Géza már nyolcéves korában elvesztette az anyját, akkor a kihegyezett megoldásban e nagyobb csapás furcsa időzítésére, a sorsnak egy nagyobb és tragikusabb fortélyára ismerhetünk. E mellett érvel az idill hangoltsága, a családias meghittség túlhangsúlyozott teljessége: „Olyan jó, olyan igen jó volt minden körülöttem, hogy azt kívántam, bár tartana így örökké...” A veszendő pillanatokra vigyáz így az ember, az élet sosem ismétlődő nagy alkalmaira: „Olvastam, de vigyáztam azért, hogy minden pillanat meleg kéje az enyém legyen.” S mikor a gondolat nem jut eszébe, így vergődik: „A lámpa útlatos lomhasággal világít, a szobalevegő megfojt, a fülem kivörösödik, a homlokomat izzadság lepi el, a térdeim remegnek és nem jut eszembe. A fejemben valami... valami üresség tátong...”

Az emlékfoszlányt tehát egy nagyobb ügy érdeke kiemeli eredeti összefüggéséből, jelentőségét fölfokozza, fordulatait kiélezi, s a halál és a gondolat megtalálásának rímzerű egybekapcsolása révén — ez a misztikus elem — sorspéldázó jelentéssel tölti föl. S ezzel az egész történet valami realitáson túli megvilágítást kap. Olyasfajta baljós és ünneppélyes hangoltságot, amilyen Kosztolányi gyermekkort idéző versciklusát, *A szegény kisgyermek panaszeit* áthatja.

Ott kísért ezekben az írásokban — mint az impresszionista-szimbolista prózában oly sokszor — a hangulatiság túltengésének veszélye, a lirizálás is belterjes kissé, s a megoldás is kiélezett. Magyarázza ezeket a gyöngeszékeket, hogy ez az írás 1904-ből való, tehát zsenének tekinthető. Ha hibáit mégis ilyen súllyal emlegetjük, azért tesszük, mert Csáth novellisztikájának értékelésében, a legtermékenyebb hajlamok megnevezésében is nagy súllyal eshet latba az, amit ezekben a személyesebb, líraibb novellákban tapasztalunk.

Nem kisebb ismerője, mint Kosztolányi Dezső jelezte először, hogy e lírai hajlamok mérséklődése és a részletezőbb tárgyiasság már a morfinizmus romboló hatásának következménye. (*Írók, festők, tudósok*. Budapest, 1958. II. 111.) Hogy 1910 után terjedősebb lett a Csáth-novella, az kétségtelen, de előtte és utána a külső világ rajzának erőteljes példáit alkotta (*Jutalom, Az albrók, A kút, A Kálvin téren, Muzsikások, A kis varróleány vasárnapja, Tálay főhadnagy*), s a gyerekkori emlékekből merített no-

vellák között is épp elég akad, mely nem líraiságával, hanem a történet különösségével, az előadás objektív tisztaságával hat (*Eroica, Pál és Virginia, Történet egy gyógyszerészettan-hallgatóról*). Az *Anyagyilkosság* és *A kis Emma* pedig mintaesete lehetne az epikus személytelenségnek, noha mindkettő remekmű.

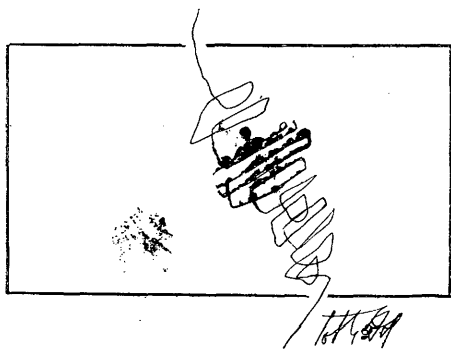
Ismeretes, hogy Csáth és nemzedéke a világháború dereka táján egy sajátos újrealizmus irányába fordul. Ez a fordulat szükségképpen fokozta a külvilág iránti figyelmet, s megnövelte a műben a tárgyi világ szerepét. Nagyon természetes volna tehát, ha ez a fordulat Csáth novelláiban is a beérés és a magvasodás jegyében menne végbe. A morfinizmus szenvedélye megzavarta ezt a folyamatot, de részleges eredményei is arra figyelmeztetnek, hogy Csáth novellisztikájának objektívebb rétegét, a társadalom és a hétköznapok valóságát ábrázoló darabokat ne tekintsük melléktermékeknek, hanem egyenértékű hajlamok temnésének, melyekben a beérés föltételei rejlettek. A kiadatlan novellák néhány darabja szintén emellett érvel, s épp a legértékesebbek: a *Bauer házassága* (Érdekes Újság, 1914. április 5.), a *Bácska* (Élet, 1909. július 11.) és *A balerina apja* (Érdekes Újság, 1913. augusztus 24.). Az úri tisztesség és a tényekkel való megalkuvás, a vidékiség lélek- és egészségpusztító álvirtusai, a lánya révén nagy szerephez jutott kisember szomorú összebékülése a szégyennel, amelybe a nagy szerep kerül, ezekben az írásokban olyan emberi mélységgel és társadalmi hitelességgel öltenek alakot, akár Kosztolányi érettebb műveiben. S hogy nemcsak a morfium, de a pálya belső logikája is ilyen irányba mutatott, jól mérhető a Szépirodalmi Kiadónál 1973-ban megjelent *Apa és fiú* című kötet *Első fejezet* című, eddig ismeretlen darabjában. (A kéziratnak, amely ezt a regénytöredéket őrzi, *Az új nemzedék* a címe.) Ez a fejezet láthatóan az önéletrajz eseményeit váltja az objektív elbeszélés nyelvére. A személyes emlék egy költött figura életének eseményévé távolodik; a színtér, a környezet az epikai folyamat higgadt ritmusa szerint, a tárgyilagos ábrázolás pontos rajzaiban elevenedik meg. A hangvétel biztonsága, a kibontakozás arányosan gazdagodó folyamata, életközelség és egy távolabbi cél máris érzékelhető összhangja olyan epikust ígér, aki a csodák és hétköznapok szintézisére is képes lehetett volna.

Megvoltak ennek más föltételei is: a közlésmódnak az a folyton újulni képes változatossága, amely a hűvös tárgyilagosságtól a vallomásos líraiságig a kor epikájában csak szóhoz jutott. Tudta azt a mesélő nyelvet, melyen a népélet különös figuráiról Tömörkény és Gárdonyi beszélt. (*Korhely Nagy János*. Bácskai Hírlap, 1904. április 17.) Értett ahhoz, hogy miként kell a mese egyszerű, lényegre redukált vázát modern példázattá avatni. A kiadatlan anyag különféle meséi egy, a korban igen népszerű, Kosztolányi által is művelt elbeszéléstípusban mutatják Csáth Gézárt avatottnak. Leleplező, bíráló írásait az ember iránti szkepszis, az orvosi látás tisztasága és a lényegkereső szándék kiemeli a naturalizmus túl sűrű, sokszor élettelen közegéből: nála a társadalmi jelentés mindig valamilyen egyszerű és különös emberi eset részeként fejlik ki, eseményszerűen és zárt történetté kerekedve.

S hogy ezeket a nélkülözhetetlen epikusi adottságokat milyen találékonysággal tudta anyaga természete felől színezzni és frissíteni, a kiadatlan hagyaték több darabja is példázhatja. Föltűnő, hogy milyen sokat ad a me-

sülés szituációjára, arra, hogy az olvasó a történet megismerésének keretéről is értesüljön. Akár Kosztolányi az *Esti Kornél* novelláiban, ő is föllépett egy nagy mesélő hírében álló elbeszélőt. Persze ő is kávéházban, és nagyon mai történetekkel, s ezzel a kerettörténetek ősi formájának és a modern mondanivalónak izgalmas összeházasítását viszi véghez. A helyzet földézése és a mese lényege között azonban itt nincs szerves kapcsolat, az utóbbi tehát nem sokat nyer a kereten, de azokban az írásokban, amelyekben maguk a figurák beszélnek, s az ő sajátosan naív látásuk szemüvegén át jelennek meg az események, már termékeny esztétikai funkciója van a közlésformának. Ez a sajátos fénytörés ad mulatságos színezetet a *Részletek Mariska naplójából* című darab (Bácsország. 1905. június 25. és július 2.) szokványos mozzanatainak. Ettől lesz megindítóvá *A fagottista* című, 1908 májusában írt, s a Budapesti Naplóban megjelent novella beszámolója (a Tolnai Világlapja *A zenész* címen közölte), s még az *Úszóversenynek* is (Érdekes Újság. 1913. december 14.) javára válik, hogy az író ennyire eltalálja a hírhedt feleség mellett jámborul asszisztáló férj sajátos hangoltságát.

Mindez arra vall, hogy Csáth Gézában elevenen éltek egy többszölamú epika hajlamai, s ezek között a realizmusra képesítő adottságok: a kifelé irányuló figyelem, a kifejező tárgyiasság, a higgadtan fejlődő, tiszta előadás készsége szinte olyan erős, mint a csodát hajszoló zaklatottság, a fantasztikum és abnormitás iránti érzékenység. Hogy a szecesszió feketelilás színkeverése mellett megvolt benne egy természetesebb, a dolgok, az alakok lényegéből eredő, azokból kibontott színezés képessége is, a kiadatlan anyag csak megerősítheti ezt a meggyőződésünket. Igaz, ebben is akad példa a fekete-lila modorosságra, hiszen zömük a pályakezdés dokumentuma, de a termékenyebb hajlamok ereje és iránya is tisztábban rajzolódik ki.

ÉGTÁJ

MATJIEVICS LAJOS

EGY VAJDASÁGBA KERÜLT BOTTYÁN-LEVÉL

Néhány évvel ezelőtt Kishegyes nyelvének tanulmányozásához gyűjtöttem az anyagot, miközben a környékbeli tanyákra, szállásokra is ellátogattam. Segítőtársaim, készséges adatközlőim nemcsak szóbeli anyagot és adatokat szolgáltatottak, hanem sokan régi írásokat is előkerestek a láda-fiából, a padlásról vagy a szekrényből mondván, hogy a kutató ezeknek is hasznát veheti. Régi családi okiratok, fakult keresztlevelek, olvashatatlán téglagyári számlák nézegetése közben így akadtam Bottyán János levelére.

Vak Bottyán személye, történelmi jelentősége — »II. Rákóczi Ferenc fejedelem nagy szabadságháborújának nem volt a maga idejében népszerűbb katonai s hadvezéri alakja, mint a híres vitéz Bottyán János, vagy mint őt még a régi török harcokban elvesztett félszeméről országszerte nevezték: Vak Bottyán« — nem ismeretlen számomra, gondoltam, érdemes lesz nagytító alá venni ezt a levelet, még ha másolat is.

Mivel az Archivum Rákócziánium egyetlen példányával sem rendelkezik az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének könyvtára, azonnal nem ellenőrizhettem, hogy másolatról vagy eredeti levélről van-e szó, azonban könyvtárosunk, Csákyiné Sörös Piroska közbenjárására sikerült az Országos Széchényi Könyvtárból az Archivum Rákócziánium (II. Rákóczi Ferenc levéltára) IX. kötetét, azaz *Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetre méltó iratok 1685—1716.* című könyvét megkapni (közli Thaly Kálmán, Budapest, 1883.). Az e kötet 516—517. oldalán közzétett 374. számú levél szövege azonos a találttal. A papír minősége, a pecsét finom domborúsága azt sejtette velem, hogy az eredeti példány került hozzám. Elképzelésemet támogatta az az adat is, amelyet a kötetben szereplő levél után megjegyzésként találtam. Itt ugyanis a szerző az eredeti levél összehajtásának a módját említi. Viszont ugyancsak ez a megjegyzés hívja fel a figyelmet arra a tényre is, hogy az eredeti példány a többivel együtt a Rákóczi-gyűjteményben szerepel. Ez utóbbi jegyzet újabb kételkedésre adott okot. Ekkor az Országos Széchényi Könyvtárba írtam, levelemben előadtam kételyeimet, hogy az eredeti példányról megjegyzett hajtogatási mód egyezik a nálam őrzött levél összehajtási módjával, valamint azt, hogy miért másoltatta volna valaki le ezt a Bottyán levelet a Vajdaságból, amikor semmiféle ide vonatkozó adatot nem tartalmaz. Végül arra kértem dr. Pajkossy György főosztályvezetőt, szíveskedjen kideríteni, megtalálható-e a gyűjteményben az eredeti levél. Hamarosan válasz érkezett levelemre:

»Igen tisztelt Doktor Úr,

Pajkossy György főosztályvezető továbbította Kézirattárunkhoz az Ön levelét, melyben Bottyán János Bercsényihez írott levele eredeti kéziratáról tudósít.

A Kézirattár birtokában van Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye, a Fol. Hung. 1389. jelzetten, 32 kötetben, melyből 16 kötet különféle levéltárakból származó évről-évre csoportosított eredeti iratokat, 16 kötet nagyrészt másolatokat tartalmaz.

Az említett levél a gyűjteményben sem az 1705. év iratainál, sem a Bottyánra, illetve Bercsényire vonatkozó iratok között nem található. Bizonyosnak látszik, hogy Ön az eredeti példány birtokában van. Hogy azonban ez az irat még akkor került volna ki a gyűjteményből, amikor az Thalynál volt, vagy pedig már az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárából vészett el — még a kötetek lapszámozása előtt —, ma már nehéz lenne megállapítani.

Szíves közlését hálásan köszönjük. Hálásak lennénk azért is, ha esetlen módot találna arra, hogy az említett iratról xerox-másolatot kapjunk. Ugyanezt a kérést szeretném Önhöz intézni a levelében említett »régi kéziratok« vonatkozásában. Amennyiben ennek nincs valamilyen akadály, köszönettel vennénk, ha a birtokában lévő jelentősebb magyar vonatkozású (nem levéltári gyűjtőkörbe tartozó) kéziratokról alkalomadtán valamilyen közlést vagy ismertetést kaphatnánk.

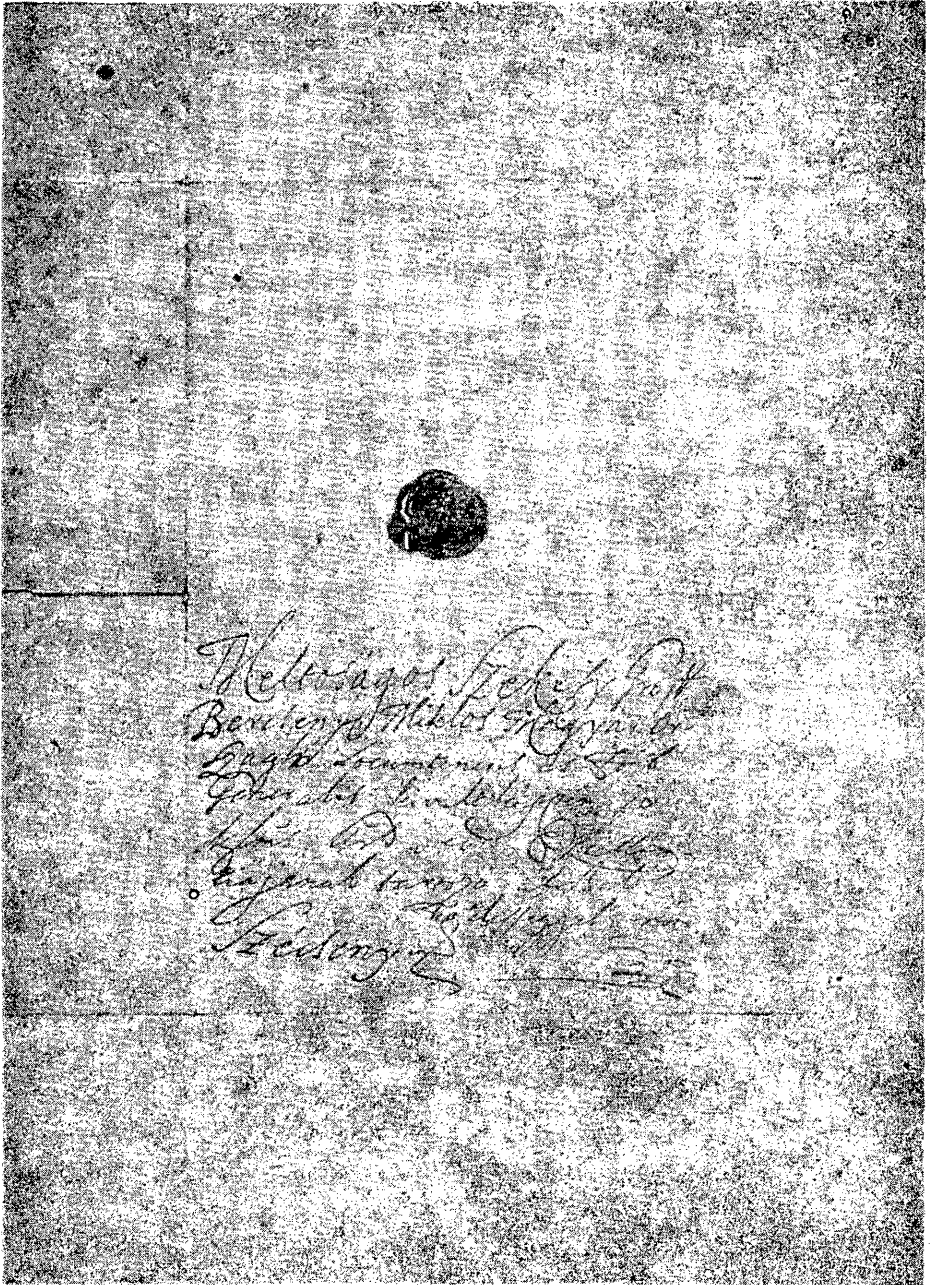
Köszönettel és őszinte nagyra-
becsüléssel:

Budapest, 1972. december 27.

V. dr. Windisch Éva
osztályvezető»

A régi iratok között talált Bottyán-levél tehát eredeti példány. Ezt még egyszer megerősítette dr. Pajkossy György is,¹ miután elküldtem az Országos Széchenyi Könyvtárba a róla készített másolatot. Hadd fűzzem hozzá még e kutatás történetéhez azt is, hogy hasztalan volna minden további kísérlet annak a kiderítésére, hogyan került a jugoszláviai Bácskába ez az értékes levél a gyűjteményből, mert az ajándékozó is közben elhaltak, s utódot sem hagytak maguk után. Jelenleg talán inkább az a legfontosabb, hogy ezt az eredeti példányt megóvjam mindennemű viszontagságtól, és megőrizsem az utókornak.

A levél írója, Bottyán János Esztergomban született az 1640-1645 közti években. Alig 18 éves, amikor megismerkedik a katonaelettel, a katonaságot tehát már serdülőkorában elkezd, s nem csoda, hogy mindhalálig áldozatkészen védelmezi hazáját. A »köznémesből egyedül saját erejével, jeles tehetségei és rettenhetetlen vitézségével, minden protectio nélkül vezénylő-tábornokká emelkedett Bottyán« (Thaly),² így a kuruc háborúk egyik legnépszerűbb, legkiemelkedőbb vezére lett, és az ország minden táján harcolt a török és tatár ellen.³ Hadi érdemeiről nem egy helyen olvashatunk. »Undt haben bey dieser Occasion unter Commando des Graffen Veterani, der Obrist St.-Coris, Graff Chiaiki, Paul Deak undt Botthian, Capitain von Gran, sambt Ihren untergebenen, wie ich nihct anderst sagen kann: sehr dapfer undt wohl gethan« — írja Bádeni Lajos őrnagy 1689. szeptember 3-án I. Lipót császárnak a Grabova és Batoosin (Szerbia) alatti ütközet után. (L. Röder: *Des Markgrafen Ludwig W. von Baden Feldzüge wider die Türken*. Karlsruhe, 1842. II., Urkunden 99. 100.) »Csak ez (Bottyán) megmaradjon s Eszterházy Antal, — semmi az többi« — írja gróf Bercsényi Miklós Rákóczinak a trencsényi harc után (Bercsényi 1708. szept. 1-én Visktól a fejedelemnek. Archivum Rákócziánium VI. 54.)

A címzés és a pecsét

II. Rákóczi Ferenc katonája bátorságát, ügyességét, vakmerőségét, igazságszeretetét és emberségét nem egyszer bizonyította be a harcmezőn.

Harciaságát tanúsítja Vak Bottyán neve is. Ugyanis az egyik csatában fél szemére megvakult. Hűséges vezére maradt Rákóczinak élete végéig. 1709-ben halt meg tarnaórsi táborában.

Thaly Kálmán huszonkét évi odaadó, fáradságos gyűjtéssel mintegy háromszáz Bottyán-levelet és körülbelül ugyanennyi más, Bottyánra vonatkozó iratot mentett meg az utókornak. »Egy eseménydús életpályát megvilágító e gazdag gyűjteményt én eredetileg Bottyánnak majdan tüzetes életrajzához szántam volt okmánytárul« — mondja a gyűjtemény előszavában. Ez a levél, amelynek eredetijét őrizzük, a 374. számú a kötetben. Tekintve, hogy csak egyetlen, azaz része a hatalmas gyűjteménynek, nincs szándékomban részletesen foglalkozni jelentőségével, értékével, irodalmi és nyelvi érdemeivel. Inkább csak szeretném felhívni a figyelmet legszembeütőbb vonásaira, azokra a kérdésekre, amelyek szükségesnek mutatkoznak tanulmányozásakor, s természetesen jellemzői lehetnek az egész gyűjteménynek, Bottyán levélírásának, stílusának, gondolkodásmódjának.

Bottyán János 1705-ben írta Ungvárról a levelet, vagy ahogyan a gyűjteményben szerepel: »Bottyán Bercsényinek«. A híres »sopronyi roham« (1706), a hadfelállításról nevezetes »igazi ütközet« (1706) és még jó néhány emlékezetes hadjárat következett e levél után, amely Bottyán nagyságát igazolja. Bár Rákóczi fejedelem helytartójához és fővezéréhez, gróf Bercsényi Miklóshoz nemcsak hadi kötelességei fűzték, hanem rokoni kapcsolatok is,⁴ a levél mindvégig hivatalos, azaz hadi, katonai dolgokról tudósít. Külső oldalán a címzés áll:

»Méltóságos Szekely Groff Bercsenyi Miklos Magyar Orszagh Locumtenens és főb Generalis kiváltképpen jó kgyllms Ura eő Excelentiajanak tartozó alazatos Tisztesseggel írámb

Szécseny(en)(be)

(Aláírás)

Ezután a levél szövege, majd pedig az aláírás és a keltezés következik. Tulajdonképpen válaszról van szó, azaz Bercsényi Miklósnak válaszul Bottyán János.

A levél második oldala alig három sorból áll. Az aláírás után elég hosszú utóirat van, amely tartalmában független a levél szövegétől.

A levél betűhú olvasata:

Meltóságos Locumtenens főb Gralis kiváltképpen jó kgyllms Ura eő Excell;

Alazatosan szolgálók. Szokott alázatossággal egy más után szintin most veszem Excellentiád két rendbéli mlgos levelét, mit méltoztatik irnyi értem. A kire az Gyanóság vagyon, minden circumstantiak vilagosittyák, egyedül csak Balogh Istvan Uramra czéloznak, közönségessen is eő klmére gyanak(o)szunk. Az Ellenség most is Sopornynál fekszik infanteriája penig még Csallóközben vagyon, nem tudom micsoda hamis Ember tutta Excellentiadat informálni, hogy Emökéhez szállott volna, holott eszibe sincs, meg érdemelné azon hamissan portazo ember az akasztófát, tugya Excellentiád, hogy ha az föld alá menneis azon ellenség Táborá, én azontul meg irnám, kérem alazatosan Excellentiadat, az ollyatin hamis hírt hordozo ország remitőket büntesse, Tegnap az mi portasink az Ellenség futrasiro-sira csapván sokaig nagy puskázást tettek, mint succedalt, még arrol bizonyos hir(.)m nem jött, várom minden órán; aról is fogom azonnal Excellentiadat tudositanom. Az pinzt, ha tizenkét szekerral léssen is, Léva felé ide bizvást elhozhatnyi. Nitrára jöni mennyi szabadon lehet, az Commu-

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is dense and difficult to read due to the image quality and the style of the handwriting. It appears to be a formal or official communication, possibly related to a legal or administrative matter. The text is written in a dark ink on a light-colored paper.

A levél első oldala

nikatiot mindenaap folytatom oda, Revaj Gáspár urt nem csak tudositom, de szüntelen biztatom is. Nevelkedni fog ezen kevés számu militianak szive, ha Excellentiad valamelly haddal felénk indul, kívánom hozza Jó Excell fris jó egessegg(?) Az alatt Az alatt is minémö intervenientiak lesznek naponkint azokrul informalom Excellentiadat el ne(m) mulatom. Kgyllms reflexiojab(an) ajalván magamat maradok Excellentiadnak

Mindenkori Alazatos Engedelmes Szolgája
Bottyán Janos

Datum Ungvar
15 Aug. 1705

Az utóirat betűhú olvasata:

PS az Istenertis kerem az penzt monnil hamarabb küldje hogy valamit adhassunk ezen mellettem livo hadnak mert bizon nem tarthatom az katonat igon sokik mindön nap. Garam melle es Verebel tajakjara ket izbonnis küldöttem az katonaságot güteni és ej esve veni de az kit hoznakis azonnal elszökik mert az lovat sem tu(d)(j)a mivel patkotatni az saras utba bizoni soha ani buval galibaval es niughatatlansagal nem voltam mint most vagiok en mindenekrol naponkit tudositom Nagisagodat

Formai szempontból Bottyán levelének a vizsgálata egyszerű, azonban stílusa, helyesírása, szókincse már jóval bonyolultabb. A három fő rész, azaz a fej, a törzs és a záró formula⁵ — kevés eltéréssel — megvan. Célja és hangneme a hivatalos levelek közé sorolja. Bár Bottyán is rangos katona, ezeket a sorokat a nálánál rangosabb Bercsényinek szánja, így az író és a címzett viszonya hivatalos. A következő adatokból szépen kiviláglik, mennyire becsüli Bottyán felettesét:

A megszólítások:

Excellentia: Excellentiajanak, Excell, Excellentiad, Excellentiadat, Excellentiádat, Excellentiad, Excell, Excellentiadat, Excellentiadnak,
Összesen: 9

Locumtenens: Locumtenens, locumtenens.
Összesen: 2

Generalis: Generalis, Gralis.
Összesen: 2

Úr: Ura, Ura.
Összesen: 2

Nagyság: Nagisag
Összesen: 1

Gróf: Groff
Összesen: 1

A megszólítások összesen: 17.

A megszólítások jelzői:

Méltóságos: Méltóságos Székely Groff, méltóságos Locumtenens.
Összesen: 2

Kegyelmes: kgyllms Ura, kgyllms Ura.
Összesen: 2

Amellett, hogy a fenti intézkedések lényegesen
elősegítik a magyar nyelv és irodalom
fejlesztését, a fenti intézkedések

széleskörű
széleskörű

Köszönöm: Alkalmi György közlője
Bottyan János

Datum Nyoma
15. szept. 1788

Amellett, hogy a fenti intézkedések lényegesen
elősegítik a magyar nyelv és irodalom
fejlesztését, a fenti intézkedések
széleskörű
széleskörű

F ő b b : főb Generalis, főb Gralis

Összesen: 2

J ó : Jó Excell.

Összesen: 1

A megszólítások jelzői összesen: 7.

Néha a jelzők halmozásával is találkozunk, mint pl.: kiváltképpen jó kgylms Ura.

Habár ortográfiai szempontból rendkívül érdekesnek bizonyul a kézirat, nincs módunkban egy ilyen jellegű teljes kiértékelésre, mert ehhez Bottyán többi levelének részletes tanulmányozása lenne szükséges. Így csupán néhány szembetűnő jelenségre hívhatjuk fel a figyelmet.

1. A magánhangzók időtartamának főbb jelölési problémái

á alázatossággal

á =
a katonat

é érdemelné

é =
e Meltóságos

í miltóztatik

í =
i tudatosittanom

ó Jó

ó =
o portazo

ő = ő minémő

ű = ü gyüteni

2. A mássalhangzók időtartamának főbb jelölési problémái

bb = b főbb

rr = r arol

ly = lly valamelly

n = nn izbennis

t = tt tudosittanom

Az írásmód tehát váltakozó. A magánhangzók és a mássalhangzók időtartamának a jelölésében következetlenségek mutatkoznak, s ez feltételezhetően az »egyszerűsítő vagy hanyag írói magatartásnak« (Benkó: *A magyar irodalmi írásbeliség...* Bp. 1960., 116.) a következménye. Az ilyen-fajta írásmód, amint a szakirodalomban olvashatjuk, hosszú ideig eltart a magyar irodalmi írásbeliség kialakulásában is. Az időtartam-jelölési hagyományok mellett jelen van az ejtés szerinti írásmód is a levélben. Ez egyfelől a mássalhangzók hosszú ejtésénél tapasztalható, mint pl. *közön-ségessen*, másfelől pedig a mássalhangzó hangtörvények eseteiben mutat-
ható ki: *világosittyák, tutta*.

3. Ugyancsak említésre méltó az »is« kötőszó, illetve határozószó egybeírása az előtte álló kifejezéssel: *menneis, hoznakis*.

4. A nagybetűk használata sokszor indokolatlan: Gyanóság, Tábora, Tegnap, Ellenség.

Szókincs tekintetében érdemes vizsgálóra venni a XVIII. század elején használatos katonai kifejezéseket, a hadi élet szókincsét. Ebben az egyetlen kétoldalmi szövegben több mint tíz idegen eredetű szó található. Ezek közül is egyetlen az olasz, illetve francia eredetű, a többi mind latin: *Locumtenens, Generalis, Excelentia, circumstantia, infantéria, szukcedal, communicatio, militia, intervenientiak, reflexiojaban*.

Egyéb észrevételek:

1. Néhol jelentkezik még az »az« névelő használata: *az föld, az penzt, az saras*.

2. A főnévi igenév képzője is itt-ott »nyi« a »ni« helyett; mint pl. írnyi, elhozhatnyi.

3. Elég sok példa található a levélben az í-zésre is: *eszibe, lésznek, míltoztatik, szintin* stb.

Egyéb adatok, amelyek a levélíró címzethez való viszonyáról tanúskodnak:

Alazatos Tiszteliséggel, alazatosan szolgálok, szokott alázatossággal, kérem alazatosan, Alazatos Engedelmes Szolgája, ajálván magamat, méltóztatik írnyi.

A fent említett példák azt is bizonyítják, hogy Bottyán jól ismerte korának a hivatalos levelezési követelményeit, formáságait.

Akár a szókincset vizsgáljuk, akár a helyesírást, az egész levélre a rövidítési tendencia jellemző: *Grális, Excell., kímére, Kgyłms.,* vagy *Istvan, akasztofát, jöni, fris, ajálván, arol*.

Itt-ott találkozunk a hasonulás jelölésével is: *vilagosíttyák, tutta, tuga*.

Egyes mássalhangzók megnyúlnak: *ollyatin, tudositanom, valamelly*.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy ez az egyetlen Bottyán-levél is tanulságos lehet valamennyiünk számára. Tartalmára nézve ugyan hadi ügyekről tudósít bennünket, de írójának nyelve inkább a beszélt nyelv stílusára emlékeztet. Bottyán magatartása feletteseivel szemben nagyon szépen kiviláglik a megszólításokból, a hivatalos levél formáságaiból. Érdemes volna alapos nyelvi, helyesírási és stilisztikai elemzés alá vetni valamennyi ránk maradt Bottyán-levelet.

J E G Y Z E T E K

Itt mondok köszönetet dr. Pajkossy Györgynek és Csákyiné Sörös Piroskának szíves segítségéért.

1. »Mellékelten megküldöm a Bottyán—Bercsényi-levélpublikáció másolatát. Köszönettel vette kéziratárunk a kéziratról küldött kitűnő fényképeket. Nyilvánvalóan az eredeti levélről van szó.« — Részlet dr. Pajkossy György 1973. április 9-én keltezett leveléből.
2. Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc Levéltára IX. Budapest, 1883. 8.
3. »Bottyán ugyanis 1657-től 1699-ig részt vón a Dunántúl, Dunáninnét, Drávántúl s Szerbiában, Bulgáriában a törökök és tatárok ellen vívott győzelmes nagy harcok s ostromokban...« Uo. 10.
4. »A vérség így volt: gr. Forgách György érsekújvári vice-generalis nőül bírta gr Rechberg-Rothenlöven Mária-Erzsébetet, kitől született Farkas nevű fia. Forgách György ifjan elhunyván: özvegyét báró, később gróf id. Bercsényi Miklós tábornok vette el, kiknek fiok vala ifjabb gr. Bercsényi Miklós; a ki tehát Forgách Farkasnak anyúl való testvére. Forgách Farkasnak b. Révay Eleonórától született leányát, Juliánát pedig — vagyis Bercsényi Miklós unokahúgát — Bottyán János tábornok vezette oltárhoz.« Uo. 29.
5. »Formájára nézve a levél általában három fő részre tagolódik: 1. fej, 2. törzs, 3. záró formula.« *Nyelvtan — Stílus — Szónoklás*. Budapest, 1960. 68.

A SZABADKAI ISKOLAI SZÍNJÁT SZÁS TÖRTÉNETE

A XVIII. században Magyarország déli részeinek története sok tekintetben előről kezdődik. Mikor a török kivonult, és új népesség szállta meg a kihalt országrészeket, az ország néprajza teljesen megváltozott. Horvátok, magyarok, szerbek, németek és más nemzetiségek telepedtek le a kihalt területekre, és ebben a soknemzetiségű és nyelvű országban a különböző nemzetiségek látszólagos „egyetértésben és boldogságban” éltek a Habsburg-trónus előtt a latin nyelv mindenhatósága tudatában. Az atyák latin nyelven oktatják az ifjúságot a latin nyelvre és a monarchiához való lojalításra. A holt nyelv időtlen méltósága nagyszerű szimbóluma volt a népek fölött trónoló monarchiának. A Habsburg-monarchia szellemi tartalmát a XVIII. században még nem adhatta meg a nemzeti eszme, mert fejletlen volt, helyette a monarchia nemzeteket összefogó „boldogító” eszméjét hirdették és népszerűsítették a monarchia népeinek. Nem új eszme volt ez, hiszen a Habsburgok is az előző századoktól kapták örökségül és lényege abban állt, hogy a katolicizmust megvalósítsa az állami életben. A kor uralkodó osztályát az említett eszmékhez való hűség, ragaszkodás, lojalitás és a vitam et Sanguinem jellemzi. Az országban uralkodó állapotokra nagyon is az: „Omnis Felicitas Hungariae E Singulari Favore Marie” jellemző, ahogyan ezt egy 1738-as jezsuita nyomtatvány hirdeti.

A Habsburg-házhoz hű uralkodó osztály által hirdetett látszólagos nyugalom és sorssal való megbékélés mögött azonban egyre jobban élözödtek az osztályérdekek és ebben a „békésnek” nevezett társadalomban a XVIII. század derekán túl, Mária Terézia uralma alatt lazulni kezd a kompromisszum az országot félgymarmati sorban tartó Habsburgok és a magyar nemesi osztály között. A feudális szolgáltatásokon kívül az adózás, az állam eltartásának terhei is a jobbágságot sújtották. A nemesi birtok fejlődését visszavetítő osztrák vámpolitika elleni tiltakozás, de még inkább a fokozódó magyar nyelvi önérzet nemzeti irányba tudatosította a gazdasági-politikai ellentéteket. Ezért a középnemesség és a főnemesség egy része kezd szembefordulni a század első felének szinte mindenre kiterjedő klerikális és jogi latinságával, valamint ennek fő hordozóival, az elnémetesedő magyar arisztokráciával és a magas klérussal.

Az ilyen országos helyzetben Szabadkán is nagyarányú délszláv település indult meg. A városba és környékére visszatérnek a korábban ide települt, de a török által elűzött délszlávok és magyarok, s nagy számban érkeznek és telepednek le Dalmáciából és Boszniából horvátok, kiket a régebbi források katolikus rácok néven tartanak nyilván. A kérelmezők ügyét Petrovics Novák továbbítja a haditanácshoz.¹

Pár nap múlva Markovics és Vidakovics újabb települési kérvényében ígérik meg a horvátok (kat. rácok), hogy német tábormok vagy tiszt

¹ Az iktatókönyv ekképpen jegyzi fel az esetet: „Remittur hiermit ein anderer, dass dergleichen Rätz, welche sich in 1500 wehrharten Männern bestehend anerbotten treu zu verbleiben und andere mehr vom Feinde herüber zu bringen, gegen deme, dass ihnen zu Szegedin, Sobathiz, und Bouia (Igy!) zu verbleiben u. die drei vorgeschlagene Palanken zu erbauen erlaubet werde.” (Hofkrat. 1687. Proc. registr. folio 400 sept. 1. Nr. II.)

parancsnoksága alatt mindenkor hűségesen harcolnak a török ellen.² E két nagyobb arányú horvát település mellett Csernojevic patriárka vezetésével 1690-ben a Magyarországra települő szerbek közül is sokan a szabadkai határőrök szolgálatába álltak.

A karlócai béke harmadik pontja úgy rendelkezik, hogy a török Bácskát továbbra is a „császári felség birtokában” hagyja, de egyben azt is elrendeli, hogy a császári seregek Titelt nem erősíthetik jobban meg. A Tiszán túli, később temesi Banság továbbra is a törökök birtokában maradt. Hogy vidékünk és városunk is a törökök támadásai ellen védve legyen, a határt képező két folyó, a Tisza és a Maros mentén katonai határőrvidéket szerveztek. A határőrvidéket, így Szabadkát sem csatolták az országhoz, hanem mint török elleni védelmi övezetet, határőrvidéket külön igazgatták, lakosságát felfegyverezték és császári tisztek parancsnoksága alatt, Bécs közvetlen szolgálatába állították. Miután Szabadka utolsó földesura Török Bálint és családja 1618-ban kihalt, a város és környéke a kamara birtokába került, de a kamara lemondott birtoklási jogáról és ezt a területet a határőrvidék katonai kormányának engedte át.

A törökök elleni védelem megkívánta, hogy a határőrvidéken erős helyőrségek alakuljanak, a helyőrségeket katonai sáncokkal erősítették meg. Szabadka a legrégebb katonai sáncok közé tartozott. A helyőrség legénységét német császári katonák és az itt élő és állandóan beköltöző délszlávok alkották. A szabadkai helyőrség parancsnoka, a kapitány, sokáig nemcsak katonai parancsnok volt, hanem ő intézte a lakosság ügyeit is. A kapitány a régi várban lakott, melyet törökösen kulának neveztek. A szabadkai vár (korabeli feljegyzések: Schoss-Schlössernek nevezik) szilárd anyagból készült háromemeletes épület volt, melynek északi és déli sarkán egy-egy torony emelkedett ki. A várat két sánc vette körül, a sáncokon kívül eső mocsarak (a Rogina-bara) is védték a várat. (Később a várat templomná alakították át.) A határőrszolgálatban levő délszlávok — horvátok és szerbek — a többi lakossággal szemben bizonyos kiváltságokat élveztek, ezért gyakran szembekerültek a városi hatóságokkal és a városi tanáccsal is. Ezeket az ellentéteket az osztrák császári udvar még tudatosan is szította.

Városunk a felszabadító háborúk nagy terheiből is ugyancsak kivette a részét, de e mellett még a török háborúk más következménye sem kerülte el a várost.³

E nehéz és áldatlan állapotok ellenére is a város vezető rétege lojális és hű maradt a monarchiához, amiért is 1743-ban Mária Terézia Szent-Mária néven szabadalmazott mezővárossá tette.⁴

A városi tanács, miután a város 1743. május 7-én kelt szabadságlevele alapján szabadalmazott kamarai mezővárosi státust nyert, már 1746-ban azzal a kérelemmel fordult a provinciálishoz, a ferencrendiek rendfőnökéhez, hogy küldjön a városnak egy olyan szerzetest, aki a városi ifjúságot a latin nyelv elemeire tanítja. A kért szerzetes 1747-ben érkezett meg, el is kezdte a munkát, s már három év elmúltával, 1750-ben felsőbb, úgynevezett grammatikális osztályok is működtek a városban.

² Az erről készült jegyzőkönyv szavai a következők: „Markovics und Juro Vidakovics bitten um einige devastirte Castellen und territoria für 5.000 aus der Türkei herübergegangener Rätzen, damit sie unterkommen und sich ernähren mögen. Versprechen dagegen jederzeit unter dem Commando eines deutschen Generals oder Officiers wider den Erbfeind die Waffen zu führen.” (Hofkrat. 1687. protoc. i. p. folio 573. sept. Nr. 43.)

³ A mirigynhalál vagy pestis, amely Szabadkán is dühöngött, és a barátok feljegyzései szerint 1738. június 15-től 1739. február 19-ig 313 embert (talán csak római katolikust?) ragadott ki az élők sorából. Ezek közül volt 78 férfiú, 54 ifjú s gyermek, 89 asszony és 92 leány.

⁴ Prágában május 7-én írta alá a királynő a szabadság levelet vagy privilégiumot, mely által a várost katonai érdemeiért és az uralkodó ház iránt tanúsított hűségéért és ragaszkodásáért a törvény követelte polgárisításon és bekebelezésen fölül még nevezetes szabadalmakkal látván el, szabadalmazott kamarai mezővárossá tette, címerrel ajándékozta meg és különös kegyeiből eddigi nevét is Szent-Máriára változtatta.

Tulajdonképpen ezekben a felsőbb, gramatikális tagozatokban született meg Szabadkán is az iskoladráma*, az iskolai (tanodai) színjátszás a XVIII. század második felének kezdetén.

A jezsuiták országosan bevett divatja szerint az itteni latin nyelvű iskolákban is megindul az iskolai színjátszás. A feljegyzések szerint a professorok deákjaikkal egy nagyobb teremben vagy a barátok éttermében színdarabokat szoktak bemutatni. Arról, hogy az első ilyen előadást városunk iskoláiban mikor és hol tartották meg, pontos adatunk nincs, de azt már a feljegyzések alapján állíthatjuk, hogy a városi tanács 1763. március 4-én a professorok kérelmére az iskolai színpad hiányait deszkákkal javíttatta ki, amiből arra következtethetünk, hogy a meglévő színpad már korábban elkészült, rövidebb vagy hosszabb ideig használatban volt, és vagy megrongálódott, vagy egyszerűen már a vele támasztott igényeknek és követelményeknek nem felelt meg, ezért volt a színpadon a már említett munka elvégzése esedékes. Sajnos, más adattal a város iskoláiban létesített színpadokról nem rendelkezünk, de ha elfogadjuk azt a nézetet (nincs rá okunk, hogy ne fogadjuk el), hogy abban a korban a hasonló iskolák színjátszása és színpadai nem sokban különböztek egymástól, sőt egymáshoz nagyon is hasonlítottak, akkor a magyarországi iskolákban tartott drámai előadásokról készült rajzok közül Amon Comenius János színpadról készült rajzát és leírását említem meg. A rajzot és a leírást Comenius magyarországi tartózkodása idején, 1685-ben készítette, így ez a munka az ilyen jellegű rajzok és leírások közül nemcsak a legjelentősebbek, hanem a legértékesebbek egyike is. Comenius munkája 1685-ben a Lőcsén megjelenő Látható Világában, *Komédiás nézni való játék* címen jelent meg. A mű azzal a céllal készült, hogy a kor divatos iskolai játékról az olvasóknak, azoknak, akik még ilyet nem láttak, — fogalmat nyújtson. Mivelhogy Comenius művét nemcsak a tanuló ifjúságnak, hanem a nagyközönségnek is szánta, a képmagyarázatot, a leírást a latin nyelvű szöveg mellett magyarul, németül és szlávul is leírta. Ez az értelmező szöveg magyarul így hangzik: „A játék néző helyben, amely megruháztatik (ékesítettik) szönyegekkel és elől függesztett kárpitokkal, superlátokkal, fúrgelepekkel befödveztetik (vonyattatik), tartatnak örömjátékok és szomorújátékok, melyekben emlékezetre méltó dolgok hozzátatnak (állítatnak) elő, valamint itten a Historia a Tékózoló fiúról és annak atyjáról, a kitől imént befogattatik, midőn haza visszatért. A jádzó személyek más-másféle ruhába felöltöztetvén, játszanak. A bolond tréfát üz. A nézők közül a főhelyen ülnek a legfőbbek, a köznép áll a közönséges helyen és kezeivel tapsol, ha valami neki tetszik.”

A város iskoláiban bemutatott színdarabokat rendszerint az iskola tanárai írták, ők is tanították be a tanulókkal. A színdarabok, illetve az előadások valamilyen ünnepi alkalomra készültek. A szerzők darabjukhoz a témát rendszerint a bibliából, az egyházi tanításokkal szorosan kapcsolatban álló történelmi eseményekből, vagy egyéb morális jellegű témakörből merítették. Nemcsak a színdarabok, de az előadások nyelve is a latin volt. Abban az időben a drámaírók és rendezők úgy tartották, hogy a többi (nemzeti, elő) nyelv (magyar, német, szláv stb.) alkalmatlan a színdarabok mondanivalójának a kifejezésére, inkább valószínűbb azonban az, hogy a nemzeti nyelvek mellőzése nem esztétikai, hanem politikai célokból történt. Elsősorban a kor uralkodó osztályának a monarchia nemzeteket összefogó eszményéhez való hűsége és lojalitása volt az,

* „Iskoladráma: a drámának a humanizmus korában keletkezett, a 16—18. sz.-ban elterjedt válfaja, eleinte latinul, később nemzeti nyelveken is írt, iskolai eljátszásra szánt drámai mű. Targyát a bibliából, a történelemből, ritkábban a mindennapi életből merítette. Előbb a katolikus szerzetesi iskolákban művelték, tőlük vették át a protestánsok. Jelentős része volt a világi drámaírás és színjátszás fejlődésében.”

amelybe a népek fölött trónoló monarchia politikai törekvései közé a latin nyelv használata is nagyszerűen beleillett. Szabadkán különösen lojálisak és hűek voltak ehhez a politikához, és a város igen vegyes több nemzetiségű lakossága ellenére sem találunk feljegyzéseket arról, hogy a latin nyelvű előadásokon kívül ebben az időben más nyelven is tartottak volna iskolai színi előadásokat. Más több nemzetiségű városban megtörtént az is, hogy a latin nyelvű előadásokkal párhuzamosan más nyelvű előadásokat is játszottak, abból a célból, hogy a különböző anyanyelvű világi közönség igényeihez igazodjanak. Így voltak latin—német, latin—magyar, latin—horvát, latin—szlovák stb. nyelvű előadások. A színdarabok kötöttsége, bibliai, egyházi és morális jellegű témája már magában is korlátok közé szorította a kifejezési lehetőségeket és drámai megoldásokat. Ezért az iskolai színdarabok, illetve drámák irodalmi, helyesebben költői, esztétikai értéke igen csekély. Ugyanez állítható a drámai tulajdonságairól is, belőlük hiányzott a cselekmény, emiatt alakjukra nézve inkább csak erkölcsi irányú párbeszédnek, mint drámának.

A ránk maradt feljegyzések szerint Szabadkán az első ilyen iskolai színi előadást 1767. augusztus 9-én tartották meg. Minden bizonnyal voltak korábban is hasonló előadások, hiszen a színpadot — mint már említettük — 1763-ban átrendezték, de sajnos ezekről az előadásokról nem maradt fenn írás. Osztraticzky Jeromos, a principisták professzora írta és tanította be a tanulókkal az első ilyen előadást. A darabban a principistákon kívül más deákok is szerepeltek. Ez alkalommal a *Nagy Konstantin császárnak Krispian fiáról* szóló tragikomédiát mutatták be. Prosztiejevsky Vencel, aki 1767-ben a szintaxis professzora, 1768-ban tanulóival az *Egyiptusi József* előadását játszotta. Erre az alkalomra a színpadot is átrendezték, új álványokkal és díszletekkel szerelték fel.

Kázmér Imre tanulóival 1769. júniusában a *Senacherib assyr királyt*, szeptemberben pedig az *Iffjúkort* mutatta be. A következő évben, 1770 február 18-án szintén ő az *Anastasius keleti császárt* játszotta el tanulóival a nagyközönségnek. Ebben az évben, 1770. május 7-én más szerzőtől, illetve rendezőtől újabb darab került bemutatásra. Ez alkalommal Kovacsóczy Lajos tanuló *Eustachius római vezér* című darabját adták elő. 1773. április 22-én a *Nagy Theodorus keleti császár az Ariánusok ellen* című darabnak lett a bemutatója. Ugyanebben az évben a városban a plébániát elveszik a barátoktól, ami őket erkölcsilag is, de főleg anyagilag igen súlyosan érintette, ezenkívül a városban alaposan felizgatta a kedélyeket is. Így történik meg, hogy a következő bemutatott színdarab összefüggésbe kerül és részese lesz a helyi eseményeknek. Ez év augusztus 22-én a *Justinianus császár háladatlanága derék vezére, Belizár iránt* című darabot mutatták be. A feljegyzések azt is megörökítették, hogy e történelmi színezetű, de egyházi témájú színdarab kiválasztása és bemutatása olyan célzattal történt, hogy rámutassanak arra a nagy igazságtalanságra, amely a barátokat a plébánia elvesztésével érte.

A helyi jellegű harc az iskolai előadások útján a barátok részéről tovább folytatódott és a következő évben is még tartott. Így került 1774. április 8-án a *háladatlan Joas zsidó király, aki Zakariás papot megölette* című színdarab bemutatásra. E mű előadása is a már említett eseményre való célzással történt, annál is inkább, mert az előadáson a kalocsai érsek is megjelent, és őneki is szólhatott a lecké.

Még a két utóbbi előadáshoz hasonló előadások ellenére is a latin nyelvű dráma és színjátszás e formájában kevés volt az élet, az étellel való kapcsolat, az aktualitás, s az egész alig volt egyéb gyakorlásnál a latin nyelvben és frazeológiában. A kivitelezésre az ilyen tartalom mellett is ügyeltek, nagy gondot fordítottak a szereplők kellemes beszédére, tiszta, érthető kiejtésére, finom mozdulataira és különösen a külső színi hatásokra és a díszletekre.

A közönségnek, az iskolai előadások látogatóinak, az előadások alkalmával színlapokat osztogattak, melyeken feltüntették a darab címét, beosztását, tárgyát és a szereplők nevét. Az előadásokat nyomtatott lapon

hirdették meg. A színlap is, a meghirdetés is latin nyelvű volt: Comedia, tragoedia, Pastorelle Bucolicon vagy pásztorjáték, érdekes játék, melo-dráma, dráma, allegoricum elnevezéssel. A meghirdetés nyomtatott szövegében az előadás idejének a helye kimaradt és ezt utólag kézzel írott szöveggel jegyezték be. Több nyelven készült színlapról vagy hirdeteményről a városban nem tudunk, de más városokban, így például Szombathelyen az 1730-ban az *Asione tragédiáját* mutatták be és a színmű jeleneteit a színpadon latin, magyar és német nyelven tüntették fel ekképpen: Scena primo, Első kimenetel, Erster Eintritt.

Az iskolai előadások — minden fogyatékoságuk és kezdetlegességük ellenére is — kielégítették a nézőközönséget, amely nagy figyelemmel, rendkívüli érdeklődéssel és csodálattal kísérte a műsort. S ez kétségtelesen azt igazolja, hogy a színművek tartalma, az előadások minősége, a szereplők játéka, a színpad, a díszletek, a kellékek megfelelték a kor ízlésének és kielégítették a közönség színjátszással szemben támasztott igényeit és érdeklődését. Ezen nem is kell csodálkoznunk, mert az előadásokat Szabadkán is a „jezsuiták országos divata” szerint szervezték és a jezsuiták jelszava a következő: „A világot a világ fegyverével kell meghódítani.” Szabadkán ebben az időben a színjátszással igyekeztek a jezsuiták mintájára meghódítani a várost és a katolikus egyház és a királyi udvar politikai célját megvalósítani: „Isten dicsőségére a katolikus egyház hatalmát növelni.” Ez a törekvés nagyszerűen beillett a monarchia politikájába is, melynek törekvései az állami életben szintén a katolicizmus megvalósítását célozták. A hálásan tapsoló publikumot leginkább a darabban szereplők és a többi deák szülei, hozzátartozói, városi tanács tagjai és egyéb honoráciorok alkották és mindig megtöltötték a rendelkezésre álló, de nem éppen tágasnak nevezhető termeket. Az előadásokon a város minden olyan lakosa is megjelent, akinek szívügye volt az intézet anyagi és szellemi felvirágoztatása. Amikor a színpadi bemutatás befejeződött, a városi előkelőségek a tudomány gyarapítóinak, a nézőknek, tanítóknak és deákoknak köszönetet mondtak, amivel az előadás véget is ért, a közönség pedig széjjeloszlott. Habár az iskolai színjátszás egyházi, helyesebben felekezeti, katolikus jellegű volt, az előadásokat a közönség felekezeti és nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül látogatta.

Már a XVI. századtól kezdve az iskolai színjátszás szereplői több helyen (de városunkban nem) jutalmat is kaptak, melyet részben a közönség adományából, részben pedig a szülők fedeztek. Az adományozás, jutalmazás, a kellékekre való költsékezés nem egy helyen, elsősorban a szülők között elégedetlenséget váltott ki, amiért az osztrák nevelésügyi hatóságok 1765-ben betiltották, helyesebben felügyelet alá helyezték az iskolai előadásokat. Nemcsak ez a kormányintézkedés, de más jelentősebb körülmények is közrejátszottak abban, hogy az iskolai színjátszás mindinkább veszít jelentőségéből.

Nálunk az iskolai színjátszásnak kettős célja volt: a vallásos érzület szuggesztív fejlesztése és a latin beszéd gyakoroltatása: mindkettő nagyszerűen beleillett a monarchia politikájába is. Külföldön az iskolai színjátszás a reformáció propagandaeszközei közé tartozott, majd a jezsuiták a szuggesztív szolgálatába állították. A barokk pompaszeretete, látványosságkedvelése fejlesztette nagyra az iskoladramát és színjátszást. Magyarországon az iskoladramák és az iskolai színjátszás a korszak legfontosabb kulturális eseményei közé tartoztak. Másol is, nálunk is, az emberek messze földről sereglettek a városba, hogy részesedjenek abban a csekély, de egyetlen magasabb dionüszoszi örömben, amit a jámbor atyák tanítványaikkal nyújtottak. Az iskolák fokozatosan tudomást vettek a publikumról is, alkalmazkodtak is hozzá, így született meg a nemzeti nyelvű, nálunk Szabadkán a magyar nyelvű iskola dráma és iskolai színjátszás. A progresziót jelentő nemzeti nyelv és az aktuálisabbá vált iskoladráma nehezen, de a társadalmi fejlődés törvényszerűsége folytán hatolt be a világtól és a haladástól jól elzárkózott egyházi, illetve iskolai falak közé, és amikor az előadások nyelve magyar lett, és a publikumhoz való alkalmazkodás megkezdődött, a dekadencia elkerülhetetlen volt.

Ez a folyamat a vallásos és iskolai színjátszás elvilágiasodásában fokról fokra következett be. A világi közönséghez való igazodás céljából először az előadások nyelve változik meg. A nemzeti, az élő nyelv bevonulásával az egyházi játékok egyes jeleneteibe komikus elemek lopóznak, s a mulattató jelleg lassan háttérbe szorítja a színjátszás eredeti célját, a vallásos elmélyülést és a latin nyelvgyakorlást. Így közeledik a drámai színjátszás az élethez és igyekszik kielégíteni a közönség szórakozási igényeit. Megtörtént az is, hogy a tanulók az egyházi és az iskolai előljárók tiszteletére latin, a polgárság, a szülők és a városi tanács tiszteletére pedig magyar nyelvű előadásokat tartottak, míg az 1775-ös évektől kezdve az iskolai előadások nyelve városunkban már magyar volt. A város gimnáziumában még hosszú ideig tartottak iskolai színi előadásokat.

A feljegyzések szerint az ünnepélyek rendezésében legszorgalmasabbak Farkas Bertalan és Simonfalvi Gellért tanárok voltak. Így 1835-ben Kisfaludy *Mátyás diákját* adták elő a tanulókkal, 1841-ben és 1843-ban a *Pásztori szóváltásokat* mondatták el a tanulókkal az alkalomra való célzással. Egy más alkalommal, 1842-ben Farkas Bertalan barát és gimnáziumi tanár saját munkáját olvasta fel ezzel a címmel: *Szabadka szabad királyi város századjai*. A mű verses krónika formában készült városunk múltjáról. A művet a város ki is nyomatta és a vendégek között szétosztogatta. A városi tanácsnak az volt a szándéka, hogy Farkast munkája elismerése jeléül 100 p. frttal megjutalmazza, de a helytartótanács a jutalmazást elutasította. Így a műről kiadott füzet nem Szabadkán, hanem Szegeden jelent meg 1842-ben.

Miután a gimnázium teljesen a barátok kezében volt, 1832-től kezdve egy-egy ünnep alkalmával is tartottak előadásokat, például az igazgató neve napján, a rendfőnök látogatása alkalmával stb. Az ilyen ünnepeket a tanulók magyar és latin pásztori versengésekkel, kis színi előadásokat ünnepelték meg. Rudics József Bács vármegye főispánjának névnapján. 1839. március 19-én az ő házában a Zalán futását adták elő. A király koronázásának évfordulóját tették iskolanappá, és ezen a napon ünnepi előadásokat tartottak. Az előadások nyelve most már a magyar volt.

Amíg az iskolaszínház célja elsősorban a világnézeti nevelés volt, addig az előadásokat latin nyelven tartották, ezt a közönség nagy része nem értette, de ezzel az uralkodó körök nem igen törődtek. Ugyan miért kellene a népek mindazt megérteni, amit a színpadon elmondanak? A mise nyelve is latin, azt sem érti; mégis eljár a templomba! Hová jut a világ, ha elfogadjuk a csöcselékeknek azt az óhaját, hogy mindig mindent megértsen?!

Az ilyen szélsőséges reakciós vélemények ellenére is megindul az egyházi iskolai színjátszás elvilágiasodása, és a nemzeti nyelv használatáért vívott harc társadalmi törekvéssé érik. Ebben a harcban a XVIII. század második felében legnagyobb szerepe a felvilágosodás anyanyelv-propagandát hordozó, igen lassan kialakuló, polgári eszméket valló osztálynak jutott.

Ezek a nehézkes, néha otromba, kezdetben latin, majd később magyar nyelvű iskoladrámák és iskolai színjátszás jelentős szerepet játszottak a nemzeti kultúra kialakulásában és a nemzeti öntudat ébresztésében és fejlődésében. Az iskolai színjátszás sokban elősegítette egy társadalmilag fejlettebb, haladóbb, korszerűbb dráma és színjáték, a világi színjáték kialakulását.

A XVIII. század vége felé az iskolai színjáték Szabadkán sem elégtette ki a nagyközönséget, melynek ízlése és érdeklődése mindinkább a világi színjátszás felé fordult és inkább talált szórakozást a német vándorkomédiások játékaiban, mint a zárt körű, egyházi jellegű, későbbben már elvilágosodó iskolai színjátékokban, hiszen akármilyen fejlett is volt, mégiscsak amatőr, műkedvelői alapon működött. A színészek főfoglalkozása nem a játék volt, ők elsősorban is diákok, tanulók voltak. Külsőleg a színpad is hasonlított a későbbi; sőt a mai színpadhoz is, de mégsem volt vele azonos:

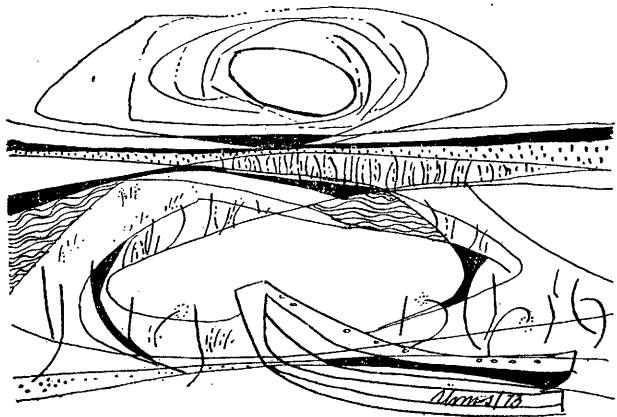
Városunk nagy szülötte, Kosztolányi Dezső egy kis írásában arra a kérdésre, mi a színpad?, a következő választ adja: „Egy nyitott szoba, amelynek háron fala van. A negyediket ledöntötte a kíváncsiság. Ebbe a szobába nem a kulcslyukon kukucskálunk be. A kíváncsiság oly hatalmas volt, hogy a kulcslyukat kézzel-körömmel kivájta. Leszakította a zárat, bezúzta az ajtót, végül eltüntette a szoba negyedik falát is. Ami itt történik, (közügy).”

Ilyen volt az iskolai színjáték színpada? Alakra igen, nyitott volt a negyedik oldala, de zárt az egyházi, illetve iskolai környezet, amelyben a színpad állt. Közügy volt-e, ami rajta történt? Nem, nem is lehetett az, mert egyházi, iskolai jellegű volt! Jelentősége mégis nagy volt, mert színpadot, színjátékot, közönséget teremtett a világi színjátszás számára is, mely kezdettől fogva minőségben is különbözött tőle. Itt már a színész nem műkedvelésből játszott, hanem a játékkal kereste meg a mindennapi kenyerét. E vándorszínészek lelkesedése olyan hatalmas volt, hogy még korgó gyomorral és kopogó szemekkel is tudtak szépet alkotni, mert akaraterőjük és lelkesedésük legyőzte a nélkülözést, közönségük pedig igénytelen volt. A színész is, a színpad is új volt, ami rajta történt, az sem volt a régi; igaz, még nemigen volt közügy, de már lasan kezdett azzá válni.

Városunkban a világi színjátszás első hírnökei a német vándorszíntársulatok voltak. Az első német színtársulat már 1780-ban megjelent a városban, és evvel a városi színjátszásban új fejezet kezdődött el.

IRODALOM:

1. Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története*. Szabadka, 1886.
2. *Új magyar lexikon*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1962, 3. kötet.
3. *Szabadka szabad királyi város községi főgymnasiumának értesítője az 1894—5. tanévről*. Szabadka, 1895.
4. Dr. Váli Béla: *A magyar színészet története*. Budapest, 1887.
5. Hegedűs G. — Pukánszky K. J. — Staud G.: *A színpalak között*. Minerva, Budapest, 1967.
6. Gáspár Margit: *A műsák neveletlen gyermeke*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1963.
7. *A kultúra világa: Magyar irodalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.
8. *Pallas Nagy Lexikon*.
9. Halász Előd: *A német irodalom története*. Gondolat, Budapest, 1971.
10. *Magyarország története*, I. kötet, 3. kiadás. Gondolat Könyvkiadó, 1971.

SZEMPONT

VIRÁG GÁBOR

MIT JELENTHET A SZABADKA HELYNÉV?*

Írásomban névtudományi szempontból szeretném megadni arra a kérdésre a választ, melyre Györe Kornél cikkében megpróbálkozott. Nincs szándékomban a helynevek, földrajzi nevek elméleti kérdéseit teljes részleteiben megvilágítani, de okvetlenül szükséges azt — legalább is a dolgozat célja miatt — részben érinteni.

A helynév valóban természetes tájékoztató, helymeghatározó jellegű, ezért mindig valami olyan jellegzetességre utal, amely a környezet számára meghatározást, megkülönböztetést tudott nyújtani. Keletkezésének az *oka* gyakorlati jellegű: az ember tájékozódni akar a tájban; meg akarja *különböztetni* a földszin egy-egy darabját a többitől, minthogy ez valamilyen oknál fogva jelentősebbé vált számára. „A táj egy része helyének pontos meghatározására való törekvés következménye — mondja Lőrincze Lajos —, hogy írásos nyelvi emlékeink jó része (birtokpercek, birtokadományozások, határjárások stb.) szinte a legelső felbukkanása óta tartalmaz földrajzi neveket, amelyek — egyéb nyelvi jelektől eltérően — helyhez rögzíthetők, s melyek jelentéstartalmából, alkotása módjából újraformálható részint az egykori tájállapot, részint az embernek az a viszonya, mely a név keletkezésének alapjául szolgált.”

Egy hely *elnevezője* — általában elnevező — csak ember lehet: az egyén vagy a közösség. A névadó (tehát amiről, vagy akiről a hely a nevet kapja) az elnevezésen alapuló táji adottság vagy egyéb körülmény (pl. birtoklás) lehet.

A helynevek három csoportra oszlanak:

— 1. *természeti nevek*, melyeknél az elnevezés alapjául, névadóul az embertől független táji adottságok szolgálnak;

— 2. *műveltségi nevek*: az ember beavatkozik a táj életébe, ennek a beavatkozásnak az eredménye: a táj az előbbihez képest megváltozik, ez szolgál névadóul;

— 3. *eseménynevek*: nem a természetes táji adottság, sem pedig az emberi beavatkozás által megváltozott táj szolgál névadóul, hanem az emberrel kapcsolatban valamiféle esemény, melynek csak annyiban van kapcsolata, hogy szükségszerűen a tájban játszódik. A névadó itt már maga az esemény, a történet, ami független a tájtól.

* Hozzászólás Györe Kornél: A Szabadka településnév földrajzi eredetéről c. íráshoz. Uzenet, 1974. 2.

E hármas felosztás az, ami a névtudományban ma általánosan elfogadott és lényegesen megkönnyíti a kérdés megoldását, mint a Győre által használt *allochton* (más vidékről áthozott, átköltöztetett) és *autochton* (helyben keletkezett) terminológia.

A szakkifejezések nyomán való elindulás viszik téves irányba a szerzőt, és így nem válaszolhatja meg a kérdést, bár felvillantja a megoldás lehetőségét, milyen irányból sejti a név származását. Mind a két helynévalakulási lehetőségen végigmegy, végső megoldásra — kellő érvek hiányában — nem jut.

Nézzük végig a gondolatmenetét:

Röviden megismertet bennünket a név megfejtésének próbálkozásai-
val, s azokat — helyesen és következetesen — elveti. Idézzük ezeket részletesebben is.

Az autohton névként Iványi István megfejtését idézi, aki szerint ez a helynév magyar eredetű, helyben keletkezett és »oly helységet jelent, ahol szabadosok, ahol szabadalmazott jobbágyságok laktak. Szabadka neve e szerint egyértelmű Szabadhely, Szabadszállás helységnek nevével«. Ez elleni érve Győrének: »A XV. század második felében a kiváltságokkal rendelkező települések közül a mezővárosok száma kerekben 850-re rúgott, a különböző szintű jobbági kiváltságokkal rendelkező szabad falvak száma pedig ennél jóval nagyobb lehetett. Ezek szerint ennek a helynévnek igen gyakorinak kellene lennie, pedig nem így van.»

A második feltevés az, hogy a telepések hozták magukkal — megerősíti egy 1429. évi oklevéllel, mely szerint Szabadkán telepések is éltek. Itt idézi Toncs Gusztávot: »A za — bat — ka jelentése (...) a kis hegygerinc, a kis dombhát mögé, illetve a kis dombhát mögött levő vidék s egy értelmű a zagorie, a zagorica (hegymői vidék, kis hegymői vidék) elnevezésekkel.« Erről Győre ezt írja: »Tudományos, helynév-etimológiai módszerrel arra a megállapításra jutott, hogy a Szabadka név a régi szláv bat (hegygerinc, hegyhát, hegység, dombhát) szónak az a prepozícióval és a ka képzővel ellátott összetételéből keletkezett.»

Az említett oklevél és Toncs telepésekre való hivatkozása azután véggépp téves irányba tereli a szerzőt. Hivatkozik — általánosságban — a konkrét, erre vonatkozó oklevelek nélkül a telepítésekre, még XII. századiakra is. Ezzel látja alátámaszthatónak a név Felvidékről való áthozatalát, ismét hivatkozva az Iványi István által felhozott érvre, hogy ott a XIII—XIV. századi oklevelek hírt adnak Zobothchat, Zavadka, Zavatka, Szabatka, Zavata helynevekről. Figyelmét elkerüli az, hogy csak egyetlen név, a Szabatka jöhetne számításba. Győre a továbbiakban megkísérli földrajzilag is meghatározni — sikertelenül — a néhai szabadkai telepítések kiindulópontját.

Végezetül — ismét hosszabb idézettel — lezárom írásának elemzését: »A helynév áthozatalának ténye természetesen nincs szigorúan kötve a Toncs-féle jelentésértelmezéshez. A szó mást is jelenthet, de nem valószínű. (Kiemelte V. G.) Az új környezetben gyökeret vert helynév a meghonosodás után új életet kezdett — írásmódja több-kevesebb változáson ment át, jelentése pedig új tartalommal telítődött. A város nevét egészen a XVIII. század közepéig t-vel, nem pedig d-vel írják. Később, más tartalmat magyarázva bele a szóba, az írásmód megváltozott és eltűnt az eredeti jelentést őrző szóalak.»

Kicsit többet idéztem a dolgozat nézeteinek ismertetéséből, de a tudományosság igénye megköveteli ezt.

A város nevét először 1391-ben említik, s Zobotkának írták. Felmerül a kérdés, mikor alapították a várost? 1391-ben? Aligha; biztosra vehető, hogy jóval korábbi alapítású, de oklevelek híján nem határozhatjuk meg annak pontos dátumát. Feltételezhetjük a különböző jellegű tudósításokat, lajstromokat ismerve — melyek vidékeinket mint gazdag, virágzó területeket emlegetik — a mai város helyén létezett település. Szabad olyan feltevést is megkockáztatni — a város nevének későbbi elemzése alapján —, hogy már a honfoglalás korában is létezhetett itt egy település. A magyarok

bejövetele előtt, ha kis számú is, de létezett a mai Magyarország területén lakosság. Ezek szlávok voltak; erről tanúskodnak a nagyszámú szláv eredetű helynevek is.

Györe Kornél írásában hivatkozik is erre: „Az a feudum, amelyet a középkor vége felé szabadkai birtok néven emlegetnek az oklevelek, mint királyi várbirtok már a X. század végén létezett.” Tegyük hozzá feltételezésünket: a feudumon településnek is kellett lennie. Ez nem valami nagy lehetett, mert a „vár”-nak alig volt stratégiai jelentősége, hiszen a főútvonal akkor még a Duna mente (a török hadak felvonulási vonala is ez). Ennek a szlávok által alapíthatott településnek volt neve, mert a gyakorlati szükség ezt megkívánta. Itt újra vissza kell kanyarodni a kezdeti elméleti fejtegetéshez:

Az elnevezés rendszerint csak a közeli lakosságtól indul ki. A lakosság közvetlen környezetében élő helynevek lehetnek eredetiek és idegen eredetűek. Magyarország területén az idők folyamán annyi különböző nyelvű nép lakott egy időben és egymás után, hogy gyakori az idegen eredetű helynév (Pestnek a neve is szláv eredetű), és azt a magyarok — a már élő nevet — átvették. Ez történt Szabadka esetében is.

Bevezetőmben szoltam, hogy a táj jellegzetessége a névadás alapjául szolgálhat. Mi lehetett ennek a helynek a jellegzetessége? Bár a kérdésre aránylag könnyű megadni a feleletet, előbb a helynév jelentését kell megfejteni.

Vizsgáljuk meg a város nevének a legkorábbi dokumentumokban előforduló nevét, mert mindig ennek kell kiindulópontként szolgálnia.

Zabotka 1391.

Zabathka 1429.

Szabathka 1448.

Zabadka 1499.

Szabadka 1504.

A nyelvészeknek könnyű a helynévben felismerni a képzett szót, ami egy szabot, szabat, szabad alapszóból és a -ka képzőből keletkezett. Ez minden kétséget kizáróan így van. A helynév z, kezdő mássalhangzójának olvasása minden esetben sz, ezt tanúsítja a kancelláriai helyesírás. Kezdjük az alapszó elemzésével: szabot, zabath, szabad. Bár a mai szabad melléknevünket véljük felismerni benne, mégsem az. A szabot, zabath jelentését kell kideríteni — talán meglepő, de ez a mai szombat napnevünkkel azonos.

A szombat napnevünk — a szerda, csütörtök és péntek szavunkkal együtt — a szlávból került hozzánk, bár ez abban is jövevény szó. A szlávba az eredeti béber šabbath görög, majd latin közvetítéssel került. A szó eredeti jelentése: „a hét hat napja utáni pihenőnap”. A pannón síkságon élő szlávokhoz nyugatról a latinodott formájú sabbata alakban kerül, a terület egyes részein, többek között vidékeinken is — egyes vélemények szerint — így honosodik meg. A szónak a szláv nyelv hangtörvényei következtében kialakult egy másik alakja is: a sobota. Tehát megvan az alapszó jelentése, melyhez — bármelyikhez — járult a -ka szláv kicsinyítőképző helymegjelölő funkciójában. Így a Szabadka — Sobotka (Sabatka) helynév azt a helyet jelenti, ahol szombatonként vásárt tartottak; a vásár volt az a jelentős esemény, annak napja, mely névadóul szolgált. A szerbhorvát nyelv etimológiai szótára „a szombatonként tartó vásár helye” jelentésben értelmezi a Szabadka helynevet, magyarul Sz o m b a t h e l y.

Elfogadhatjuk-e ezt az értelmezést? A Lőrincze által meghatározott helynév-csoportosítás értelmében igen, sőt egyetlen lehetőségként csak így értelmezhetjük a Szabadka helynevet. Miért? Szabadka az eseménynév kategóriájába tartozik, mert nem a táji adottság, sem pedig az emberi beavatkozás által megváltozott táj szolgál névadóul, hanem az emberrel kapcsolatos valamiféle esemény. A vásár napja a táj, pontosabban a hely jellegzetessége. „Különleges régi névadásmód a községnek a vásár

szokásos napjáról való elnevezése” — mondja Bárczi Géza —, pl. 1206: Chetutuchyel (csütörtökhely); 1261: Scerdahel..., de a Szombathely és Nagyszombat is ilyen helynév.

Mi lehetett a helynév elsődleges alakja: Szobothka vagy Szobathka? Valószínűleg a (szlávosan) Sobotka! Miért? 1391-ben Zobotka alakban fordul elő; ez mellette egyetlen bizonyítékom. Akkor ma miért Szabadka az alakja? A magyar hangtörténet törvényszerűsége az o > a változás. Szavaink egy részében (pl. a hamuban is valaha az a helyén o volt) a nyíltabbá válási tendencia következtében az o a-vá lesz. Így Sobotka — Szobatkává alakul. Még így sem jutottunk el a végleges alakhoz.

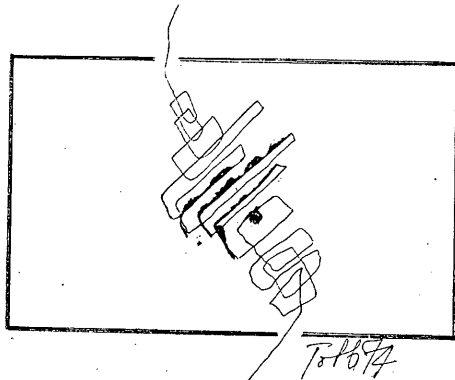
Szemügyre véve a város nevének írását, láthatjuk, hogy a mai d helyén legtöbb esetben th, illetve d áll. Ez a th egyfajta d hangot jelöl, ami a későbbiek során d betűvel van jelölve. Éppen ez a d-vel való írás az, ami sokakat megtévesztett és hajlamosak voltak a szabad melléknévből is származtatni a helynév eredetét.

Így csak a város nevének egyik alakját derítettük ki, hátra van még a Subotica alak is. Ismét az értelmező szótárt kell vaktatóra fogni. Idők folyamán a városba horvát telepések jönnek, akik a település nevét, ami a lakosság körében Szobotka, Szobotka alakban élhetett, megváltoztatják. A valószínűleg inkább Szobotka alakban az első o u-ra változott, s az eredeti -ka helynévképzőt az -ica szintén helynévképzővel cserélik fel és kialakul a Subotica alak, mely jelentésben teljesen megegyezik a Szabadkával. (A helynév változtatása az új telepések révén gyakori pl.: Sjeniĉak — Stenjiĉak stb.)

A szombat napnév azután tendenciák következtében alakul mai alakjává.

Azt hiszem, teljesen téves a szerzőnek az a törekvése, hogy kiderítse a szabadkai telepítések kiindulópontját keresve ehhez a néhai Magyarország különböző területein hasonló nevű településeket.

Kétségtelen, több hasonló vagy azonos nevű helyünk van, de a mi Szabadka helynevünk nem azért alakult ki, mert azt áttelepítették a telepések, hanem mert több helyen tartottak szombaton vásárt, s ezek a szlávok által adott helynevek a magyar magánhangzó törvények alapján törvényszerűen Szabadkává alakultak.

ALKOTÓMŰHELY

CSUKA ZOLTÁN

HÁROM JUGOSZLÁV KÖLTŐ ÉLETMŰVÉRŐL

Ritka és a szó igaz értelmében vett nemes alkalmat nyújtott a Magyar Írók Szövetsége, hogy a mai estén itt, Budapesten találkozzék a mai jugoszláv költészet három, már életében klasszikusnak tekintett lírikusa a magyar olvasókkal s magyar költőkkel, műfordítókkal, akik közül nem egy plántálta át a horvát, a szerb és szlovén versek szövegét a magyar nyelv lüktető vérkeringésébe. Mindhárman akadémikusok. Közülük kettő, a szerb Desanka Maksimović és a horvát Gustav Krklec nem egyszer fordult meg Budapesten, s verseik is jelentek meg magyar folyóiratokban, a szlovén Matej Bor pedig először jár nálunk. *Átkelt a vándor az atomkoron* című poémáját a budapesti Európa és a muraszombati Pomurska založba alig egy év előtt jelentette meg kétnyelvű kiadásban és a Magyar Rádió is sugározta Vallai Péter feledhetetlenül lelkes és kongeniális előadásában.

Ha visszapillantunk a vérzivataros századokra, láthatjuk, hogy a költők — akik megérdemlik ezt a nevet — az egetverő gyűlölködés idején is, mindig őszinte szívvel nyújtottak kezet egymásnak és sohasem csak a saját népüket szerették, hanem mindig megbecsülték szomszédait is, — lélekszámban minél kisebb volt az, annál inkább. Legfeljebb tán kevésbé tudatos volt ez a múltban, mint amennyire egyre tudatosabbá vált századunkban, s olyan arányban nőtt, mint amilyen arányban a népelnyomás, a fasiszmus ereje növekedett. Minden csalódása ellenére ezt láttuk már Petőfinél, aki a világszabadságért esett el, amint ő maga megjósolta; ezt Adynál, aki a Duna menti népek közös bánatáról és arról szólt, hogy „mikor találkozunk süvítve az eszmebarrikádokon”, és ezt József Attilánál, akinek a *Dunánál* című versét akár a szocializmus, a kommunizmus hitvallásának is nevezhetjük. Vagy idézzük tán a még régebbi korszakból Dantét, aki szerint igenis a szeretet mozgatja a napot, a holdat és a csillagokat, vagy mutassunk rá Zrínyi Miklós és fordítója, édestestvére, Péter, együttműködésére (egyik magyarul, a másik horvátul verselt), vagy a Kazinczy-triász szerb-magyar tagjának, Vitkovics Mihálynak lelkes közvetítő munkájára irányítsuk a figyelmet, Székács József apostolkodására, amikor már 1836-ban megjelentette a *Szerb népdalok és hősregéket*, vagy a szerbek múlt századbeli nagy költőjére, Jovan Jovanović Zmajra, aki olyan időkben fordította szerbre Arany János és Petőfi Sándor költői műveit, Madách *Az ember tragédiáját*, amikor a magyar úri közvélemény még képzelt

magasságból nézett a szomszéd népek irodalmi alkotásaira. S a közép-
osztályban ez a sznob dölyfösködő magatartás még a két világháború
közötti időközben fennállt, holott már rég sorompóba lépett a szellemi
közösséget valló Ady Endre, majd József Attila, sőt a nagyon is mives
költészet elefántcsonttornyába zárkozó Kosztolányi is már ilyen sorokat
tudott leírni:

„mind édes-enyémek a népek e földön,
kitágul a szívem, beleférnek együtt.”

Majd így folytatja:

„pereljetelek értünk otthon a mivélünk
perlőkkel, anyánkért s mi tiértetek majd
itthon perelünk, hogy élhessen anyátok.
Kiáltsatok együtt
Európa bátor szellemei, költők,
hogy gyáva vadállat bújék el a vackán
és vaksi vakondok fúr alagutat.
Daloljatok együtt,
fények, fejedelmek, szellemfejedelmek,
hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
ezt rakjuk az égig, kemény szeretetből
és légi szavakból.
Kezdjétek előlről építeni, költők,
légvár katonái.

Kosztolányi már tudatosan vállalta ezt a csúfondáros és lenéző
jelzöt, mert érezte, hogy a bolondnak csúfolt költő, aki egyik hegy
ormáról a másikra lép és föllegeken nyargal, ezerszer emberibb és reá-
lisabb, mint nem is sokára az iszony vezérei, majd azok a tudósok, akik
— tudatosan vagy tudatlanul, de — atomkorszakunkban már az egész
emberiség, a világ valamennyi dolgozójának genocídiumát készítik elő.
S ha már századunkban annyi szó esett az írástudók, vagy — ha úgy
tetszik — ez esetben az énekesek elkötelezettségéről, igazi költő csak
elkötelezettje lehet a jövőbe vezető és a népek békéjéért harcoló szocializ-
musnak, ha nem is kötelességből, de sokkal inkább emberi és költői lelki-
ismeretének szavára.

Mielőtt még egyenként szólnék három kedves vendégünk és sors-
társunk költészetéről, mindenekelőtt azt kell megállapítanom, hogy mind-
hármán valóban elkötelezett költőnek bizonyultak, a legnehezebb időkben
is megállták a sarat, és olyan választ adtak korszakunk felvetett kér-
désére, amely mindenképpen pozitív — nemcsak a magatartás, hanem a
művészi mondanivaló tekintetében is. Desanka Maksimoviától még 1947-ben
közöltük a *Vád helyett anyáknak* és *Az orosz költőnőkhöz, kiket meglátni
vágytam* című verseket és a háború alatt és után is írt verseiben Desanka
valóban hitet tett a szocializmus világa mellett; már egyes verseskötetei-
nek, illetve verseinek címei is magukért szólnak: az *Ítéltettek*, a *Kegyelmet
kérek* és legújabbban a *Nincs többé idóm*, amikor már a végső leszámolásig
ért el, s a halállal néz farkasszemet. Több mint fél évszázada indult el
költői útján Desanka, s első versei a belgrádi Misao, vagyis Gondolat
című lapban jelentek meg. A szerb költészet hagyományos útján haladt,
de verseit sajátos, közvetlen átélés és elemi erő jellemzi. Költészetének
alapvető vonása a versek közvetlen dallamossága, a finoman lebegő ritmus,
a kristályosan tiszta metaforák. A felszabadulás után írt versei, különösen
az ellenállásról és a harcokról, az öldöklés után a béke örömről írottak
a hasonló versek fölött állnak; sohasem sematikusak. Elsősorban lírikus
tehetség, a prózában nem talált megfelelő kifejezési formára, viszont a
gyermekeknek írott művei annál jobban sikerültek — s ez nem véletlenség.

Sokat fordított az újabb szovjet költészetből, elsősorban az orosz költőkből, s többször is járt a Szovjetunióban; bolgárból Elisaveta Bagrjana verseit fordította, és ez szellemi rokonságát is bizonyítja vele. A szerb nép ellenállásáról, felkeléséről írott versei sem programatikus hazafiságot sugároznak, hanem a közvetlen, őszinte és legszorosabb érintkezést a nép lelkével. Erősen hísszük, hogy mostani magyarországi bemutatkozása elősegíti a régi tervet, hogy az eddigi szórványos közlések helyett magyar válogatott verseskötete is hamarosan napvilágot lásson.

S bármilyen különösen is hangozzék, a tiszta költészet művelője, a mives versek nagy alkotója, *Gustav Krklec* is az elkötelezett költők sorába tartozik. A *Magányos aranyműves*, az *Ezüst út*, a *Szél szárnyán üzenet*, az *Ódon szonett* halk muzsikájának költője nem egy olyan elkötelezett verset írt a vérengzők ellen, mint a *Menekülés*; a *Holttestek a Dunán*, *A pata*, s főleg pedig a háború után írt *Simfonia domestica*, melyből hadd idézzem ezeket a sorokat:

*Ott künn derül. A holdfény hűsen röppen,
A föllegekre loccsan s mind habosabb.
Puskint fordítom. Késő éj köröttem.
Orám s szívem verése egyre gyorsabb.
Jaj, jő a hajnal. S közeledtét félve
Hajlok Tatjana sebzett levelére.*

*S felöltik bennem: bányák mély sötétjén
Szenet fejt érted is most annyi csákány,
S a barna szén itt izzik kályhád mélyén,
Te meg csak játszol, időd tékozolván,
Es nem tudod, hogy szénre, friss kenyérre
Van leginkább az embernek szüksége.*

*Könnyű tenéked, kályhádnál, barátom,
Lámpád körében asztalodhoz ülni,
S álmokat fűze könnyű e világon
Magad baján s más bánatán hevülni!
Kezed nem érdes, verejtek ki nem ver,
S csak csatangolsz, ráérő, boldog ember.*

*Ó nem, bányászok, vasasok, takácsok!
Ha álmodom vagy dolgozom valóban,
Egyetlen csillag ragyog rám s reátok —
Én szövők, öntők, fejték szakadatlan,
Munkás, elvtársam, én a te fiadnak
Fordítom Puskint, szárnyán bronz daloknak.*

*Ej éjt követ: tél fagyán, avagy nyáron
Papír s könyv fölött virrasztok magamban,
Az első gyárkürtöt munkában várom,
S az első villamost a virradatban.
Dicsőség hát a fáradáságnak, műnek,
A kérges kéznek s néked, szent hevület!*

Nekünk külön büszkeségünk, és jóleső elégtételünk, hogy ezt a versét — más verseivel együtt — a Nagyvilág első évfolyamának első száma közölte.

A horvát költészet „nagy öregei” sorába tartozik; a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagja. Gyermekkorát a horvát Zagorje, e nagy irodalmi múltú hegyvidék egyik kis falujában töltötte; az iskola-épületre, melyben egykor tanult, hetvenedik születésnapján, az ifjúság kezdeményezésére, márványtáblát helyeztek. Költői egyénisége legjobban talán a mi Kosztolányinkra emlékeztet; jeles műfordító is. Ő szerkesztette

az *Antologija svjetske lirike* (A világköltészet antológiája, Zágráb, 1956) című terjedelmes kötetet, amelyben a magyar líra is jeles helyet kapott, s a fordítók között (noha csupán „nyersből” fordított) ő is szerepelt. Illyés Gyula horvátra fordított *Petőfi* című művének versidézeteit ő ültette át horvátra; már évek óta egy újabb nagy magyar lírai antológián dolgozik.

Az első világháború után egy-két évig ő is expresszionista kísérletezésekkel foglalkozott, de az elmélyedő és műves természetű költő hamarosan visszatért a kötött versformához és egész életében azt művelte. A Rilkei verssorok álmódó érzékenységetől, a gondosan cizellált formától a szabadvers dübörgésén át érkezett el a kor szocializmust valló és vállaló magatartásáig. Mint a horvát gyermekköltészet legkiválóbb művelője is országszerte ismert és elismert. Oroszból, németből is fordít. (Puskin, Tolsztoj, Lermontov, Babel, Rilke, Goethe.)

S hadd mondjam meg itt róla azt is, hogy a horvát napisajtóban, folyóiratokban nem egyszer szállt síkra azért, hogy többet kellene tenni a mai magyar irodalom nagy műveinek szerbhorvát nyelvre való fordításáért, és ezt a harcát nem is eredménytelenül vívja. Ezt bizonyítja Illyés Gyula *Poezija* című versválogatása (Enver Čolaković fordításában), Illyés *Petőfi* című kötete, Nemes György *Kánaán* című regénye, amely *Obećana zemlja* címen jelent meg, Lukács György művei, és még néhány sajtó alatt levő kötet.

S végül, de nem utolsósorban hadd szóljak a költői hármasság legfiatalabb — alig hatvanéves — tagjáról, Matej Borról, aki hármuk között mindenestre a legelkötelezettebb, mert a népfelszabadító háború alatt nem csupán tollal, hanem fegyverrel a kezében is harcolt a megszálló germánok ellen, akik a lengyel néppel együtt a szlovénokat is végleg el akarták törölni a föld színéről. Költészete javarészen szorosan kapcsolódik ehhez az életre-halálra szóló küzdelemhez, s egyik legmegrendítőbb verse, a *Találkozás* ahhoz az élményéhez, amidőn a harcokban elesett és kihatolt feleségének holttestére bukkan. A magyar olvasóközönség a *Csillagok és szívek* című szlovén költői antológiában ismerkedhetett meg vele, majd az Európa és a muraszombati Pomurska založba kiadásában megjelent, már említett, az *Átkelt a vándor az atomkoron* című kétnyelvű verseskötetében.

Családi neve: Vladimir Pavšič, a Matej Bor voltaképpen partizán fedőneve volt. Ma a legismertebb és legelismertebb szlovén költő, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, színes és közvetlen írásaival új korszakot nyitott a szlovén irodalomban.

Versek mellett drámákat, szatírákat, ifjúsági műveket is ír. Kiváló Shakespeare-fordító. A népfelszabadító háborúban jelentek meg harcra buzdító versei *Átvészjeljük a vihart* címen. Versei a partizánok körében nagyon népszerűek voltak; egyik saját szerzeményű dalát (*Hej brigade*) országszerte énekelték. A háború befejezése után *Versek* címen írta meg háborús élményeit. Későbbi, szemlélődő alaphangú verseiben a modern idők emberének tévelygő útkeresése jut kifejezésre. *Borostyán a szakadék fölött* című verseskötetében szellemes, könnyedén lebegő képekben tárja fel egyéni élményvilágát. *Árnyaink nyomában* című kötete — balladái mellett — szerelmes verseit is egybegyűjti. Ebben a kötetében már a szabadversig jut el és szenvedélyesen tiltakozik az emberiség elleni merénylet, az atomháború ellen. Drámái egy részében szintén háborús élményeit dolgozza fel.

Egyik legismertebb verse a *Lángoló vér*, amely egyébként a közeljövőben ugyancsak az Európa és a Pamurska založba kiadásában két nyelven megjelenő szlovén partizánénekek címadó verse. Ebben írja, hogy a szellem ekrazit, s hogy végül is az Ember lesz úrra a világon, „s nem az acél, a gaztett, a gépesített gyilkosság”. Az *Átkelt a vándor az atomkoron* című hatalmas poémája nem más, mint szenvedélyes tiltakozás az atom-

háború ellen, amely mindinkább előreveti árnyékát. „A vér fényében állt a vándor és alátekintett az atomkorba. S olyan szomorú lett akkor a vándor, hogy még a szomorúság is elhagyta.” A holnapba bizakodó vándor szenvedélyes szomorúsággal kiált fel:

— Acélsisak, mikor szabadulok tőled?

— Holnap.

S így mentek egyik holnapból a másikba, az atomkoron előre.

Ennek a kötetnek bevezetőjében írja Borko Božidar irodalomtörténész a figyelemre méltó és intő sorokat. „...Matej Bor poémája egy kis nép legerőteljesebb és mondhatjuk, legkorszerűbb sikolya az ellen, ami bennünket fenyeget, az ellen a lehetőség ellen, hogy a mai tudomány, s különösképpen a technika nagy sikerei a gyűlölködés lángjával katasztrofába dönthessék bolygónkat. Ezért jött létre Matej Bor iszonyatos költői víziója, amely a kevéssé ismert szlovén kultúrkörből fakadt intő figyelmeztetés a világellenesség szimbolikus képeivel: mihez vezethetnek a mai és eljövendő tragikus ellentétek és ellentmondások.”

Mondanivalóm végéhez érkeztem; helyettem hadd beszéljenek most már a művek és alkotóik. Minden bizonnyal többet mondanak, mint amennyit én itt röviden mondhattam.

IGÉNY AZ AKTUALITÁS

Bogdánfi Sándor *Bűnösök* című drámájának szabadkai bemutatójáról

„Az ember a társadalom magyarázatára áhítozik, kulcsot szeretne kapni a múlthoz és a jövőhöz, a legkevesebbet azonban talán a jelenről tudjuk, arról, ami van... a drámai formának a jelenhez kell fordulnia, különben elveszíti érdekességét és kihül...”

(Arthur Miller)

Hogy mennyire hiányoztak a napjainkról szóló, környezetünkben játszódó színművek a Szabadkai Népszínház műsorából, azt Bogdánfi Sándor *Bűnösök* című groteszk játéknak kedvező fogadtatása bizonyítja a legékebben. Ennek a hiánynak betöltési kísérletét kell elsősorban üdvözlőnk és nem elégszer hangsúlyozni jelentőségét. Az eddig hangoztatott „ezt igényli a közönség” parolája alatt importált fércművek vagy vérszegény hazai musical helyett a színháznak elsősorban a jelenről szóló darabokkal kell visszahódítania a közönséget, ezáltal is ösztönzést adva íróink számára a minél színvonalasabb művek megírására.

Bogdánfi Sándor drámájának eredeti alcíme: Riport három felvonásban. Összehasonlítva a „groteszk játék” megjelöléssel, elsősorban a műfaji különbségre figyelhetünk fel és egyszersmind a jelenhez való fordulás kifejezési formájának problémájára. Harag György rendező szövegcsökkentéssel, a riporter keret kiiktatásával is a drámaiság fokozását tűzte ki célul. Ha mindezzel tömörebb formát nyert is a mű, mégis a műfaji egységesség nem jött létre, a groteszk vonások csak jelzettek, írói, de még kevésbé rendezői szempontból nincsenek kiaknázva; pedig a ma emberének rajza, a feldolgozott témakör kiváló lehetőséget nyújtanak erre.

A darab hiányosságai is ebből adódnak, hisz az író megelégszik azzal, hogy a felszínen mozog, a problémákat csak érinti, az okok kutatásakor sem hatol le a mélyrétegekig. Bogdánfinak nem sikerül következetesen végigviesztetnie és kibontakoztatnia a drámai konfliktust, a vezérigazgató és titkára, Bulic közötti munkatársi és emberi viszonyt. Egy váratlan fordulattal, Bulic hirtelen meggyilkolásával, kitér a főszereplő és balsorsának közvetlen okozója közötti szembesítés és összeütköztetés elől.

A társadalmi és családi viszonylatok közül ez utóbbiak a kidolgozottabbak a drámában. Míg a munkahelyen a vezérigazgató és munkatársai közötti kapcsolatok sikertelenségének kialakulása csak sejtetett, nem eléggé indokolt, addig a családtagok, a „porcelán figurák” közötti kommunikáció, illetve ennek lehetetlensége már jobban körvonalazott. A legtisztábban a nagyratörő anya és lánya közötti konfliktusban, hisz itt a túlzott szeretet a

magá ellenétébe csap át. Habár a többi kapcsolat nem ennyire kiélezett, és a családi-társadalmi viszonylatban összefüggésük nem eléggé hiteles, mégis együttvéve az emberi kommunikáció buktatóira figyelmeztetnek.

Ami az átlagközönség tetszését elnyerte, az bizonyosan a krimijelleg és a humoros vonások. A rendezés egy-egy műnek sajátos értelmezést adhat; ebből kiindulva, ha a groteszk játék szellemében kelne életre a színmű, többet nyerne az előadás. Ez az igény különösen a harmadik felvonásban mutatkozik meg; hisz akkor születnek a legsikeresebb poének, amikor mind a rendezés, mind a színészi játék mintegy kívülről szemlélve a helyzetet érzékeltetni tudja annak fonákját is. Ennek a jellegnek legtisztább megvalósulása Csoma Ferenc idős tisztviselő alakjának mind írói, mind pedig színészi megformálásában nyilvánult meg. A jelentéktelen kis hivatalnok találónan karikírozott figurájának jellemvezetése következetes, amihez párosul Szabó István nagyszerű színészi játéka. A feleséggyilkos bűnhődésre való elszántságát árnyaltan tudta fokozni és így hitelessé tenni az önmagát örületbe hajszoló idős ember újabb bűncselekményét. A harmadik felvonásban Szabó Istvánt bizarr játéka billenti helyre a már-már olcsó fogásokkal megkomponált jeleneteket. A Petrik család minden egyes tagja a felügyelő megállapítására, hogy a gyilkos köztük van, vallomást tesz. Ha a rendezés és a színészi játék a helyzet groteskségét hangsúlyozta volna ki, akkor jobban kifejezésre juthatott volna a mű mondanivalója is: a bűnügyi szempontból ártatlanok vétkessége is.

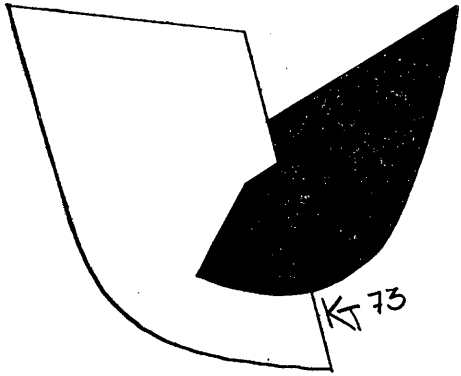
Ennek hiányában viszont némileg találónak érezzük erre a részre Petrik vezéregazgató szavait: „Azt hiszem, ideje, hogy véget vessünk ennek a cirkusznak. Ha nem lenne egy halálesetről szó, azt mondanám, hogy úgy viselkedünk, mint egy rossz bohózat szereplői.” Szerencsére Csoma alakján kívül a felügyelő és a nyomozó jelenetei is sokban javítanak a helyzeten, sajátos komikumukkal. Kiemelkedik Szél Péter minden lében kanál nyomozójának könnyed alakítása, ellentétben Barácius Zoltán felügyelőjével, akinek szigorúsága és fontoskodása kierőszakolt, merev volt.

A szövegadta lehetőségeket maximálisan használta ki és tette hitelessé a főszereplő alakját Pataki László. Fazekas Piroska hatásos, erős vonásokkal, a túlzás veszélye nélkül megrajzolt figurát keltett életre. Majoros Katica az önző, szenttelen, de sérülésekkel teli fiatal lány szerepében dinamikus, precíz, jól kidolgozott játékot nyújtott. A vezéregazgató fia, Soltis Lajos, habár jól érzékeltette a fiatalember vívódásait, mégis csak a kamaszos vonások kifejezésére ügyelt és így nem válhatott árnyalttá Bandi alakja.

Epizód szerepben nagyszerű karikírozó tehetségről tett tanúbizonyságot Remete Károly. Korrekt alakítást láthattunk Sánta Annától, Albert Jánostól és Albert Máriától is.

Petrik Pál díszleteinek és Ana Atanacković jelmezeinek főként fekete-fehér kombinációi igen beszédesen vallottak a darab lényegéről. Egy hangulati és tartalmi egységet sugalltak, egyúttal azt is jelezve, hogy az árnyalásra, színezésre nem törekedtek, hisz maga a mű — többek közt nyelvezete is — a végtelékig leegyszerűsített.

A Bűnösök, ha a legmegfelelőbb harmonikus drámai alaphangot, formát még nem is találta meg, mégis gondolatokat ébresztő ereje a jelenhez való fordulásban rejlik, hisz újra megtudtunk valamit önmagunkról, „arról, ami van”.

OLVASÓNAPLÓ

„LÁZÁR, BIZONY MONDOM NEKED, KELJ FEL!”

HERMANN ISTVÁN: *Lukács György gondolatvilága*. Tanulmány a XX. század emberi lehetőségeiről. Magvető, Budapest, 1974.

Okos, nehéz, értékes és vitára ösztökélő könyvet írt Hermann István professzor, a magyar filozófiai élet ismert, elismert és kiemelkedő alakja, egykori tanítójáról. A tőle megszokott alaposággal és szakismerettel írta meg a könyvet. Ezek a megállapítások rögtön megszabják könyvismertetőnk korlátait is. Ennek a bemutatásnak szükségképpen egyoldalúnak kell lennie, hacsak nem akarunk arcátlanul okoskodni, „felülről” bírálni, avagy nem óhajtunk dicsőhimnuszokat zengedezni. Pár oldalon nem lehet sem úgynevezett immanens kritikát írni, sem pedig „meghatározott álláspontból bírálni”; egyáltalán, nemigen lehet mélyebb, indokolt, sokoldalú kritikát mondani. Csupán bizonyos szempontok reflexióit adhatjuk, s csupán bizonyos szempontokból. Az ilyen hozzáállás mégsem haszontalan. Felébresztheti a kritikai viszonyulású olvasókedvet, s ha Hermann István könyvét egyszer már átolvassuk, akkor igenis sokat nyertünk; akár elfogadjuk, akár nem fogadjuk el a szerző, illetve a könyvismertető álláspontjait.

Sokat nyer az olvasó, ha ezt a könyvet elolvassa, mert megismerkedhetik Lukács egész életművével, amelynek egészével eddig — magyar nyelven — nemigen volt alkalma megismerkedni, még hozzá valóban hozzáértő szakember tollából. A bevezetésen és az utószón kívül (leszámítva az igen hasznos névmutatót) Hermann munkája tizenhárom fejezetre oszlik. Ezek a fejezetek címeikkel sugalmazzák a nagy gondolkodó szellemi fejlődésének egyes szakaszait s azok jellegzetességeit; annak a szellemi fejlődésnek szakaszait és jellegzetességeit, melyet Hermann István szerint a lehetőségek keresése tart össze (14.), s amelynek végkövetkeztetését a szerző abban határozza meg, hogy: „nincs szükség transzcendenciára ahhoz, hogy túllépjük a modern társadalmi élet ellentmondásain — s tegyük hozzá: a szocializmus jegyében.” (374.) A fejezetek címei tehát: *Találkozások a lehetőségekkel, A forma mint principium, Az utolsó ítélet jegyében, Az utolsó ítélet a gyakorlatban, Az átmenet korszaka, Az esztétika győzelme, Egy áramlat történetéhez, Meg nem békülés a valósággal, A morálisan jó időszak, A realizmus megértéséért, A történelmi vagy-vagy, valamint Az életmű összefoglalása* (két fejezetben).

Csalódni fog az az olvasó, aki azt várta, hogy most Hermann munkájának, azaz Lukács életművének hermanni értelmezésű átmesélése következik. Lehet, hogy sokakat megkímélünk ezzel az eljárással, ti. nem lenne szükséges elolvasniok a könyvet, mégis „tudnák”, hogy mit ír. Megkíméljük őket attól, hogy ebbe a cseppet sem kívánatos hibába essenek. De nem kíméljük, sőt ébreszteni akarjuk kíváncsiságukat és tudnivágyásukat. Szeretnénk, ha a könyv elolvasása után megmondanák, igaza van-e

a könyvismertető írójának, aki úgy véli, hogy Hermann István — minden igen kiváló érdeme mellett vagy ellenére (ezt nem győzőm ismételtben elmondani!) — a bibliai Lázár példájára Lukács György személyében ébresztette életre — senki másnak, mint Hegelnek szellemét. A. A. Piontkovszkij szovjet professzor megerősíti, hogy Hegel *Jogfilozófiája* „előszavának híres formuláját Hegel kortársai és híveinek többsége a fennálló rend igazolásaként fogta fel”, többek között Engels is. (*Hegel állam- és jogbölcselete és büntetőjog-elmélete*. Budapest, 1974, 80., 70. és 36.) A „híres formula” így hangzik: „Ami ésszerű, az valóságos; s ami valóságos, az ésszerű.” Eszerint a filozófia feladata: „Hic Rhodus, hic saltus”¹ lenne, azaz, ahogy Hegel mondja: „Csekély változtatással ama szólás így hangzana: Itt a rózsza, itt táncolj. (...) Megismerni az észet mint rózsát a jelen keresztjében s ezzel örülni ennek a jelennek: ez az ésszerű belátás, a megbékélés a valósággal...” (Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai, vagy a természetjog és államtudomány vázlata*, Budapest, 1971, 20., illetve 22. Piontkovszkij: I. m. 73—74. stb.) Piontkovszkij ugyan jelzi, hogy ez a hegeli megállapítás nemcsak reakciós, hanem forradalmi szellemben is értelmezhető (75., 81.). Sőt, leírja, hogy: »Heine 1843-ban Németországról írt levelében egy Hegellel folytatott, nyilvánvalóan fiktív beszélgetést idéz: „Amikor egyszer nemtetszésemet nyilvánítottam a minden, ami van, az ésszerű” szavakról, ő furcsán elmosolyodott, és megjegyezte: „Úgy is mondhatnánk: minden, ami ésszerű, annak lennie kell.” Nyugtalanul körülnézett, de hamar megnyugodott, mert csak Heinrich Beer hallotta szavait². Csak később értettem meg ilyen fordulatait.« (81.)³

Nos, Hermann könyvére vonatkoztatva a probléma abban van, hogy a hegeli mondás heinei — forradalmi — értelmezésmódját a szerző Lukács György alapvető szellemi törekvéseként állítja be, de csupán a tőkés társadalom egészére vonatkoztatva. Ugy tűnik, hogy a szocializmusra vonatkoztatva Hermann szerint Lukács — igaz ugyan, hogy hosszú „tévelygések” után, de végtére is megtért tékozló fiú gyanánt — az észet mint a szocializmus „itt és most” adott csillagának rózsájaként értelmezi, amelylyel kimondja, hogy „ez az ésszerű belátás, a megbékélés a valósággal”. Ezzel Hermann tulajdonképpen osztja Hanák Tibor véleményét, miszerint „Lukács a Sein — Sollen problematikában a Sein oldalán áll; filozófiája válaszoló”⁴. (*A filozófus Lukács*. Magyar Műhely, Párizs, 1972, 117.)

Lukács „meghegelesítése” abban nyilvánul meg, hogy Hermann-értelmezésünk szerint, ahogy Hegel a *Szellem filozófiája* után megírta a *Jogfilozófiát* (a *Logikának* mint ontoteológiának záróakordját), Lukács hasonlóképpen a *Történelem és osztálytudat* mint a „munka fenomenológiája” után megírta az *Esztétikát* és az *Ontológiát*, melyek közül az első a különösség kategóriájának segítségével a marxista elmélet továbbfejlődésének zálogterülete lesz, a másik pedig minden — a Legyen jelében fogant — utópia elutasítása. Hermann szerint — s véleményével osztozunk — »Lukács végső szava az elidegenülés kérdésében, a „szerencsétlen világ-állapot” problematikájának kérdésében az volt, hogy igenis van lehetőség az elidegenedés felszámolására.« (380.) Ám a mű egészéből az világlik ki, hogy nyomon követve Lukács központi kategóriájának — a totalitásnak — fejlődését (s valljuk meg, nem éppen kiváló nyomozó gyanánt), Hermann István ebből a kategóriából — könyvének egészével — kilúgozza a negatívításnak mint alkotó, továbbfejlesztő motívumnak minden momentumát s ezzel a totalitást — amely az *Osztálytudatban* Lukácsnál teljességében az adothoz viszonyítva negatív tartalmú, tehát humánusan pozitív, forradalmi

¹ „Itt van Rhodosz, itt ugorj!” — görög monda egy hencsgeről, aki azt mesélte, hogy ő mekkorát ugrott az említett szigeten. A latin mondatot így is fordíthatjuk: Itt a rózsza (Rhodos), itt táncolj (salt). Goethe is ebben az értelemben használta. Innen a hegeli idézet-értelmezés.

² Hegel tanítványa, akiben feltétlenül megbízott.

³ Piontkovszkij idézi (Heine *Gesammelte Werke in sech Bänden*. V. Berlin, 1955, 533.

⁴ Sein = a lét, illetve itt: az, ami van, a létező, a realitás; Sollen = legyen, az, ami kell, itt: az igazi, a humánus valóság.

kategória volt (tekintet nélkül arra, hogy tartalmazott-e és mennyiben, milyen értelemben tartalmazott messianisztikus, eszkatológikus stb. elemeket) — a meglevő, az adott apológiájaként állította be. Hermann könyvének olvasása után úgy rémlik, hogy Lukácsnál „Minerva baglya felrepült”⁵, s most már csak az apró csiszolgatások munkája maradt hátra az adott szocialista rend megerősítése — de nem minőségi továbbfejlesztése — érdekében. Hermann ezt írja: „Lukács abból kiindulva, hogy az emberi praxis, az emberi munka homogenizálja a világot, és alternatívát teremt, az embert úgy fogja fel, mint az objektív alternatívákra válaszoló lényt.” (387.) Ezzel a megállapítással is tökéletesen egyetérthetünk, csakúgy, mint a totalitás kategóriájának elemzésével úgy, ahogyan az Lukács *Ontológiájában* kap új értelmezést a *Történelem és osztálytudathoz viszonyítva*. Ám, ismételjük, a részletekkel nem áll összhangban Hermann okos és nagy munkát jelentő könyvének — a kontextusnak — egésze, amely minden rész-elemzés ellenére azt sugallja, hogy Lukács „esze”, az emberiség „önmagára talált történelmi öntudata” a számos alternatíva közül megtalálta az egyedüli helyeset — a szocializmust —, de ez a szocializmus, legalábbis úgy tűnik, egyalternatívájú. És ezt az egyetlen alternatívát nevezi Hermann a „nagy lehetőségnek”. Ha pedig így van, akkor a „van” és a „kell” konkrét történelmi ellentétei Lukácsnál a hegeli azonosságfilozófia attitűdjéhez hasonlóan olvadtak egybe; akkor — csupán példaként — tanítványainak, még általa „budapesti iskolának” nevezett köre, amely a lehetőségek skáláját a szocializmuson belül igyekszik tovább keresni, valójában kívülre rekedt? Avagy csupán a szubjektíve megvont határmezsgyéket jelölték ki túl szűkkeblűen? De ha mégis mindez úgy lenne, ahogy Hermann értelmezem, mégis: a lukácsi életmű élő folyam; ha víztömegének minden cseppje elapad is a sivatag forró homokjában, akkor is megmarad medrének vájata, a sziklába vájt meder, s a kutató szellemnek ösztökélést ad, hogy nyomát követve, talán más utakon, de mégis elérjen a szocializmus ösvényén a humanizmus nagy óceánjáig. S ehhez — mindannak ellenére, amit leírtunk — Hermann István gondolatokat ébresztő könyve is sokban hozzájárul.

Ha Lázár felkelt — ha egyáltalán felkelt —, új utakat keresett magának, s ahogy Hegel mondaná: „Haladásunk az, hogy az elvont formák nem magáért valóan fennállóknak, hanem hamisnak bizonyulnak.” (*Jogfilozófia*, 61., a 32 § vége.) És minden elvont a konkrét sokoldalú gazságságában szünteti meg önmagát, megőrizve az általános iránymutatás értékeit.

BODROGVÁRI FERENC

SZINTETIKUS SZEMPONTOK

SZELI ISTVÁN: *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom*.
Forum, Újvidék, 1974.

Szeli István könyvét nemcsak az irodalmár, hanem a pedagógus, a nyelvész, a kultúrunkás is „szakmába vágó” tanulmánykötetként veheti a kezébe, benne ugyanis a legkülönbözőbb humán tudományterületek eredményeit tár-

⁵ Hegel írja a *Jogfilozófia* előszavának 23. oldalán: „Minerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét”: ezzel arra utal, hogy a filozófia a világot csak magyarázhatja. Marx számára ez nem volt elegendő, szerinte a világot meg kell változtatni (*Tézisek Feuerbachról*, A XI. tézis).

gyaló dolgozatok követik egymást. Valami mégis összefogja őket: a szintézist teremtő koncepció, amely tulajdonképpen Szeli István egész eddigi munkásságát fémjelzte. Lényege: végezni azt, amit valakinek feltétlenül el kell végeznie ebben a közösségben. És mivel számtalan ilyen feladat létezik, Szeli István fáradtságot nem ismerve szorgalmazza valamennyinek a megoldását.

A *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom* viszonylatokat teremt, eredményeket mér föl, távlatokat jelöl meg. A szerző törekvése nem arra irányul, hogy egy-egy részterület jellegzetességeit elemezze kimerítően, hanem hogy tendenciáit kitapintsa. Munkája útmutatás: merre és hogyan tovább, hogy ne jussunk — minden jó szándékunk ellenére is — a tudománytalanság zsákutcájába. Az egyetemen és a Hungarológiai Intézetben folyó kutatótevékenység lényegében az új lehetőségek kihasználása, de olykor-olykor kérdés, hogy mennyire teljes és hatékony kihasználása. Fialat kutatógárdánk — kellő tapasztalatok hiányában — munkájában mindenképpen segítségre, irányításra szorul. Segítségre a feladatok meghatározásában, a helyes módszertani eljárások megelézésében.

A kötet más jellegű darabjainak, a portréknak és felméréseknek jelenünkre utaló tanulságai ugyancsak irányadóak. Gyakran nem is kimondott ítéletek, hanem egyes folyamatok jellemzésének formájában teszik lehetővé a továbbgondolást. A *B. Szabó Györgyről* írott dolgozatban olvashatjuk:

»Úgy látszik, minden fiatalságnak (az intézmény fiatalságának is) természetes velejárója a szertelen erőfitogtatás, a neofita buzgalom, a nagy fogadkozás, amely lomtárba való kacatnak tartja a lehetőségek mérlegetését, a koncepció szívós és fokozatos munkával való megközelítését. S ez így jó, mert a felfokozott munkakedv jele, mert termelő hozzáállást sejtet és alkotókedvet sugalmaz. De előbb vagy utóbb el kell jönnie a felmérés pillanatának, amely az ambíciót és a vállalkozó szándékot szembesíti az eredményekkel, számon kérve a tettet a „számonkérőtől” magától is.«

Érdeemes lenne vizsgálat tárgyává tennünk a kérdést: mennyiben élő még ma is a probléma? Élét természetesen tompítja a tény, hogy részben napjainkban is számolnunk kell azokkal az objektív nehézségekkel, amelyek gátolják a kutatást. Az ötvenes évekre vonatkozó megállapítás, ha nem is olyan erős hangsúllyal, de napjainkban sem érvénytelen: »Nemcsak a tudományos felszereltség (könyv- és levéltárak, intézetek, forrásművek, kritikai kiadások stb.) híja miatt, hanem az ötvenes évek légkörében uralkodóvá lett nézeteink következtében is, amelyek ugyanis megkövetelték a „sajátszerű”, „másfelé” interpretálást, de meg is elégedtek a „merész”, „egyéni”, nem hagyományos” felfogás érvényesítésének látszatával, teljesen mellékesnek tartva a báziskutatást, a feltárást, a nehézkesnek mondott filológiai módszereket. Mi több: nemcsak elhanyagolhatónak, hanem fölösleges tehertételnek, károsnak és tévesnek az „átértékelés” feladatai mellett, mert az a „lényeg”-ről terelte volna el a figyelmet. Ez a „módszer” nem is volt tudatában, hogy voltaképpen ugyanazt teszi, mint a jogosan bírált idealista szellemtörténet: a tagadás princípumára épít, s a marxista módszerekkel ellentmondónak nyilvánít bizonyos (nemegyszer ténylegesen is ilyen) értelmezési kísérleteket, anélkül azonban, hogy eljutott volna olyan szintetikus szempontokhoz, amelyek megbízható alapot szolgáltathattak volna egy modern rendszerhez és az irodalomtudomány tényleges revíziójához.« ((U. o.)

Irodalomtörténészeink és kritikusaink közül néhányan túlléptek már ezeken a buktatókon, inkább recenzióíróinkat jellemzi gyakran a „megváltó ötletekben” való megrendíthetetlen hit. A jelenség feltárása éppen ezért *önismerethez* vezet bennünkét.

Ugyanez a szándék húzódik a kötet többi tanulmánya mögött is. Az *újvidéki magyar tanszék* első évtizedének eredményeiről beszámoló írás figyelmeztet ennek az intézménynek művelődési életünkben betöltött kulcs-

fontosságú szerepére. Hiszen a tanszék nemcsak iskoláinkat látja el magyartanárokkal, hanem jelentősége ennél jóval nagyobb. »Küldetése csak akkor mérhető fel a maga igazi arányaiban, ha meggondoljuk, hogy e tíz év alatt a jugoszláviai magyar humán értelmiség egyetlen iskolája volt, s az általános és középiskolai tanárok mellett újságírók, tudományos dolgozók, lektorok, rádió- és televízióbemondók, korrektorok, könyvtárosok, fordítók, sőt színészek képzését is vállalnia kellett, de nem hanyagolhatta el azokat a feladatokat sem, amelyeket az élő magyar nyelv és a hazai magyar szépirodalom fejlesztése, illetve kritikai vizsgálata rótt rá.«

Jelentőségében hasonló a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek indulása alkalmából frott munka, amely már konkrétabb célokat tűz a vajdasági hungarológia elé, összegezve annak eddigi eredményeit.

Nyelvművelésünk múltjának a feltérképezése a harmadik ilyen jellegű vállalkozás, amely nemcsak szórványos jelenségekről, hanem szervezett formában folyó tudatos tevékenységről ad képet.

A könyv többi tanulmánya ugyancsak értékes adalékokat szolgáltat a tudomány területén folyó kutatásokhoz, új, használható szempontokat nyújtva a további feltáráshoz.

De a címadó dolgozatra külön is ki kell térnünk.

A *nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom* választ ad mindazokra a kérdésekre, amelyek a témával kapcsolatban az utóbbi időben felmerültek. Nem tartalmaz summás megállapításokat, szerzője differenciált problémafeltárássra törekszik, bizonyít, érvel. Az általa használt fogalmakat pontosan definiálja, szigorúan elválasztva a kettőt: kisebbségi irodalom és nemzetiségi irodalom. És ha a nemzetiségi irodalomnak eleddig egyik legkimerítőbb meghatározását is adja, maga fűzi hozzá munkájához: »S mégis: ha az előadottak alapján kellene levonni a nemzetiségi irodalomra, annak helyzetére, fejlődési irányaira, távlataira és lehetőségeire vonatkozó végső következtetéseinket, ismét csak arra hivatkozhatnánk, hogy az egy rendkívül összetett, mindig más-más arcával felénk forduló kérdéskör, mint ahogyan maga a nemzetiségi irodalom is szinte napról napra módosuló fogalom: *alakulás*, nem pedig *alakulat*. Emiatt nem is törvényszerűségekről, képletekről, megállapított szerkezetről szóltunk, hanem csak észleletekről, megfigyelésekről, tendenciákról, amennyiben ezt a megközelítést a szemléletek diszparátsága egyáltalán lehetővé tette.«

Végezetül leszögezhetjük: Szeli István új könyve a cselekvés mindenkori segítőtársát, támaszát jelenti irodalmunkban és általában kultúránkban.

CSORDÁS MIHÁLY

EGY KIS KÖZÖSSÉG KRÓNIKÁJA

BOGDÁNFI SÁNDOR: *Angyalok játszanak.*
Forum, Újvidék, 1974.

Bogdánfi regénye huszonnyolc évvel a felszabadulás után játszódik le Bánátban, Tiszaváron. Cselekményének középpontjában egy természeti jelenség áll: a gáz és az olaj feltörése, valamint a vele kapcsolatos, illetve az általa kiváltott események sora. A vajdasági olvasó tehát joggal veheti érdeklődéssel a kezébe a könyvet.

Mivel a közelmúltban hasonló esemény zajlott le vidékünkön, önkéntelenül felvetődik a kérdés: vajon kulcsregényről van-e szó, azonosítható-e a hely és a szereplők java része? Bogdánfi nemcsak egy hely társadalomképét akarta ábrázolni, nem kulcsregény megírására törekedett, hanem arra, hogy az adott keretet felhasználva — igaz, csak körvonalaiiban meghatározott — eszmei mondánivalót is közöljön az olvasóval.

Előljáróban meg kell jegyezni, hogy ábrázolási módja (a társadalmi események alakulásának felvázolása és summázása a hős tudatán keresztül) a vajdasági magyar irodalomban nem új megoldás. Utalok itt Varga Zoltán *Szökés* c. regényére. Bogdánfi hőse, Som Tamás festő, illetve a *Szökés* hőse, Halász Béla, környezetük tablóját akarják ábrázolni: az előbbi esetetel, az utóbbi frott szavakkal. A lényeges különbség az, hogy míg Varga Zoltánnak ez a töményítés mondhatni tökéletesen sikerült, addig Bogdánfi esetében Som Tamás belső monológja korántsem az egyedüli hírforrás, színre lép a szerző és, bár igen röviden, adatokat közöl azokról az eseményekről, amelyekben Som Tamás alakja a háttérbe szorul, amikor a cselekmény nélküle és tudata nélkül gördül, és csak néha-néha kapcsolódik be a meseszövegbe, s amikor egy részben kívülálló igyekszik összegezni, bírálni és ítéletet mondani mindarról, ami Tiszaváron történik és benne lezajlik.

Som Tamás Tiszaváron népszerűtlen: szerinte ez ott mindenkinek a sorsa, aki tehetséges. Festői pályafutása megtört, falujában tengődik, vigasztalója az alkohol. Kitisztottsága lépten-nyomon gyötri („Sírni, könyörögnél, megalázkodnál is, csak kitaruljon előtted az ajtó, csak befogadjanak embertársaid, hisz nélkülük nem tudsz élni.” 130.), a művészetet és a változást áhítja („Szeretnék művész lenni, de nem úgy, mint a többi művész, szeretnék forradalmár lenni, de nem úgy, mint a többi forradalmár.” 63.), határozatlan. Egyszerre forradalmár és művész („Megmondom nyíltan, engem a művészetem és a szegénységem vitt a forradalmárok közé, és szintúgy a művészetem és a szegénységem okozta, hogy később hűtlen lettem hozzájuk.” 82.). Ebben az állapotban éri a nagy tiszavári változás, a már említett természeti jelenség. Tiszaváron felbomlik a nyugalom („Nyugalom a szívekben, a szobák mélyében, az udvarok sarkában, a kertek végén, nyugalom, csend, biztonság, ez az eszménykép Tiszváron.” 107.), az események iszonyatos sebességgel peregnek. Festő hősiünk, szerencsétlen sorsa és a mértékelen ital fogyasztás eredményeképpen, intenzíven éli át az eseményeket, valósággal meghasonlik, látomások gyötrik, felduzzad benne az alkotási vágy, érzéseit és látomásait elvont festményeken keresztül szándékozik kivetíteni magából, de mindez csak a szándék és a tett küszöbén marad: a tervezett tiszavári tabló mint festmény sohasem születik meg. Amikor az elemi csapás katasztrofális méreteket kezd ölteni, Som kétségbeesetten tiltakozik: „Nem, én ezt nem akartam, ezek a pusztítások, fulladások, égések nem az én színeim, nem az én esetjeim, nem az én alkotásaim. Tiltakozom.” (164.) Az összeomlás előtt utójára erőre kap: szerencsésnek mondható házasságot köt, forradalmisága és művésze új lendületet vesz, ingadozó jelleme kitisztul, nyíltan a szocializmus mellett áll ki. A tisztulás útján döbben csak rá igazán, milyen veszély fenyegette: „Az örület valójában ott volt körülöttem. Kékes köd formájában terjengett. Elhomályosította a látásomat. A hajszálereimen át rögeszmékkel töltötte az agyamat. Az volt az egyik rögeszmém, hogy Ede, Kristóf és én egy személy vagyunk, egymásban benne vagyunk és külön-külön is létezzünk. Most, hogy itt vagyok az ideggyógyintézetben, s tisztul az agyam, Olga megszorítja a kezem és megcsókolja az arcom kétszer hetente, az orvosok és az ápolók birtokba veszik testem minden porcikáját, lelke minden zugát, most kezdem felismerni önmagamot és a többieket. Tisztán látom az egész tiszavári nagy körképét. A sejtelem eltűnt, a vágyak megváltoztak, a borzongás megszűnt, a képzelet abbahagyta játékát, de itt-ott még látom az angyalokat. Benét, Kopaszt, Edét, Olgát, mindannyiunkat, amint felfogatjuk az idillikus csendet, mert szeretünk játszani,

Azért is megfestem a képet, csak egészen másképpen.” (177.) Az elvonó kúna után egy új Som Tamás áll előttünk, ki Tiszavár fejlődését serkenti, a társadalom hasznos sejtje („...többé nem ábrándozok holmi nagy tabló megfestéséről, amiből egy ecsetvonás sem készült el, csak a semmittevésre szolgált ürügyül... a Józanság, Becsületesség, Rend-szeresség, Célszerűség, Eredményesség mellett maradok.” 191.), valójában úgy érzi, érdemes Tiszavárért élni és dolgozni, a kis közösség tagja lenni. A vágy, hogy megfesse az új valóságot, hamarosan feltámad benne.

Ez lenne Som Tamás története és metamorfózisa, ez képezi a regény gerincét, a tiszavári események igazában csak másodlagos fontosságúak. A regény derűlátó kicsengésű, kifejezi Bogdánfi hitét, hogy minden természeti csapást és emberi gyengeséget leküzdve társadalmunk fejlődik. Ennek legpregnansabb kifejezője Som Tamás fejlődése. Szerzőnk azonban nemcsak az ő alakjára összpontosította figyelmét, regényében még igen sok személy bukkan fel, főleg tiszaváriak, de idegenek is. Így tárui fel előttünk nagy vonalaiban egy kis közösség világa és azon túl mai valóságunk.

Bogdánfi e regényében jöszemű írónak bizonyul: merészen rámutat a mára jellemző társadalmi jelenségekre; célpontjai a bürokrácia, a bankok mesterkedései, a külföldi munkavállalás, egyes fiatalok nagyigényűsége. Természetesen ehhez adatokra van szüksége, és az olvasó valóban nem panaszkodhat: a regény információkban gazdag. Írónk jól látja a kis közösség, Tiszavár fejlődésének, „ébredésének” rugóit és mozzanatait. Ezek közül sok a legtöbb vajdasági településre vonatkozatható. A regényből az idegen olvasó igen sokat megtudhat valóságunkról, nehézségeinkről, de embereink töretlenségéről is. A bátor rámutatás, a közlés közvetlen hangneme és az információk sokasága e mű legnagyobb erényei. A szerző azonban olyan sok vázlatos emberi sorsot vonultat fel, hogy azok teljes feldolgozása jó néhány újabb regényt szülne. Ez a feladat nemcsak Bogdánfira vár, hanem a többi vajdasági íróra is.

Számtalan emberi sorsba nyerünk tehát bepillantást, de ezek összefogása nem mindig sikerül a szerzőnek. Egyes motívumok nem szerves részei a műnek, másokról távirati stílusban szerzünk tudomást. Bogdánfi célja az volt, hogy egy rendkívüli eseményen keresztül a vajdasági jelenről írjon. A regény szerkezete erre igen alkalmas, de az elgondolást nem sikerült hiánytalanul megvalósítani. Elsősorban a főhős, kinek tudatprizmáján törlik meg részben a valóság által vetett fénynyaláb, nem eléggé élő figura, Közhelyszerű megállapítások keverednek sikeres jellemábrázolással, bár gyakran nem tudtam szabadulni a benyomástól, hogy a főhős alakja nehezen illeszthető be a realisztikusnak nevezhető társadalomregénybe.

Mint már említettem, Bogdánfi a rövid regény keretein belül igen sok szereplőt vonultat fel. Ezek jellemzése gyakran felületes, egyeseké pedig nem eléggé világos és motivált. E szemszögből nézve erősen hiányolható a hősök árnyékoltabb ábrázolása; egy-egy közülük inkább csak valamilyen típus vagy eszme hordozója. Számunkra, vajdaságiak számára talán ennyi elegendő is lenne, mivel a hiányzó elemeket ismerjük a valóságból, de az író erre nem számíthat. Valahogy túl széles a társadalmi kép, s ezzel veszít mélységéből, a lényeg itt-ott túlságosan is lemeztelenítve áll előttünk, az őt illusztrálni hivatott egyedüli példa pedig halvány és nem eléggé meggyőző.

Igy bontakozik ki előttünk Bogdánfi e regényében az alkalmazott alkotói módszer: szétforgácsolt egyedi esetek vázlatos felelevenítése, azok egybefogása egy mozaikba, a központi hős tudata általi összegezés és a tanulság levonása a társadalmi események alapján. Ennek az ábrázolási módszernek a segítségével Bogdánfi olvasmányos, eseményekben gazdag regényt írt. Enyhén ironikus hangnemben megfogalmazott műve — az említett hiányosságok ellenére is — tudatos kiállást jelent társadalmi rendszertünk mellett. Az ábrázolt fonákságok ellenére Bogdánfi meg van győződve, hogy korunk emberei jó úton haladnak, hogy Tiszavár nemcsak álmodik a gazdagságról: az álomból valóság lesz.

VARGA ISTVÁN

EGY NYÁR TÖRTÉNETE

PINTÉR LAJOS: *Mélyvíz*.
Forum, Újvidék, 1974.

Pintér Lajost irodalmi köreinkben inkább humoristaként emlegetik; erről tanúskodik nemrég megjelent kötete is (*Van benne valami*). Termékenységre utal, hogy röviddel utána ifjúsági regénye is napvilágot látott.

A *Mélyvíz* egy nyár története, amelyet a főhős, Tajti Andris „mesél el” mintegy az író tollába diktálva. A színhely egy bánáti kis falu, az időpont: röviddel a felszabadulás után. A műben megjeljük az ifjúsági regény „kellékeit”: a kalandokat, élményeket és az ismeretek felfedezését. Az ifjú olvasó nehezen szakítja meg a regény olvasását, hiszen az igen olvasmányos, cselekményben rendkívül gazdag, de ugyanakkor tömör. Pintérnek sikerült az összpontosítás: minden egy szereplő körül forog, az ő élményei képezik a regény gerincét. A mű ettől függetlenül sok szereplőt vonultat fel, jellemzésük nem minden esetben mozog egy szinten: egyesekről világos és kialakult képet nyer az olvasó (mint pl. Ernő bácsiról), míg mások csak átfutnak a színen és nem figyelünk fel rájuk. Az említett érények mellett a regénynek még egy nagy pozitívuma van: mondanivalója kizárólag tartalmából fakad. Tudniillik az ifjúsági regényeket írók esetében gyakori hiba, hogy a tanulságot kívülről erőszakolják rá a műre. Tagadhatatlan: e regényben szintén fennáll a példamutatási és tanító szándék, azonban az észrevétlen és a tanulságot maga az olvasó szűri le.

De a műben hiányosságok is felfedezhetők. A szerző néha nem számol az ifjú olvasók ismereteinek véges jellegével. Szerintem például a vallási közösségről, melynek nézetei kucs-

fontosságúak a regény keretein belül, aránylag keveset közöl, úgyhogy az ember kissé tanácstalan: nem tudja, mit kezdjen e szereplőkkel, talán még létezésükben is kételkedik. Ezenkívül a szöveg helyenként meszeszerű. Így például a szellemjárték meglehetősen valószínűtlenül hat az adott viszonyok között. Nem eléggé meggyőző a magnetofon bevonása sem a cselekménybe, kivált Tajti Andris képessége, hogy előzetes ismeretek híján trükkfelvételt készít sen vele. Míg a tanító szándék Andris sorsát ábrázolva remekül el van rejtve, addig pl. Gáspár Sándor volt szabálysértési bíró nem motivált „megtérésének” didaktikus jellege nem hat meggyőzően.

A történet központjában Tajti Andris tudatfejlődésének ábrázolása áll. A mű elején egy zárt vallási közösség tagja, az események sodrása azonban magával ragadja, borzongva ismeri fel a felnőttek valódi arcát, tapasztalja a társadalmi játékszabályok igazságos-igazságtalan mivoltát. Tanul élményeiből, egyre jobban megszabadul a dogmatikus vallási nézetektől. Számára ez a nyár valójában kritikus és döntő volt: leszámolt az öröklött életérzéssel, bár az újjal még koránt sincs tisztában.

Bár a mű nem a magamfajta harmincegynéhány éves olvasónak készült, mégis örömet okozott olvasása. Pintérnek sikerült tömör és olvasmányos ifjúsági fejlődésregényt írnia. Feltételezem, hogy a fiatalok élvezettel olvassák majd, hiszen közülük mindegyik került már vagy kerülni fog veszedelmes mélyvízbe, mint Andris, amikor valójában ismerkedni kezdenek a nagyvilággal, és kisviláguk bontakozni kezd.

VARGA ISTVÁN

FÖLFEDEZÉSSZÁMBA MENŐ ÖNÉLETRAJZ

IVÁNYI ISTVÁN: *Visszaemlékezéseim életem folyására.*
Életjel Miniatűrök 27. Szabadka, 1974.

Minden egyes csákányütéssel, minden porba döntött régi épülettel kevesebb marad az utókor számára a régi, a múlt századi Szabadkából.

A lassan fejlődő város fölemészti saját magát.

Ezek a változások azonban többé-kevésbé megfelelő művelődéstörténeti dokumentáció kíséretében történnek; a bekövetkezett változások nagy vonalakban követhetők lesznek a jövőben.

Anyagi kultúránk a folyamatos hiányosságok ellenére is jobban van dokumentálva, mint szellemi javaink letéteményeseinek bármelyike. Gondoljunk csak a színházra, a Népkörré, a városi könyvtárra, vagy akár Csáth Gézára, Kosztolányi Dezsőre, Aksentije Marodićra, Gaál Ferencre, Milkó Izidorra. Iványiról is elképesztően keveset tudunk. Még ma is.

Szabadka kulturális életében szinté például nélkül áll, mélyreható változások mentek végbe a múlt század utolsó harmadában. A folyamat jelentőségét tekintve úgyszintén túlon túl hiányos dokumentációval. Az említett időpontban a művelődési élet addig szabályozatlan, esetlegesen spontán, helyenként sekélyes vizeinek meliorációja kezdődött el. A korábbi „társasági” és szalonkultúrát az igényesebb, magasabb színvonalú szellemi élet kezdte jellemezni.

Ennek a változásnak megindulása érdekes, vagy talán elgondolkodtató módon, szinte egy ember nevéhez fűződik: Iványi István gimnáziumi tanáréhoz.

Ténykedésének társadalmi értéke felbecsülhetetlen. Egész sor olyan kezdeményezés származott tőle, amelynek megvalósítása kezdeti pontját jelentette nem egy fontos, még ma is működő szabadkai, sőt zombori kulturális létesítménynek. Említsünk meg néhányat: Iványinak köszönhetjük a városi könyvtárat, a városi múzeumot, a gimnázium tanári és ifjúsági könyvtárát. És —

nem csekélység — az ő jóvoltából tudhatjuk magunkénak Szabadka eddigi egyetlen, tudományos alapos-sággal megírt történetét is.

Szinte emberfeletti szorgalommal és kitartással szervezett, intézett, dolgozott. És amit tett, azt mind a tanári hivatásából eredő feladatok róttá köteleességeken túl, szabad idejében tette. Jellemző rá az is, hogy nemcsak Szabadkán fejtett ki aktivitást. Az akkori Bács-Bodrog vármegye kulturális életében is vállalt feladatokat, és egyengette a megye tudományos életének göröngyös, még töretlen talaját is. A feladatok nem voltak kicsinyek és nem is voltak könnyűek olyan állapotok közepette, amelyekre még negyven-ötven évvel később is panaszkodik Szenteleky Kornél. Iványi kezdeményezte és hosszú éveken át vezette sikerrel a vármegyei történelmi társulatot, amelynek hatása egy páratlan értékű, 33 éven át megszakitás nélkül megjelent évkönyvsorozaton keresztül még ma is mérhető. Azt csak mellékesen tesszük hozzá, hogy az említett társulatnak mintegy „melléktermékeként” jött létre az a gazdag, egykori vármegyei múzeum is, amely ma Zombor város múzeumát képezi.

Természetesen következhet a megállapítás, hogy Iványi nélkül még mai vajdasági kultúránk is és tudományosságunk is szegényebb lenne.

Szerencsés véletlen volt, Szabadkára nézve mindenképpen, hogy Iványi kiforrott, érett korában éppen városunkban telepedett le, hiszen polgártársai nem sejtették, nem is sejthették, hogy mit kapnak vele. Nagy egyéniség volt. Olyan fához hasonló, amely termékeny talajba eresztett gyökereket, és amely virágba szökkenve szünet nélkül bőségesen ontotta értékes gyümölcsseit.

Ki is volt hát az az ember, aki olyan sokat tett városunkért? Eddig

nagyon keveset tudtunk róla. Nem ismertük pontos életútját, azt, hogyan lett az egyszerű lugosi német-ajkú kisleányból Szabadka közmegebecsülésnek örvendő tudós tanára. A kérdésre első kézből kapunk feleletet a most megjelent könyvecskéből. És nemcsak a fenti kérdés lesz világos. A sorok közül érdekes módon itt-ott elővillan a száz év előtti Szabadka társadalmának egy-egy jellegzetes foltja is. Az önéletrajzi írás sokban hozzájárul ahhoz, hogy bizonyos korabeli eseményekről plasztikusabb képet kapjunk.

Iványi önéletrajza felfedezésnek tekinthető, mert hatvan évvel ezelőtt íródott, és csak mostanában került vissza Szabadkára. Jó, hogy az Életjel szerkesztősége megjelentette, s jó lenne, ha minél többen forgatnák a könyvecskét, mert az írás — megbocsátható fogyatékoságai mellett is — nagyon tanulságos, érdekes. Még inkább az, ha hozzászámítjuk a Dér Zoltán írta utószót is, mert az szakavatott módon egészíti ki Iványi sorait és a múlt századi és század eleji Szabadka társadalmi viszonyainak törvényszerűségeiről alkotott eddigi ismereteinket. A jól összeválogatott képanyag lényegesen emeli a füzet színvonalát és kiegészíti annak mondanivalóját.

De még egy tanulságot levonhatunk ebből az ízléses külalakú műből.

Az az általános vélemény ugyanis (tegyük hozzá, nem egészen alaptalanul), hogy Szabadka nemigen szokta megbecsülni tehetségesebb tagjait, illetve hogy terveik megvalósításához csak kivételes esetekben adja meg a teljes támogatást. Ha ez így van — tehetjük fel a kérdést —, hogyan jöhetett létre Iványi túlzás nélkül impozánsnak mondható életműve? Úgyes volt, kivételt képez, vagy valamilyen más elfogadható magyarázat van rá? Véleményem szerint Iványi megtalálta azt a csodálatos varázsigt, amelyik le képes fegyverezni a szabadkaiakat, ez pedig a — türelem.

Végül, habár nem egészen tartozik témánkhoz, tegyük még hozzá a következőket: ha már olyat alkotott, amit nehezen lehet felülmúlni, és amiért méltán lehetnénk hálásak neki, fejezzük ki kegyeletünket azáltal is iránta, hogy ha talán teret nem is (de miért is nem?), ám életművéhez a mostaninál méltóbb utcát nevezünk el. Ha hálánkból esetleg ennyire nem telne, akkor legalább valamelyik közkezelés alatt álló folyószámláról utaljunk ki annyit, hogy sirja a Bajai úti temetőben ne fessen úgy, mint egy árváé: ne nője be teljesen a gaz. Születésének közelgő százharmincadik évfordulója még inkább erre kötelez bennünket.

SZEKERES LÁSZLÓ

GYERMEKNYELV ÉS BILINGVIZMUS

MELANIJA MIKEŠ: *Glasovni razvoj govora dvojezične dece.*
A szerző kiadása. Novi Sad, 1974.

A nyelvtudomány fejlődésében az utóbbi időben igen nagy szerepet játszanak az alkalmazott kutatási területek és az interdiszciplináris vizsgálódások. A gyermeknyelv tanulmányozása egyik érdekes feladata az alkalmazott nyelvtudomány-

nak, ugyanakkor határterülete is a nyelvészetnek, a pszichológiának, a pedagógiának stb. A gyermek nyelvi fejlődésével foglalkozott már Darwin, Taine és Wundt is. A XX. században nyelvészek is érdeklődni kezdenek a probléma iránt. Az im-

már terjedelmessé vált szakirodalom nagy része a szerzők gyermekeinek, illetve unokáinak beszédét dolgozza föl, míg a legjobb elméleti munkák (Jakobson, Kainz stb.) mások gyűjtését kamatoztatják.

Két nyelv egyidejű elsajátításával mindössze három szerző foglalkozott Mikes Melánia előtt: Ronjat (francia és német), Pavlović (szerbhorvát és francia) és Leopold (angol és német). Az említett három eset semmiképpen sem tekinthető tipikusnak, hiszen nem feltételez nagyobbn kétnyelvű közösséget. Mikesék gyermekei (Eszter és Eta) viszonylag természetes kétnyelvű környezetben tanulták a magyar, illetve a szerbhorvát nyelvet. A kettős nyelvi közeget túllépte a család kereteit, lényegében egy egész városnegyedre (Detelinara, Újvidék) terjedt ki. Eszter kezdetben egynyelvű, szerbhorvát külső környezetben élt, viszont nagyanyja, apja, bátyja és nagybátyja magyarul beszélt hozzá, anyja pedig magyarul és szerbhorvátul. Eta születésétől kezdve kétnyelvű külső környezetben él. Anyja szerbhorvátul beszél vele, nagyapja, apja, bátyja magyarul, néneje és nagybátyja magyarul és szerbhorvátul.

Az adatgyűjtés egyrészt napló formájában történt (Stern nyomán), másrészt viszont magnetofon segítségével. A hangszalagra vett adatokat később írásos formában is rögzítették, hogy rendszerezhetők legyenek.

Ez a könyv voltaképpen a szerző 1965-ben megvédett doktori értekezése. A disszertáció Eszter és Eta élete első két évének hanganyagát dolgozza föl, az első év adatait időrendben, a második év adatait viszont diakronikusan, a gyermekek környezetének nyelvhasználatától való eltérések jellege szerint. Időnként — mintegy kiegészítésként — különösen a törvényszerűségek megállapításánál jó szolgálatot tettek a Plemenka Vlahović Ljubica nevű lánya beszédmegnyilvánulásai-ból nyert adatok és más szerzők megfigyelései is.

Az első fejezet beszámol az első életév összes hangtani jelenségéről, kezdve a csecsemő sírásából elkülöníthető hangváltozásoktól az első fonémák kialakulásáig. Már ebben a fejlődési szakaszban is nagy szerepet

játszanak bizonyos nyelven kívüli — fiziológiai, pszichológiai és szociológiai — tényezők. A gyermekek különböző situációkban különféle hangokkal vagy hangcsoportokkal reagálnak környezetük jelenségeire, néha egy-egy hangot vagy hangkombinációt sorozatosan ismételve, már-már rátalálva valamilyen daltamra. Egyes hangcsoportokhoz — később a fonémákhoz is — rövidebb vagy hosszabb ideig jelentés tapad, egyik például a segélykérés funkcióját tölti be, másik azt fejezi ki, hogy a gyermek szeretné, ha felvennék, harmadik a sírás előtti gyermeki dühöt jelzi stb.

Jakobson szerint az első tisztán ejtett mássalhangzó a *p*, viszont a szerző adatai ezt nem igazolják. Eszter a *p* fonémát a *d*, *t* és *m* után tanulja meg, Eta viszont a *d*, *t*, *n*, *b* és az *m* fonéma után sajátította el. Természetesen mindez nem jelenti Jakobson elméletének csődjét, hanem arra utal, hogy különböző pszichofiziológiai tényezők hatására kisebb-nagyobb eltérések jöhetnek létre egyes gyermekek beszédelsajátítási folyamatai között. Az kétségtelen, hogy az első mássalhangzók közt szerepelnek bilabiális zárhangok (*b*,*p*), praealveoláris zárhangok (*d*,*t*) és orrhangok (*m*,*n*). Mikes külön foglalkozik ezen fonémák megjelenésének előzményeivel és kialakulásuk körülményeivel. Figyelemre méltó jelenség, hogy a zöngességi párok kezdetben váltakozva bőltek be ugyanazt a szerepet (pl. *baba* — *papa*, *di-di* — *ti-ti* stb.) és csak később következnek be funkcionális differenciálódásuk.

Egyéves korára Eszter az *a*, *e* és *i* magánhangzókat sajátította el, Eta viszont az *a*, *e* és *i* mellett az *u*-t és az *o*-t. Az első magánhangzó az *a* — ebben minden szerző megegyezik. Az első magánhangzók megjelenése szorosan összefügg a zárhangokkal, később azonban a magánhangzók képzetétől, fokozatosan önállósodnak és stabilizálódnak az egyes vokálisok.

A spontán hangadás jelenségei nem rendelkeznek kommunikatív funkcióval, tehát lényegesen különböznek a tudatos beszédtevékenységtől, ugyanakkor azonban részei is a beszédelsajátítás összetett folyamatának. Többek között Stern, Jespersen és Kainz foglalkozik a spon-

tán hangadás és a beszéd megtanulása között észlelhető kontinuitás-sal.

Abból a megállapításból kiindulva, hogy a hang akkor válik fonémává, amikor tudattossá vált a funkciója és a környezet nyelvhasználata nyomán stabilizálódott az artikulációja, Milkes a spontán hangadás folyamatában meghatározott törvényszerűségekre figyel föl, tagadva Jakobson véleményét, mely szerint általános érvényű törvényszerűségek csak a fonéma-rendszer tudatos elsajátításának folyamatára jellemzőek. A laringális és faringális hangképző tevékenységek után jelentkezik a labiális, majd a lingvális tevékenység. A vokális artikulációt követi a vibrációs konzonzáns artikuláció, végül pedig sor kerül az okkluzív artikulációra is. A spontán hangadás jelenségei egy bizonyos ponton eléri kulminációjukat, melyet a hangok és a formák közötti minőségi ugrásra jellemző letisztulás követ. Ekkor mindössze két fonéma képezi a hangkészletet, egy mássalhangzó és egy magánhangzó. Eszter és Eta esetében a mássalhangzó szerepét a *d* fonéma töltötte be, a magánhangzó szerepét pedig az *a* fonéma. Itt kezdődik tulajdonképpen a magyar és a szerbhorvát fonéma-rendszer egyidejű elsajátítása. A két nyelv mássalhangzó-rendszere — különösen fonológiai szempontból — lényegében nem sokban különbözik egymástól. Ez a tény jogosította fel a szerzőt arra (természetesen egyesek megkérdőjelezhetik ezt a lépést), hogy a két nyelv mássalhangzóinak korrelatív rendszerét egy rendszerként tárgyalja.

A mássalhangzók struktúrájának felépítése mindkét kislánynál a zöngésségi korreláció síkján kezdődött (*d+t*). Ezt követte a nazálisok irányába történő kibővítés (*d+t+n*), illetve Eszternél a bilabiális fonémák felé való elmozdulás (*d+t+m*). Folyamatosan történik ezután a bilabiális és veláris explozívák (*b, p; g, k*), a laterális likvída (*l*), a palatális spiránsok és affrikáták (*j; gy, ty*), a palatális explozíva (*ny*), a labiodentális spiránsok (*v, f*), az alveoláris spiránsok és affrikáták (*z, sz; zs, s; dz, c; dzs, cs*), a laringális spiráns (*h*) és az alveoláris tremuláns (*r*) elsajátítása. A szerző megállapítása szerint a morfofonematikus

funkcióval is megerősített fonematikus funkció meggyorsítja a fonémák elsajátításának és a rendszerbe való beépítésének folyamatát. Az affrikáták és a spiránsok stabilizálódása után — körülbelül a második életév kilencedik hónapjában — bekövetkezik a mássalhangzó-rendszer állandósulása. Igazolást nyert Martinet megállapítása, miszerint az erősebben integrált fonémák elsajátítására előbb kerül sor, mint a kevésbé integrált fonémák megtanulására, viszont nem feltétlenül szükséges, hogy a spiránsok megelőzzék az affrikátákat, tehát Jakobson elmélete kiigazítást igényel.

A magyar és a szerbhorvát magánhangzók párhuzamosan történő elsajátításánál interferencia-jelenségek lépnek föl. Ez elsősorban a két magánhangzó-rendszer közötti számos minőségi és mennyiségi eltérésből adódik: a szerbhorvát *a* hang nem azonos sem a magyar *a*-val, sem az *á*-val, a szerbhorvát nyelvben hiányzanak a palatális labiális hangok (*ö, ő; ü, ú*), a szerbhorvát magánhangzókra jellemző a hangsúlyos helyzetben való dallamosság, a magyar magánhangzókra viszont a hangrendi illeszkedés stb. A szerző megállapítja, hogy a második életév végéig terjedő időszakban a különféle interferencia-jelenségek átmeneti jellegűek, rendszerint rövid ideig tartanak és a többi hangtani jelenséghez viszonyítva szinte minimálisnak tekinthetők. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az interferencia akár el is hanyagolható, sőt egyes jelenségei (mint pl. a hosszú magyar magánhangzók megrövidítése vagy a magyar hangrend hatása a szerbhorvát magánhangzók használatára) még további, terjedelmesebb anyagon való kutatások tárgyává válhatnak.

A kora gyermekkor első szavai orális és nazális explozívák, valamint az *a* fonéma kombinálódása által strukturálódnak. Leggyakoribb a *C+V+C+V* (pl. *tata, mama, baba*) szerkezet, mely már a spontán hangadás időszakában létrejött és a nyelvi környezet hatására stabilizálódott. A gyermek következetesen ragaszkodik ehhez a szerkezethez, úgyhogy a bonyolultabb struktúrájú szavakat (pl. *táska, tente* stb.) is *C+V+C+V* szerkezetűvé változtatja, törekedve egyben a teljes magánhangzó és mássalhangzó harmóniára.

Eszter és Eta kétéves korára elsajátította a magyar és a szerbhorvát fonémarendszert, vagyis körülbelül annyi idő alatt, mint az egy nyelvű gyermekek az anyanyelvük fonémarendszerét. Noha annak eldöntése, hogy ez előnyös-e vagy sem, nem képezte a disszertáció tárgyát, mégis felmerül bennünk a nyelv és a gondolkodás kapcsolatának kérdésköre, valamint a kettős anyanyelv problematikája. Mindenekelőtt el kell határolnunk magunkat a romantikus anyanyelvszemlélettől. Az anyanyelv jelentősége nem abban van, hogy az egyént egy bizonyos etnikumhoz kapcsolja, hanem abban, hogy első számú nyelvként funkcionál: rendszerint anyanyelvünkön gondolkodunk, míg kommunikációra bármely megtanult nyelv alkalmas lehet, nemcsak az első számú nyelv. Az anyanyelv elsajátításával a nyelvet mint rendszert, mint a gondolkodás eszközt és éltetőjét fogadjuk magunkba. A többi megtanulandó

nyelvnek ilyen funkciója rendszerint alig van, azok elsősorban kommunikációs szerepet töltenek be. Megtörténhet ugyan, hogy valaki két nyelvet is *anyanyelvi szinten* beszél, ez azonban a kétnyelvűség rendhagyó esetei közé tartozik, tehát általánosításra nem alkalmas. Két nyelv rendszerének kora gyermekkorban történő elsajátítása a kommunikációs bázis kiszélesítése szempontjából hasznosnak tekinthető, a gondolkodás fejlesztése szempontjából viszont szerintünk nem feltétlenül szükséges.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy a kettős anyanyelvvél szembeni fenntartásaink ellenére rendkívül hasznosnak tartjuk Mikés Melánia gyermeknyelvi munkáját, nemcsak azért, mert pontos és rendszeres leírását adja egy, szinte mindennaposnak nevezhető folyamatnak, hanem azért is, mert értékes megállapításokkal gazdagította a hangtani szakirodalmat.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

IRODALMI ÚTIKÖNYV

PÉTER LÁSZLÓ: *Szeged irodalmi emlékhelyei.*
Megyei Városi Tanács, Szeged, 1974.

Egy útikönyv mindig gyakorlati hasznú kiadvány, útmutató; eligazít, tájékoztat bennünket egy idegen városban, országban. Péter László is ilyen könyv írására vállalkozott; majd két évtizede több-kevesebb rendszerességgel megtett irodalmi sétáit írta le és adta közre könyvében megindítva olvasóját Szeged irodalmi helyeinek gondolati felkeresésére.

Sétánkat a város múltjának azokkal a legrégebb mozzanataival kezdjük, amelyek nem köthetők egy-egy közelebbbről meghatározható helyhez, félévezredes múltba nyúlnak vissza, hiszen Janus Pannonius volt Szeged első nagy írólatogatója 1465-ben a

szegedi országgyűlésen, melyet a török elleni hadjárat ügyében hívtak itt össze. De Szegeden írt első „nő-írókn”, Márta nővér, a premontrei apáca is. A Szegedi Kódex egyik lapján örökölte meg nevét: *soror marta yrta* (1516). Mezőszegeden költötte Tar Benedek *Házasságrul való dícséretét*.

Rajtuk kívül innen származhatott (családi nevük alapján valószínű) Szegedi Kőrös Gáspár, a XVI. század leghíresebb magyar orvosa, Szegedi Gergely protestáns énekszerző, Szegedi Gergely ferences barát, az ellenreformáció első könyvének írója, Szegedi Lőrinc *A Theophania*, a latinból magyarított, sajátos ma-

gyar paraszti figurákkal és fordulatokkal gazdagított iskoladráma szerzője.

Itt született, élt, dolgozott — hogy csak a legjelesebbeket említsük — Juhász Gyula és Dugonics András. Kívülük a magyar irodalom legrangosabb íróit kell felsorolnunk, akik részben itt születtek, vagy hosszabb-rövidebb ideig itt dolgoztak, tartózkodtak, megfordultak a városban: Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Móra, Móríc, Babits, Kosztolányi, József Attila, Radnóti stb.

Utikönyv jellegén kívül az évszázados magyar író sors tragikumát, az író megalázottságát és mellőzöttségét is felidézi a körséta során. Móra Ferencet idézi Kálmány Lajos, az „utolsó magyar sámán” sorsának bemutatására:

„Pár heti könnyű befejegetés után csöndesen átszenderült a másvilágra az öreg pap, akinek a szemét nem fogta le senki, mert nem volt senkije. Még csak takarítót sem tartott, mert az ő lakása valószínűleg nem volt takarítva attól a naptól kezdve, hogy beköltözött. Egy kis iskolás gyerek találta meg a vackán, akitől rossz irkákat szokott venni kéziratpapírnak. Több napos halott lehetett már akkor — patkányokat rezzentett el az ajtónyílás az arcáról.”

„Nádtetejű félház tenyérnyi udvaráról volt a temetés, zuhogó esőben. A koporsótól öt lépésre szemétdomb: rothadt kukoricaszárból ágyazva padló a sárban, hogy a halottvivők ne káromkodjanak olyan nagyon, mikor a koporsót kiviszik az utcára; a nyitott kapuban két öregasszony, rongyos kolduskák, sopánkodtak a világ folyásán.”

„Tudós, akinek egész életében a néplélekben való áskálás volt a mestersége, soha stílusosabb környezetben nem hagyta még el a világot, mint Kálmány Lajos (a Bánság folklórájának gyűjtője. V.G.). Díszkísérettel azoknak a keserűsége szolgáltatott az utolsó úthoz, akik tudták, hogy mekkora értéket jutalmazott ebben a dísztelen végben a magyar élet.” (44—45.)

Vagy Juhász Gyula szülőházának lebontása körülményeit írva idézi a Szegedi Friss Újság 1926. augusztus 18-i számát: »„Az idő parancsoló szavára most Juhász Gyula, a költő

is föltarisznyázva ül a régi ház udvarán, ahol könnyes, simogató tekintete búcsúzik a barátságos, öreg hajléktól...” Azután a költő hamarosan megkapja a hatóságtól ősei kincsét: a házuk lebontásakor talált cserépkorsó őrzötte három rézkrajcárt...” (115. l.)

A szülőházakon, lakásokon, szórakozóhelyeken kívül a séta során a szegedi államfogházat is sorba ejti, hiszen itt is „megfordultak” íróink közül egynéhányan. Itt ült párbajvétségért a galamblelkű Gárdonyi Géza, Bródy Sándor, Ábrányi Kornél, Békéfi Antal, Gonda József, Nagy Endre, Sas Ede, Vértessy Gyula, Molnár Ferenc és a legnevesebb: Ady Endre.

De ült itt Kun Béla is a sztrájkoló építőmunkások mellett a hatósági terror ellen éles szavakkal állást foglaló füzetéért. A nemzetiségiéik közül a nagy szlovák író és költő, Svetozár Hurban-Vajansky és Goga Octavian, a román nemzeti mozgalom vezetője.

A magyar irodalom felvonultatott alakjai mellett a szerző nem feledkezik meg a szomszédnépek, a néhai monarchia nemzetiségeinek íróiról sem. Szegeden találkozott Nicolae Bălcescu, a kiváló román forradalmár író Kossuthal, itt írták alá 1849. július 14-én a magyar—román békülési tervezetet, sajnos már későn; ennek értelmében az addig ellenséges két nép közösen száll szembe a Habsburgokkal. Ez az egyezmény nem lépett életbe soha, de Cesar Bolliac, a román irodalom másik nagy alakja, aki Bălcescuval együtt volt Szegeden, még itt megírta, versben ünnepelte a magyar és román forradalmi erők szövetségét. Itt katonáskodott 1915-ben Stanislav Kostka Neumann cseh költő, aki kasszáryaélményei alapján a pokolt idézte meg.

A jugoszláviai olvasót a hazai délszláv írók, tudósok itt-tartózkodása is érdekli. A szegedi régi kegyesiskola tanulója volt Lukijan Mušicki költő és püspök, Milovan Vidaković regényíró, a szerb olvasóközönység megteremtője, Joakim Vujić, a szerb színészet úttörője, Stevan Stefanović drámaíró, Kornelije Stanković népzene kutató, Sima Milutinović-Sarajlija költő, Djura Jakšić festő és költő, Jovan Subotić költő,

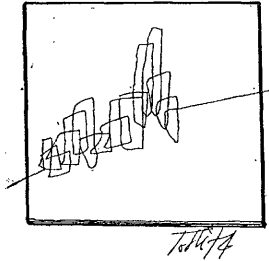
Ivan Antunović püspök, a bunyevác néprajz művelője. De említésre méltó az első szegedi nyomda is, hiszen művelődéstörténeti szerepén kívül is jelentős, mert cirillbetűs, szerb nyelvű kiadványai is voltak.

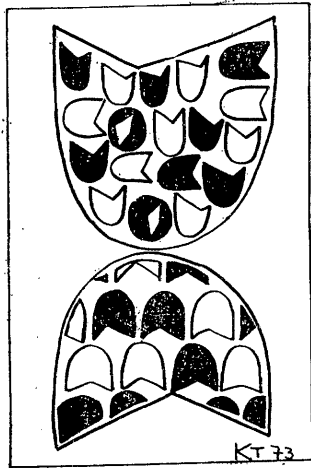
Szeged klasszikusainak szülő- és lakóházaiba látogathatunk el a könyv lapjain, az itt rövidebb-hosszabb ideig élt írók, költők, a Tisza partján

alkalmilag megfordult idelátogató íróművészek nyomán vezet végig a szerző a városon. Tanulságos irodalmi zárandokútja a gazdag múltú város szellemi örökségeinek megismerését teszi lehetővé.

A könyv elolvasása után az emberben vágy ébred városunk, Szabadka irodalmi helyeinek megismerésére ...

VIRÁG GÁBOR

IVANYI ISTVÁN

VISSZAEMLEKEZÉSEIM ÉLETEM FOLYÁSÁRA

(Önéletrajz)

Ez a röpke életrajz — amely egyben nagyon szerény hangú, őszinte és igaz vallomás — Szabadka szellemtörténetének első jelentős szárnypróbálgatását tárja elénk. Egy ilyen határtalanul önzetlen, az áldozatos munkától még a legmostohább körülmények között sem visszariadó lélek egyszerűbb hangvétellel talán nem is tudta volna megírni élete történetét.

Ritka érték ez a szerény kis könyvecske, mert intim fejezeteiből nem csupán Szabadka város története írójának életrajzával ismerkedhetünk meg, hanem apró, részletekbe is bocsátkozó fejezetei mögül kirajzolódik a századforduló előtti és a századforduló kisvárosi polgári társadalmának életrajza is. Iványi István talán éppen azért írta meg egy tanár ember mindennapjait, hogy ezekben a kortörténeti képekben — ha nem is elmélyülő elemzéssel, csak a társadalmi osztályok határvonalait érintve — fölfedje azt a filiszteri közönyt, a dzsentri vagy parvenü köröknek azt a közönyt és zárkózottságát, amely a szellemi élet kibontakozásának szinte megkövesedett akadálya volt.

Iványi István nem riadt vissza ezektől az elháríthatatlannak látszó akadályoktól. A kezdeményezések embere volt. Mindig újabb és újabb vállalkozásokkal igyekezett feltörni a terméketlenné minősített szabadkai ugart, mert hitte, hogy ebben a felszínes jóléttől tespedő városban is lehet emberi összefogással olyan testületeket létrehozni, melyeknek nem a kártyacsata és a dárídó a kiélési formájuk, hanem az, hogy széles és szabad munkaterületeket biztosítsanak a művelődési tevékenységek számára. Ezek közé a kezdeményezések közé tartozott a kaszinó, a közkönyvtár, a történelmi társulat, a monográfiai bizottság, a szabad líceum, amelyeknek megalapítását a teljes embert követelő tanári munka mellett is elsőként ő javasolta a város vezetőinek, s volt annyi ereje hozzá, hogy a gáncsoskodások és abban a korban a mi vidékünket annyira jellemző nemtörődömség ellenére is megvalósítsa terveit. Egy élet árán annyi értékes adatot gyűjtött össze, amennyit előtte itt senki nem tudott fölmutatni.

Kár, hogy korán bekövetkezett vaksága megszakította tevékenységének, terveinek azt a sokat ígérő sorát, melynek folyamán a még érintetlen szellemi, közművelődési területeket akarta feldolgozni Szabadka és a környező városok, helységek számára intelmeknek. Mert itt csak kemény, küzdelmes munkával lehetett a nyomtatott betűnek, a könyvnek, a folyóiratnak befogadó és minden törekvésében támogató olvasóközönséget toborozni.

Egy élet így — még mielőtt minden vállalkozását valóra váltva teljesen befejeződött volna — élve kihuny. Önéletrajza csöndes elhallgatással zárul, de életműve annál termékenyítőbben élt tovább, és munkatársainak jóvoltából a szellemi élet itt is otthonra talált és európai hírű költöket, írókat, kritikusokat nevelt az irodalomnak.

A 68 oldalas, 16 értékes dokumentumot közlő könyv előfizetési ára 5, bolti ára pedig 6 dinár.

CSÁTH GEZA

IRÁSOK AZ ÉLET JÓ ÉS ROSSZ DOLGAIRÓL

(Kritikák, cikkek, karcolatok)

Ha egy kiemelkedő alkotói egyéniség munkájával maradandó nyomot hagyott az irodalmi életben — a szellemtörténeti életben éppúgy —, az utókor örökre adósa marad, ha jelentősebb s könnyebben megelhethető művei mellett megáll: nem kutat tovább. Nagy a mulasztása, ha a napilapokból, a hetilapokból nem gyűjti össze azokat a cikkeket, igényes kritikákat vagy akár apró karcolatokat is, melyek nélküli teljes írói alakját megrajzolni nem lehet.

Csáth Géza tragikus halála óta majd ötven esztendőnek kellett eltelnie, hogy ezt a rendkívül izgalmas írói egyéniséget fölfedezzük. Ez az Illés Endre gondozásában megjelent novellagyűjteménynek köszönhető. A *varázsló halála* című kötet megjelenése irodalmi esemény volt, s az esztéták körében igen nagy hullámokat vert fel. Illés Endre tanulmányának visszhangja sem maradt el, mert a modern magyar irodalom merész ígéretekkel teli előfutárának utóélete csak ezután bontakozott ki, előbb zenei tárgyú tanulmányainak, kritikáinak, majd színműveinek kiadásában.

Ám ez a kép még így sem lehetett teljes, mert több megjelentetett műve is olyan töredékekkel, torzókkaal teli, mint amilyen alkotójuk élete volt. Kérdések egész halmazát vetette föl, s nem mindig adta meg rájuk a feleletet. Úgy áll előttünk, mint sok, élete delén eltávozott zseni: életműve befejezetlen maradt. Ami eddig az új kiadásokban — az Életjel kiadványaiban is — olvasó asztalára került, nagy gondossággal mozaikszerűen összerakható, de hogy egy teljességet akár csak megközelítő kép kialakuljon, ahhoz nagyon fontos mozaikok hiányoznak még, éppúgy, mint ahogy Franz Kafka alkotásaihoz az utólag kiadott elbeszélések, karcolatok, naplórészletek vagy széljegyzetek hiányoztak.

Csáth Géza publicisztikai művei az első pillanatban nem sokat mondanak. De ha az ember nyugodt esti óráiban kezébe veszi ezt a gyűjteményes kötetet, szinte kimondhatatlan örömmel fedezi föl azokat az írásokat, olykor majdnem vallomásokat, amelyekre a novellák, a zenei tanulmányok olvasása közben nem egy irodalombarát, esztéta irodalomtörténész a veszteség keserű érzésével mormoghatta magában: »Kár, hogy a szélesebb környezetének életét, a mindennapi élet eseményeire való azonnali reagálását, egyéni asszociációit, intim megérzéseit, vagy csupán megsejtéseit akár pár sorban is nem vetette papírra! Vagy talán mégis megírta?«

Ennek a kötetnek egyik legfőbb értéke éppen az, hogy a már-már teljesen elfeledett Csáth-írások, műgonddal kidolgozott cikkek vagy vázlatos kísérletezések fölfedezésével és gyűjteményes kiadásával nem egy rég magunkban hordott izgató kérdésre feleletet kapunk. Nem egy írásának kivételes értéke az, hogy közvetlenül a századforduló utáni években írta, nem egész egy évtizeddel a nagy forradalmas korszak beköszöntése előtt éles szemével fölismerve a történelem lépteit, s egy-két kis írásában, vagy akár pár mondatban olyan éles fényt vetett Szabadka akkori társadalmi, szellemi életére, amely nagyon sok utód számára örökbecsű értéket jelenthet. És sokban elősegíti majd a tájékozódást is abban a korban, amikor az új világképet megalkotó tudományok termékenyítő erővel kezdtek közkinccsé válni, új emberi viszonyulásokat hoztak létre szerte a földgolyón, s ember az emberhez itt is, ott is közelebb került.